

GRUNDLÄGGNINGEN
AF SVENSKA VÄLDET I LIVLAND 1558—1563

SAMT

DERAF ALSTRADE STRIDER INOM VASAHUSET.

Akademisk Afhandling,

som med samtycke af

vidtberömda filosofiska Fakulteten i Uppsala

för filosofiska gradens erhållande

kommer att offentligen försvaras

af

CLAES ANNERSTEDT

Filos. Kand. af Upplands Landskap

å större Gustavianska lärosalen den 15 Februari 1868

p. v. t. f. m.

Uppsala

Edquist & Berglund. 1868.

Innehållsförteckning.

I) Företal s. 1—x.

II) Afhandlingen.

Cap. I (ss. 1—34). Livlands ställning om våren 1558; Hertig Johans underhandlingar med Orden och Reval s. å.; Danska anslag på Estland s. å. (s. 6, 10 och 11); Orden söker hjälp hos Sverige våren 1559; Danmark och Polen fatta fast fot i Livland; Hertig Eriks inblandning i livländska underhandlingen på grund af hemligt aftal med Johan (s. 17—20); Gustaf I sänder en beskickning till Orden 1560; tilldragelserna i Livland samma år och Ordens beskickning till Sverige; stälningen i Reval 1560; Gustaf I varnar staden (s. 28), den skickar sändebud till Sverige; beskickningarnes vistelse i Sverige och slutliga afsked $\frac{3}{1}$ 1561; Ketler bryter med Sverige.

Cap. II (ss. 34—67). Reval och Estland falla i Sveriges hand: Orden upplöses; Erik XIV bekräftar stadens och adelns privilegier (s. 41); Polen sänder Tenczin till Sverige 1561; Horns belägenhet i Reval; börjande misshällighet mellan Erik XIV och Hertig Johan; den senare tränges åt sidan i Estland; Horn söker förlika deras intressen och sluter stillestånd $\frac{14}{10}$; Eriks underhandling med prins Magnus (s. 50); nya utsigter öppna sig för Johan genom frågan om ett polskt gifte; han och Rådet afstyrka fiendtligheter mot Polen; Tenczins tvetydiga beskickning till Johan 1562; Eriks ögon öppnas för faran, men försöken att draga hertigen från Polens sak misslyckas; Eriks dubbelhet vid stilleståndsfrågan i Maj; Horn eröfrar Pernau $\frac{2}{6}$ (s. 62); brytningen stegras, Erik besluter att med kraft fullfölja kriget; svårigheter i Reval; Wittensteins eröfring om hösten 1562.

Cap. III (ss. 68—103). Johans resa till Polen, Juni—October 1562, giftermålsunderhandlingen och försträckningen till Polen mot 7 livländska pantslott (ss. 71—74); Erik tager Coadjutorn till Riga i sitt beskydd (s. 76 och 78), gör ett nytt försök på Riga och befäller att man ej skall respektera broderns pantslott; Sveriges förhållande till andra stater 1561 och 1562 hufvudsakligen på grund af Narwafarten (ss. 78—83); hertigens obehagliga hemresa och hans derunder förda besynnerliga underhandlingar med Svante Sture och Clas Christersson i Oct. och Nov. (ss. 84—88); konungens och hertigens häftiga brefvexling rörande pantslotten, Jan.—April 1563; den senare instämnes i April och hans tjänare bortröfvas (s. 92); hertigen lägger då råd med de sina, hvarpå de förnämsta af hans män öfvergifva honom; hans åtgärder i anledning derutaf; ständernas dom d. $\frac{7}{6}$; Eriks sista anbud genom Hog. Bjelke och samtida rustningar (s. 97); hertigen söker inre och yttre hjälp; Åbos belägring och capitulation.

Cap. IV (ss. 103—137). Johans pantslott under året 1563; krigsrörelser å svensk sida (Mornay och Coadjutorn; Åke Bengtsson angriper Wiek, eröfrar Hapsal och Leal, men retirerar undan Ketler från Lode, H. Classon tager befälet, ss. 106—111); Erik XIV gör försök att närma sig Polen; Polen anstränger sig att bilda ett förbund mot Sverige (s. 114 och 115); Sveriges underhandling med Ryssland 1563, Narwafarten; omkostnader, krigsfolk och sold under livländska kriget 1561—1563 (ss. 119—123); Estlands styrelse och inre tillstånd (Ståthållare och embetsmän; kyrkoväsendet; civila styrelsen; böndernas ställning; landets utarmade tillstånd och åtgärder deremot; spänning mellan konungen och hans nya undersåter; hans missnöje med Svante Sture och Henrik Classon).

III) Bilagor (ss. 138—145). 1) Fragment af ett odateradt conceptbref från hertig Johan till Erik XIV. 2) Hertig Johans fordringar af Erik XIV (odat. original).

Företal.

I jämförelse med andra delar af vår historia är det tidevarf, som fått sitt namn af Gustaf Vasas söner, mindre känt och behandladt. Det har fördunklats och trädt i skuggan för den glans, som genom stamfadrens och sonsonens stora personligheter sprides öfver det föregående och efterföljande tidskiftet, och för de verldshistoriska tilldragelser, som derunder inträffa och i dem ingripa. Och likväl om ifrågavarande tidevarf i afseende på regenternas karakterer och tilldragelsernas vikt icke på något vis kan mäta sig med de begge andra, saknar det visserligen icke hvarken i och sig sitt lifliga intresse för forskaren och läsaren, ej heller med afseende på Sveriges utveckling sin stora betydelse, ty under denna skenbart orediga och af våldsamma strider uppfyllda tid växer och rustar sig det Sverige, som i nästa sekel räddar protestantismens och frihetens sak. Den mäktiga aristokrati, som en gång skall representera Sverige i Europas råd och i kraft och fosterlandskärlek nästan saknar motstycke, utbildar sig under denna tid. Visserligen såg det till en början under Eriks och Johans svaga regeringar ut, som skulle de jäsande krafterna hos en adel, hvilken ännu hade svårt att glömma sin forna medlareställning mellan konung och folk, blott hota det nydanade samhället med förstöring, men den fann sin man i Gustaf I:s yngste och störste son, och tuktad af hans kraftiga hand gick den vid konungamaktens sida att vända sig utåt och lyfta Sverige till höjden af dess storhet. Och redan under denna tid lägges grunden till Sveriges ställning såsom eröfrande krigarestat och till dess indragande i den allmänna Europeiska politiken genom krigen på andra sidan Östersjön och de derunder förvärfvade besittningarne. Under samma stränghet och den katolska reactionen ända upp till Norden, men besegras, och dess besegrande medför just därför, att striden äfven gällde vårt nationella och politiska oberoende, en ökad kraft och enhet, utan hvilken de följande stora framgångarne icke varit möjliga.

Det är till en närmare och riktigare kännedom om denna tids historia, som jag i min mån sökt bidra genom föreliggande af-

handling, öfvertygad, att, äfven om den saknar det intresse, som framställningens konst ensamt förmår gifva, det ärliga arbetet dock skall i forskarens ögon gifva den sitt värde såsom en af de många specialundersökningar af ett tidevarf, hvilka måste föregå, för att en gång den verkliga historieskrifvaren skall kunna i stort teckna detsamma. När jag först begynte mitt arbete, skedde det i afsigten att teckna Sveriges förhållande till Livland under Erik XIV:s regering, men jag fann snart, att, om jag skulle samvetsgrannt genomgå och sofra hela det rika materialet och tillika med säkerhet utreda de ofta vanställda händelserna, det skulle falla sig svårt att utan för mycken tidsutdrägt genomföra skildringen ända till slutet af Erik XIV:s regering, och detta blef alldeles tydligt, sedan ett djupare inträngande i handlingarne visat, att i en fullständig skildring af den livländska eröfringen äfven måste ingå en framställning af hertig Johans uppträdande och planer. För att riktigt skildra dessa var det deremot nödvändigt att taga året 1558 såsom utgångspunkt, hvarvid åter året 1563 framställde sig såsom en naturlig slutpunkt, emedan Johans drömmar om storhet då ändades med förlusten af hertigdömet och friheten, och den livländska eröfringen då upphör att vara medelpunkten i Eriks politik, sedan kriget med Danmark och Lübeck tvingar Sverige att kämpa på egen jord för sitt försvar. Det har sålunda icke varit en felaktig plananläggning å min sida, denna ännets dubbelhet, som stundom måste rubba händelsernas tidsföljd, utan den bristande enheten ligger snarare i tilldragelserna sjelfva, i det Erik XIV:s och hertig Johans planer korsa hvarandra och oupphörligt förrycka situationen samt derigenom omöjliggöra en jemn utveckling af händelserna.

Tyvär hafva icke källorna mot slutet flutit lika ymnigt, som jag haft anledning att hoppas af deras rikedom i början, och gäller detta isynnerhet om hertig Johans uppträdande 1563. De pålitligaste källorna, nemligen samtida urkunder, förefinnas för denna tid i långt mindre grad, än mången tror; ty Riksregistraturet visar oss blott den ena, så att säga officiella, sidan af saken, medan dess nödvändiga complement, hertigens eget registratur, har gått förloradt; och om också diariet till det samma gifver någon ersättning, kan det endast gifva oss ljusglimtar, som låta ana till det verkliga förhållandet, medan det fulla ljus, som Johans egna bref skulle spriddt öfver händelserna, numera ej torde kunna vinnas. Och de två viktiga originalhandlingar, som jag meddelat såsom bilagor, gifva visserligen en klar föreställning om det oberoende, som hertigen fordrat och den häftighet, hvarmed striden mellan bröderna

fördes, men svårigheten af att ännu med säkerhet kunna bestämma tidepunkten för de båda brefven har synts mig fordra, det jag icke skulle använda dem, då jag ej kunde bestämdt hänföra dem till ett visst skede af striden. Mycket återstår därför ännu att utreda, innan den slutliga domen kan fällas öfver brödrastriden. För min del har jag åtminstone sökt tillgodogöra mig allt, som kunnat närmare belysa saken, helst låtande denna sjelf tala. Det framgår dock enligt min öfvertygelse redan af hvad jag kunnat samla och utreda, att Johans skuld varit mindre, än man hittills i allmänhet antagit. Yttre omständigheters påtryckning och deribland hufvudsakligen broderns offensiva steg hafva mer, än länge fostrade egna planer slutligen fört hertigen in på det såkallade sjelfständighetsförsöket af år 1563, utan att jag därför försvarar hertigens uppror eller bortser från den andel han haft i uppkallandet af denna förveckling mellan kronan och hertigdömet. Men det är ännu icke bevisadt, att hertigen uppgjort någon plan att skapa en egen stat af hertigdömet, och man synes glömma, att hertigen var närmaste arfvingen till den krona, hvars område han skulle minskat. Att han någonsin skulle kunnat hysa planer på att af hela Finland skapa en stat genom att ställa sig i spetsen för det finska folket såsom sådant, vädjande till dess nationella känsla, är orimligt; ty den finska nationaliteten lefde då ännu icke ett eget lif, och hertig Johan lefde i det sextonde seklets Finland, hvars Adel och en stor del af borgare och prester voro lika svenska, som han sjelf. Han var lika som de ett barn af sin tid och får ej bedömas efter nu gällande idéer och förhållanden.

Innan jag öfvergår till sjelfva afhandlingen, vill jag nämna några ord om åtskilliga af mina källor, dels tryckta dels otryckta. *Messenii Scandia Illustrata* stöder sig med afseende på livländska förhållanden endast på svenska källor, möjligen äfven på Russows krönika; stora chronologiska misstag förekomma emellanåt, och partiskheten för Johan är temligen synbar. — *Tegels Historia* om Erik XIV är nästan uteslutande sammanskrifven efter Riksregistraturet och Sven Elofssons Parolipomena samt för Livland efter Russows arbete, och med temligen liten kritik af uppgifterna. Nordins påståande (antecknad på sjelfva mscr), att det af Stiernman tryckta exemplaret är en stympad afskrift af det i hans (Nordins) samlingar befintliga manuscriptet, är blott delvis sant. Jag har jemfört dem ord för ord, och det har visat sig, att manuscriptet visserligen är vidlyftigare, men hufvudsakligen i följd af tillägg till det ursprungliga arbetet, hvilka Tegel eller någon annan gjort efter

Sv. Elofsson, Rasmus Ludvigsson och R.R. ¹⁾). Skulle något kunna anses vara snarare uteslutet i det tryckta än tillagdt i mscr, är det Eriks förslag till nya Adelsprivilegier och Tegels försvar af sin fader, der han äfven återoppar ett märkligt omdöme af Carl IX om Jöran Persson. — — Ett märkligt arbete också från 1500-talet är den i *Nettelbladts Schwedische Bibliothek*, IV stycket tryckta *Fragmentum historiae Johannis* ²⁾), hvars författare enligt anteckning på det i Nordiska samlingen befintliga mscr skall vara Elaus *Terzerus*. Författaren är en varm anhängare af Johan och synnerligen hätsk mot Erik XIV, men hans arbete är i alla fall en af de viktigaste källorna för brödrastriden derigenom, att han skrivit den efter sjelfva urkunderna, och den trohet, hvarmed han återgifver mellan Gustaf I och Erik samt Erik och Johan vexlade bref, hvilka jag kunnat controllera, berättigar till antagandet, att äfven breffen från Johan äro riktigt återgifna. I så fall är arbetet af högsta värde, ty det är nästan ensamt genom honom, som vi lära känna något om hertigens bref till konungen. — — Med största försigtighet måste deremot det s. k. *Compendiet om oroligheterna under Erik XIV* (Handl. rör. Scand. Hist. III delen) begagnas, såsom författadt minst 150 år efter händelserna (se dess 59:de och 60:de sidor) och temligen lösligt hopsatt. — — *Dalins svenska historia* i öfrigt så värdefull genom de talrika källorna och ymniga citaterna lider dock af åtskilliga misstag rörande livländska frågan, förlåtliga der han ej haft tid att sjelf gå till botten, men icke så der han citerar urkällan ³⁾. — — *Celsii Erik XIV:s historia*, Lund 1795, mister allt mer af sitt värde. Jag kan ej annat än bekräfta Geijers dom öfver honom, att han på handlingarne kastat ett temligen flygtigt öga. Och det är ej nog dermed, utan det lösligt hopsamlade materialet är lika lösligt hopsatt. Jag vill blott såsom prof hänvisa till skildringen af Sveriges och Livlands förhållande 1558—1560 (s. 43—46)

¹⁾ Bland annat Eriks märkvärdiga bref af $\frac{4}{6}$ 1566 till J. Person, R.R. För öfrigt är mscr. skrivet under Gustaf Adolf, det tryckta under Carl IX, såsom synes af s. 88 i det tryckta jemförd med mscr.

²⁾ Börjande redan med brödernas innerliga förhållande under faderns lifstid och slutande med Jöran Perssons anklagelsetal mot Johan inför Ständerna år 1563.

³⁾ ss. III. 556, der förhållandet till Ryssland skildras annorlunda, än de citerade breffen gifva vid handen; ett besynnerligt misstag förefinnes s. 538, der en Erik och en Lars Fleming göras till Ståthåll. i Reval under samma år. 1559 års livländska legation till Gustaf I är hoprörd (s. 478, 479) och 1560 års förhandlingar med Livland honom alldeles obekanta, etc.

och hertig Johans polska resa (ss. 113—117), der Menckens samling af Sigismund Augusts bref användas på ett föga recocommanderande sätt ⁴⁾. — — *Bomanssons* arbete, Hertig Johan och hans tid, Helsingfors 1862, lemnar rika upplysningar om de handlande personerna å Johans sida, ehuru åtskilliga omdömen om de ledande personerna väl torde tåla vid en modification ⁵⁾. Om Gustaf I faller han s. 3 det orättvisa omdömet, att konungens politiska blick mot slutet var så fördunklad, "att den kunde spana möjligheten af ett farligt förbund mellan Ryssar och Liffländare eller hysa någon fruktan för de senare, hvilkas hjälplösa belägenhet han väl kände", citerande Gustafs bref till Bulgrin d. 23 Febr. 1560, R.R., enligt hvilket konungen befäller denne att utrusta fartygen i Finland till värn mot ett befaradt förbund mellan Ryssen och Livland eller de senare ensamme, om de finge öfverhanden. Men Gustaf säger sig frukta för ett underligt spel "om det kommer till fördrag (icke förbund) med Muscoviten och Lifländarne, eller ock om Muscoviten får öfverhanden med dem" (icke tvärtom). Hela den stränga domen har dermed mist allt fotfäste. — — I *Fryxells* Handl. rör. Sveriges historia III delen finnes en berättelse på tyska af en Johans anhängare om det viktigaste, som tilldrog sig under Johans resa till Polen och den sedan utbrytande striden med Erik. Handlingen är i allmänhet ganska pålitlig och af största vikt, såsom författad af ett ögonvittne till Åbos belägring, ehuru naturligen misstag också förefinns samt partiskheten för Johan tydligen framlyser.

Af tryckta tyska källor äro *Schirrens* båda arbeten utan all fråga de förnämsta. Hans *Quellen zur Gesch. des Untergangs livl. selbstständigkeit* (hemtade i Riks-Archivet), hvaraf V delar (Reval 1861—1865) hittills utkommit, innehålla 750 handlingar från slutet af 1557 till och med d. 14 Sept. 1560. Det härpå nedlagda arbetet hedrar i hög grad utgifvaren, och jag skulle önska, att vi sjelfva vore lika ifriga och snabba i offentliggörandet af våra archivskatter. Hans andra arbete tit. *Verzeichniss livl. Geschichtsquellen* (in schwed. Arch. und Bibl.) I., Dorpat 1861 är en regestförteckning på öfver 2000 handlingar från Livlands tidigaste dagar till år

⁴⁾ Rör. citerar beder jag läsaren också jemföra hans citat s. 141 ur Messenins med källan, äfvensom uppgifterna s. 99 och 126 om beskickningen till Danmark 1562; legationerna till Ryssland äro oriktigt framställda, för att ej tala om otaliga mindre felaktigheter.

⁵⁾ Måne ej Clas Christerssons bild tager sig genom de facta jag framlagt någorlunda olika ut mot förf. ideal s. 25, utan att han derföre upphör att vara sin tids ädlaste karakter och störste krigare?

1600, hvaraf likväl mer än 1100 falla på den viktiga perioden 1558—1563. Den vittnar i lika hög grad om författarens otroliga arbetsamhet, men det stora värde, den annars skulle ega, förminskas betydligt deraf, att författaren ej utsatt, i hvilka volumer af den oordnade Livonicasamlingen i Riks-Archivet hvarje handling är att återfinna. Han har förmodligen ansett detta obehöfligt i tanke, att samlingen snart skulle ordnas, men detta har tyvärr hittills ej kunnat ske. Arbetet har dock i alla fall varit mig till stor nytta genom de talrika innehållsredogörelserna, och de vidlyftigaste deribland träffa lyckligtvis ofta just sådana bref, som jag ej varit i stånd att återfinna. Högst få misstag förekomma, och de flesta härröra tyvärr af ett origtigt register i Acta Hist. E. XIV, på hvilket han trott sig kunna lita. — Af tyska krönikor har jag använt Russows, Hennings och Hiärns. Russows arbete eger sitt stora värde såsom skrifvet af en nästan samtidig person. Det går dock sällan öfver Estlands gränser för denna tid och är till och med der ej fritt från misstag⁶⁾. Det tyckes vara från honom som historien om den svåra farsoten i Reval i Aug. 1561 härleder sig, hvilken sedan gjort sin rund i de flesta arbeten, ehuru redan Hiärn har förklaringen⁷⁾. Om Russows arbete bär prägel af att vara skrifvet af en svensk undersåte och varm anhängare af Reformationen, hvarföre den allmänna upplösningen särdeles bland de högre stånden tecknas med mörka färger, så bär Hennings arbete lika tydligt spåren af att dess författare spelat en viktig role i de stora hvalfningarne, såsom Ketlers höggra hand. Denne skildras i ljusa färger, och Polens uppträdande framställs i en förmånlig dager, medan Sverige sällan får ett godt vitsord. Hennings kärlek till sitt land kan ej betviflas, men väl hans sanningskärlek på ett och annat ställe⁸⁾. — Hiärns arbete grundar sig icke blott på livländska krönikor, hvilka han kritiskt begagnat, utan äfven på andra källor, både tryckta (såsom Tegel) och otryckta, hvilket isyn-

⁶⁾ Såsom om tiden för polska besättningens inläggande i Reval (jfr afhandl. s. 33 och 36), äfven förlägger han Revals legation till OM. före Horns ankomst.

⁷⁾ Se afhandl. s. 44 not. 35.

⁸⁾ Ketlers insättande i Mästare-embetet omnämner han först om hösten 1559 utan ett ord om den inre orsaken (jfr afhandl. s. 12). Förhållandet med Revals legation till Sverige är partiskt skildradt i mer än ett afseende (jfr afhandl. s. 29 not. 4, s. 30). Likaså förbigår han med tystnad Revals beskickning till Ketler $\frac{9}{4}$ 1561, hvarigenom det sedan ser ut, som staden helt tvärt uppsagt Ketler lydnad på ett temligen vanhederligt sätt (Henn. f. 28).

nerhet visar sig vid skildringen af 1561 års tilldragelser i Reval. Hans arbete står derföre vida öfver de andra krönikorna. Vid framställningen af tilldragelserna i Reval 1561 efter återkomsten af dess beskickning till Sverige (ss. 231, 32) har han dock afskrifvit Russow utan att närmare se sig för (jfr min afhandling s. 33 och 36 med honom). Äfven synes historien om Sonnenburgs öfverlåtande till prins Magnus 1560 vara kommen från honom⁹⁾. — — Kelchs krönika är ej hvad den borde vara, sedan Hiärn banat vägen. Jag hänvisar till hans skildring af Erik XIV:s behandling af och svar till legationerna från Livland, der K. mest följt Henning, men temligen fritt utlagt dennes redan i sig sjelf osäkra uppgifter (s. 251—253). Historien om 1561 års farsot går också igen hos honom. Det tycks ock vara hans uppgifter om restitutionen af Revals slott till orden, som Rutenberg låtit narra sig utaf (jfr afhandl. s. 11 not. 1). — — En brefsamling af stor vikt för kändedomen om Johans resa till Polen 1562 och Polens ansträngningar 1563, för att skaffa sig bundsförvandter mot Sverige, är Joh. Burchard. Menckenii: Sig. Augusti . . . Epistolæ, Legationes et Responsa, Leipzig 1703, hvilken samling går från d. 10 Juli 1562 till d. 24 Dec. 1563.

Af otryckta källor har jag hufvudsakligen begagnat följande: I) i Riks-Archivet: *Riks-Registraturet*, som till följe af Erik XIV:s förkärlek för långa skrivelser är temligen vidlyftigt i livländska frågan, ehuru redan ock ordningen ofta försvåras genom denna mångordighet. — — *Latinska Registraturet*, hvaraf två finnas, ett för 1561 och 1562 och ett 1561—1568. — — *Diarierna till hertigarne Eriks och Johans registraturer* äro, oaktadt deras knapphändighet rörande brefvens innehåll, af största vikt, sedan sjelfva registraturen förkommit. Schirren citerar visserligen ett hertig Eriks reg., men jag har ej derom kunnat få någon upplysning i Riks-Archivet. Eriks Diarium går in i Maj 1561, och har sin egentliga betydelse för kändedomen om hans förhållande till brodern och fadern under den senares lifstid; detsamma gäller om Johans Diarium, för samma tid, hvarjemte detta, som fortsattes till Juni 1563, är af vikt för utredandet af hertigens uppträdande under Erik XIV. — — *Clas Christerssons Horns Registratur* innefattar afskrifter af bref från honom till Gustaf I, Erik XIV och äfven hertig Johan. Det går till och med d. 26 Oct. 1561. Volumen 437 i Livonica innehållande originaler af bref från honom till hertigen 1559—62 com-

⁹⁾ Hiärn, s. 226; min afhandl. s. 24 not. 1.

pletterar detta registratur. — — *Livonica*. Samlingen, som består af mer än 700 volumer, innehåller Ordens-Archivet, andra handlingar från tiden för Livlands upplösning och hela Archivet för den tid, Östersjöprovinserna lydte under Sverige. Det finnes visserligen en slags katalog öfver densamma, men dels hafva volumerna vid katalogens uppgörande blifvit numrerade utan någon ordning, dels hafva åtskilliga fått origtiga nummer, dels bära många alldeles förvillande titlar. Flera volumer äro förkomna och innehållet i många ganska brokigt och utan någon ordning bland de lösa brefven. Schirrens Verzeichniss har icke dervid just varit mig till någon nytta, emedan han ej citerar volumerna, utan har jag måst gå samma tidsödande väg som han att först genomse alla volumerna och sedan uppgöra en chronologisk katalog, innan jag kunde börja med excerperingen. För det mesta har jag fått rätt på de bref, Schirren citerar; åtskilliga (såsom de flesta svenska från 1563 och hela det s. k. Pernau-Registraturet, hvilket väl funnits i denna samling) har jag icke återfunnit. De för mig viktigaste volumerna, hvilka alla, utom v. 440, varit för Schirren kända, hafva varit v. 74 innehållande bref till Johan från Ord.Mästarne, Dokt. M. Friesner m. fl. 1556—1568. v. 75 livländska Adelsn bref till Konungen 1561—91, hvaraf några bref förekomma i Schirrens Verz. v. 437, bref till Johan från enskilda (deribland Clas Christersson) 1559—1568, till Erik XIV från svenskar och tyskar 1565—1568. v. 440, i Katalog. kallad Liff. handl. i Konung Eriks tid 1560—1568, tycks bestå af de i Reval in- och utgående brefven 1561—1568. Den är inbunden och brefven chronologiskt ordnade. För de tre första åren är den synnerligen rik, men allt magrare för de följande. Många af dess bref hafva på annan väg varit Schirren bekanta. v. 500, polska bref till Ketler från Sigismund August, Radzivil m. fl. 1558—1565. v. 589, det af Schirren så ofta citerade Konung Eriks Tyska Registratur, innehåller några bref från 1558, 59 och 60, men mest från 1561 (och ett från 1562). Det innehåller ej blott copior af utgående bref, såsom lätt synes af Schirrens Verzeichniss. v. 612 några bref från Erik XIV, Johan och Cath. Jagellonica till Ketler. För öfrigt har jag funnit ett och annat i diverse volumer, såsom 135, 496. d, 497, 504, 507 och 709. En livländsk forskare skulle ännu hafva godt tillfälle till en efterskörd från tiden för Livlands undergång efter Schirren, hvars tid icke synes medgifvit honom att sträcka sina forskningar längre. Jag vill särskildt påpeka volumerna 438, 498, 506 och 699, 1. (samt naturligen 440). — — *Acta Historica* 2 volumer diverse handlingar

från Erik XIV:s tid. Den första är registrerad och innehåller flera livländska bref. Den andra, som är obetydligt sorterad, likaså, men derjemte många handlingar af vikt för Sveriges inre historia. Mina begge bilagor förskrifva sig från dessa Acta. Dylika Acta finnas ock för Gustaf I (rör. Livland redan offentliggjorda af Schirren) och Johan III. — — *Polonica* samlingen har många volumer med lofvande titlar, men endast en, "Polonica Varia 1523—1654", håller någorlunda sitt löfte. Der fann jag de viktiga redogörelserna för Danmarks och Polens underhandlingar 1563 i Sund och Stettin. — — *Moscovitica*, förut använda af Fant och andra. I en volum "Förhandl. mellan Sverige och Ryssland under Gustaf I och Erik XIV" finnes berättelsen om 1561 års beskickning af en deltagare. Motsvarande berättelsen för 1563 finnes i Kankashandlingarne.

II) Kammar-Archivet har egentligen lemnat stoffet till min kortfattade framställning af omkostnader, trupper och sold i livländska kriget ss. 119—123, der handlingarne citeras.

III) Upsala Bibliothek innehåller åtskilliga saker för denna tid. ss. *Bröms* liktal öfver Johan III, viktigt i och för resan till Polen 1562¹⁰⁾; *G. Finckes Copiebok* (från 1561—1566) af de bref, som vaxlades mellan honom, Erik XIV och Johan, medan han var Finlands Ståthållare¹¹⁾; den s. k. *Gröna Boken* innehåller copior af åtskilliga offentliga och enskilda handlingar af vikt för kändedomen om Eriks och Johans ställning och uppträdande under faderns lifstid. Dessutom finnas der enskilda saker, fullständigt citerade på de ställen, der jag använt dem¹²⁾.

Till slut lemna jag här en förteckning på de källor jag i det följande vid citerandet förkortat.

Acta hist., se ofvan.

Ahlqvist, se sid. 71, not. 13.

Arwidsson, Handl. till upplysn. af Finlands häfder, X. Stockh. 1858.

Bieneman, Briefe und Urkunden z. Gesch. Livlands 1558—1562, II delen, Riga 1867.

Bomansson, Hertig Johan och hans tid, Acad. Afh. Helsingfors 1862.

Bröms, se ofvan.

Celsius, d:o.

De la Gard. Arch. utgifvet af Wieselgren, I delen, Stockh. 1831.

¹⁰⁾ I Palmsköldska saml. N. I T m. VIII; in margine læses "Oratio . . . descripta ex antiquo in infinitis locis vitioso Mss:to Messenii."

¹¹⁾ I Nordinska saml. Hist. Reg. vol. 4.

¹²⁾ Såsom ss. 41 not. 26; 47, n. 49; 71, n. 13; 78, n. 33.

- Domboken för Erik XIV:s Högsta Nämnd i Riks-Archivet.
 E. Diar., Hertig Eriks Diarium, se ofvan.
 Finckes Copiebok, se ofvan.
 Fryxell, d:o.
 Henning, Liff. churl. Chronica, folio, Leipzig 1594.
 Hiärn, Ehst. Lyf. und Lettl. Gesch. i Monumenta Liv. ant. I. Riga, Dorpat und Leipzig 1835.
 H. Reg., Horns Registratur, se ofvan.
 J. Diar., Hertig Johans Diarium, d:o.
 Kam.Arch., Kammar-Collegii Archiv i Stockholm.
 Karamsin, Gesch. d. Russ. Reichs, 8:e delen, Riga 1826.
 Kelch, Lief. Historia, Reval 1695.
 Lat. Reg., Latinska Registraturet, se ofvan.
 Liv., Livonica samlingen i Riks-Archivet.
 Mencken, se ofvan.
 Messenius, Scandia Illustrata, tom. VI. Stockh. 1702.
 Nettelbladt, se ofvan.
 Pallin, Underhandl. mellan Sverige och Livland 1554—1560, Acad. Afhandl., Upsala 1860.
 R.Arch., Riks-Archivet i Stockholm.
 R.R., Riksregistraturet, se ofvan.
 Resen, Kong Frederichs den Andens Krönicke, Kiöbenhaffn 1680.
 Richter, Gesch. der deutschen Ostseeprov. Theil I, Riga 1857 och 1858.
 Rutenberg, Gesch. der Ostseeprov., II Band, Leipzig 1860.
 Russow, Chronica der prov. Lyfflandt, Rostock 1578.
 Schirren, I—V och ett nummer afser hans Qvellen, se ofvan.
 d:o En blott siffra afser hans Verzeichniss, se ofvan.
 Stiernman, Alla Riksdagars och Mötens beslut, Stockholm.
 Tegel, E. XIV:s Historia, utg. af Stiernman, Stockh. 1751, se ofvan.
 Terserus, se Nettelbladt.

Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563 samt deraf alstrade strider inom Vasahuset.

Af
 Claes Annerstedt.

Cap. I.

De hotande förebud till ett krig mellan Ryssland och Livland, som allt starkare låtit sig förspörja, bröto omsider löst uti Januari år 1558, och Ryska horder öfversvämmade det oförberedda Livland, som ej af något låtit varna sig, utan ända in i sista stund endast haft öga för sina inre strider. Ty landets särskilda beherrskare visste ej af någon gemensam fosterjord att kämpa för; hvar och en från Ordensmästaren och Erkebiskopen i Riga ned till den enskilde ädlingen hade hittills blott tänkt på egen magtutvidgning. Huru skulle det väl då vara möjligt att nu förena sig mot den Ryske sjelfherrskaren, när alla fruktade, att gemensam seger äfven skulle blifva signalen till det enskilda sjelfsväldets undergång? Erkebiskopen af Riga och de öfriga Biskoparne fruktade att se sin magt underordnas Ordensmästarens. Städerna tänkte blott på sina handelsfördelar och att för så billigt pris, som möjligt, komma ifrån striden. Adeln splittrad mellan olika herrar följde dessas politik; hade den något gemensamt intresse var det bibehållandet af dess särskilda företrädesrättigheter. Det var derföre klart, att det icke kunde gå annorlunda, än som skedde; under det man anropade alla om hjälp, men hvarken ville eller orkade hjälpa sig sjelf, trängde fienden oupphörligt framåt. Den fordom så mäktiga och krigiska Orden kunde icke försvara sig sjelf, mycket mindre hela Livland. Det var icke nu, som förr, att från Tyskland kom en aldrig trytande ström af krigare lockade af hopp om ära och rikedom. Strömmen hade sinat ut med riddareväsendets fall, och dess framfart hade förut hejdats af sig sjelf genom uppväxandet af mäktiga stater vid Ordenslandets gränser. Tvärtom blef det nu dessa i sitt inre consoliderade stater, som ville tränga fram till hafvet och skaffa sig luft. Huru skulle väl då Orden, som i sina mest lysande dagar under en kamp genom sekler icke förmått utvidga sina gränser på söndrade och obildade grannars bekostnad stort mer, än som skedde i första seklet af dess tillvaro, hur skulle den nu kunna försvara dem, då Ordens förluster aldrig ersattes genom friska krafter, då dess inre var upp-

frätt af den förfärligaste likgiltighet och tygellöshet¹⁾, och då med Riddareväsendets fall och Reformationens framträngande sjelfva grundvalarne för Ordensstaten undanryckts. Samma förhållande egde rum med de rent andliga furstarne, Erkebiskopen af Riga, Biskoparne af Ösel, Reval och Dorpt; deras välde upplöstes af sig sjelft genom reformationen. Vidare verkade det mäktiga element, som i öfriga stater under medeltidens sista sekel så kraftigt arbetat jemte centralmagten att undergräfvade feodalismen och uppföra enhetsstaten, här i en alldeles motsatt riktning. Livlands städer hade mera känt sig såsom delar af det stora Hanseförbundet, än som lemman i ett livländskt fosterland; och de handlade ända in i upplösningens stund, såsom särskilda oberoende samhällen. Och slutligen fattades här sjelfva grundlaget för en stat, som i längden skall kunna försvara sitt sjelfbestånd, nemligen ett fritt nationelt bondestånd. Ett sådant egde ej Livland då, liksom det saknas ännu i denna dag. Massan af dess befolkning vid denna tid hade icke något gemensamt med de herrskande, ty den var af en annan i århundraden förtryckt stam; den hade icke ens ett fosterland gemensamt med dem, som nu hotades i sin besittning af magten. Striden var för folket endast ett ombyte af herrskare, som på det hela kunde vara det alldeles likgiltigt, möjligen af mången föredrogs framför det tyska oket. Derföre vågade eller ville icke dess herrar sätta det vapen i händer. Till legoknektar måste man sålunda sätta sitt hopp, men detta är en farlig hjälp, ty den vänder sig alltid förr eller senare mot den som der sökt räddning; också är dessa lejda krigares sjelfsvåld en af de nesligaste sidorna i den mörka historien om Livlands undergång.

Sådan var landets ställning i det inre. I det yttre voro utsigterna ej mera lofvande. Det ryska kriget blossade i full låga. Polen hade föregående året visat att det saknade hvarken vilja eller förmåga att låta Livland undergå samma öde, som Preussen, i det Konungen af Polen med vapen i hand dikterade Poswolerfreden mellan Orden och Erkebiskopen af Riga. Tyska rikets svaghet framträder alltmör för hvarje dag, och dess understöd stannade mest vid blotta löftet;

¹⁾ Se här hvilket omdöme en *Polack* fäller om Orden (Radzivil t. Kngn af Polen 18/9 61, Liv. 440): "Ordinem vero detestari fere et exosum habere omnes ac in illorum dissolutam vitam tantarum calamitatum culpam referre. Proinde mutandam in universum istius Reipublicæ formam . . . eo quod peregrini advenæ et non cives de rationibus hujus provinciæ non ex salute illius sed ex suorum commodorum proventu hactenus consulebant, turbataque republica, trajecto mari, relinquebatur sæpe hæc provincia in mediis fluctibus."

enskilda tyska furstars välvilja och intresse kunde möjligen fördröja men icke förhindra den slutliga katastrofen. Hansestäderna hade visserligen egt och egde ännu ett mäktigt intresse i de livländska städernas sjelfständighet, men Hansan beherrskade ej länge de nordiska hafven, och sjelfva intresset sjönk i jembredd med handelsfördelarnes aftagande, sedan kriget börjat tillintetgöra den handel med Ryssland, som förut gått öfver Livlands städer.

De begge skandinaviska staterna voro alltför afundsjuka på hvarandra att kunna skänka Livland ett oegennyttigt bistånd, hvilket ju för öfrigt varit bortkastadt, då detta land ej ville försvara sin egen sjelfständighet. För Danmark var faran af Livlands undergång mindre; snarare såg det med glädje en af Sveriges fiender förstärka sig; dock hade Danmark ej glömt sitt forna välde i dessa trakter, och hellre än det Sverige skulle sätta sig fast derute, sökte det återvinna sina forna besittningar. Sverige deremot var den Östersjömagt, som hade mest att frukta af Livlands undergång. I stället för att hafva vid sin gräns en liten stat, som kunde vara förträfflig som bundsförvandt, men mindre farlig såsom fiende, hade det att befara, att en redan farlig granne skulle från en ny sida hota dess gräns. Och äfven ett polskt öfvervälde, hvilket ännu ej tycktes stå så nära, var icke utan sina faror isynnerhet i händelse af en katolsk reaction. Derföre måste Sverige med lifligaste intresse följa utvecklingen af de livländska stridigheterna. Tyvärr voro förhållandena här sådana, att till och med ur detta intresse en stor fara kunde uppväxa för Sverige, ty Gustaf I hade redan instiftat hertigdömena, och den fåfänge Johan, som fått Finland på sin lott, kunde omöjligt betrakta förhållandena till Livland med samma ögon, som fadren, för hvilken den svenska kronans fördel stod i främsta rummet. Detta var den största faran af hertigdömena, att deras innehafvare så lätt kunde lockas att föra en sjelfständig och för riket i sin helhet främmande och farlig politik. Och vi skola se, att det icke var sonens fel utan fadrens förtjenst, att ej redan nu dessa faror blefvo till verklighet. Alltsedan Gustaf I hufvudsakligen af Livland lät sig lockas in i den ryska fejden, för att sedan lemnas i sticket och få utkämpa denna farliga strid på egen hand, karakteriseras hans förhållande till Livland af ett djupt rotadt misstroende, äfven då han klart såg faran af dess undergång och fruktade för grannstaternas förstörande. Pröfvad som han var i livvets skola, ville han se klart för sig, innan han kastade sig in i ett vidtutseende krig; att ej djerfhet fattades, när han verkligen såg nödvändigheten af att slå till, det hafva både inre och yttre fiender fått erfara. Så förhöll det sig icke med Johan. Ingen bitter erfarenhet

blandade sig med hans nya planer; mot rikets intresse ställde sig hos honom furstendömet, och hans fåfänga och herrsklust smektes af tanken på de eröfringar, som nu hägrade för hans ungdomliga sinne. Han hade ingen ro, förrän han fick blanda sig i striden, och förgäfves skref fadern varnande: "käre son, oss förundrer ock att du äst så heter till att trängta och längta efter olyckan, såsom ock skedde när vi voro i Finland, att du hade ingen ro, förr än den fejden kom uppå gång" ¹⁾).

När Johans underhandlingar med Livland togo sin första början, kan vara svårt att afgöra; att han redan 1557 stått i förbindelse med Ordensmästaren, synes af diariet, ehuru detta icke upplyser om underhandlingens föremål; att den icke varit utan inverkan visar sig deraf att i slutet af April och början af Maj 1558 de finska krigsöfverstarne fingo befallning af Hertigen att hålla sig rustade, hvarjemte han skref till brodern Erik, att farliga praktiker förehades mot Sverige ²⁾. Men från medlet af detta år och allt framgent blifver hans inblandning allt starkare, efter som händelserna gingo framåt i Livland och tvingade detta land att se sig om efter utländsk hjälp. Den 11 Maj föll Narwa i fiendens hand och ett annat bålverk i söder, Neuhausen, hotades med samma öde. De livländska ständerna, som i Juni sammanträdde i Dorpt, visade sig benägna att söka Danmarks beskydd. Samtidigt anhöll Ordensmästaren (Wilh. Furstenberg) hos Hertig Johan genom bref af den 23 Juni, att han eller hans fader ville bevilja Orden ett lån af 200,000 daler under 8 år mot en pantförskrifning, hvars föremål dock ej nämdes. Det obestämda i anbuden af säkerhet för lånet karakteriserar detta liksom de flesta följande dylika andraganden från livländsk sida. Ej heller var det väl utan beräkning som Furstenberg lät förstå, att Gustaf I hade sina planer på Ösel, ehuru detta försök att utså misstroende mellan far och son misslyckades. I öfrigt upptog Johan hans begäran väl och förklarade, att så fort en bestämd och obesvärad pant utställdes, skulle han anskaffa den nödiga summan ³⁾).

Redan förut hade Johan på grund af de underrättelser om tillståndet i Livland, som en hans tjenare Hemming v. Cassel (äfven kallad Hemming Kock) derifrån medfört, beslutit att äfven på en annan väg söka få fast fot i detta land, nemligen genom direkt underhandling med staden Reval. Om denna sin afsigt underrättade han

¹⁾ Gustaf I t. Johan 26/7 58 (Schirren IV. n:o 459).

²⁾ Se Johans Diarium 9/11 57; 9/1, 14/3, 22/3, 30/3, 31/4—1/5, 6/5 58.

³⁾ O.M. till Johan 23/6, Schirren II. n:o 268; Johan till O.M. 10/7, Schirren Verz. n. 670.

fadern den 16 Juni, och likaså om Ordensmästarens anhållan samma dag, han besvarade densamma. Den förra underrättelsen upptog Gustaf icke så ogynnsamt, ehuru han önskade, att saken skulle bedrivas oförmärkt och ständigt afseende fästas vid bibehållande af ett godt förstånd med Ryssland, hvars nödvändighet han redan förut och sedan nästan i hvarje bref lade sonen på hjertat. Deremot väckte meddelandet af Ordensmästarens begäran hos honom den lifligaste oro. Han skref ögonblickligen (d. 18/7) till sonen och afstyrkte förpantningen, ty man kunde ej veta, om icke Ordensmästaren möjligen kunde använda penningarne till Sveriges skada, till och med rymma från Livland med dem; det kunde lätt väcka Rysslands misstankar; ej heller hade fadern lust eller råd att sjelf försträcka dem; slutligen erinrade han att Johan genom sin obligation förbundet sig att icke utan Konungens samtycke inlåta sig i underhandling med främmande magter. Han sände sin sekreterare Olof Larsson med detta bref för att denne skulle närmare utveckla hans tanke om saken, och en vecka senare Jacob Henriksson med samma uppdrag. Huru liten klokhet han tilltrorde sonen synes af dessa ord: "och känne Gudh att thätt går oss fast till hjertedh att thänn amechtige förräderehopen thär i Liffland wäl förstå kunne, huru widt tijt förståndh sig försträcker" ¹⁾).

Men Johan låg för djupt inne i sina planer att gifva vika för några varningar. Han öfversände till Reval sin förtrogne Henrik Klasson (Horn t. Kankas), en man, som vi sedan nästan ständigt finna vid Hertigens sida i de viktigaste företag, ända till dess han 1563 vid den öppna brytningen öfvergaf Hertigens sak för Konungens. Denne anlände till Reval den 13 Juli, der han fann stämningen ganska nedtryckt till följe af Ryssarnes anfall på Dorpt och den tydliga söndringen och obeslutsamheten hos landets försvarare, (Compturen af Reval, som ryckt ut till Ordensmästarens undsättning, vände fegt tillbaka igen). Rådet ville till en början icke inlåta sig med Horn, ehuru det på allt sätt sökte utforska af hans tjenare, hvad man kunde vänta af Hertigen af Sverige. Horn lät dock enskildt förstå att, ehuru Sverige helst skulle se, att Livland försvarade sin sjelfständighet, kunde det

¹⁾ Gustaf I t. Johan 4, 18, och 26 Juli (Schirren IV. n. 457, 458 o. 459); obs. sålunda skedde O. Larssons och J. Henrikssons legation t. Johan i Juli och i anledning af O.M:s skriftliga begäran om lån d. 23/6; Pallin har, missledd af Dalin, förlagt den efter O.M:s legation t. Johan i Aug.; Konungens varnande bref t. Johan med dessa båda, som Pallin hufvudsakligen anför efter Tegel, är af Tegel excooperadt ur det ofvannämnda brefvet af d. 18 Juli och således tidigare än O.M:s legation t. Johan i Aug. Hiärn begär samma misstag.

dock ej tåla, att det, som ryktena nu gingo, gåfve sig under Danmark eller någon tysk furste; kunde ej Ordensmästaren försvara dem, vore derföre bäst att de toge till skyddsherre en Furste som vore Sveriges konungar förvandt; ty, om Sverige och Livland hölle tillhoppa, skulle nog både Ryssland och Kejsaren lemna dem oanfäktade. Dessa ord blefvo ej utan verkan. Underrättelsen om Dorpts fall den 19 Juli gjorde slag i saken; Rådet öppnade redan den 21 underhandlingar med Horn genom tvenne af sina medlemmar, och när denne försäkrade att Hertigen understöddes af sin fader, fattade man beslut att hylla Hertigen såsom skyddsherre¹⁾. Men just då, när saken tycktes vara alldeles afgjord, lyckades danska partiet att lika hastigt kasta den öfverända. Redan på landtdagen i Dorpt i Juni hade Ständerna föreslagit att söka hjälp hos Danmark, hvarifrån ensamt ett kraftigt understöd kunde väntas, hvilket deremot Sverige och Polen ansågos mindre i stånd att lemna. Den erinran om Danmarks forna protektorat, som der gjordes, gick ej förlorad för Reval. Staden skref till Ordensmästaren, att den ämnade söka sin räddning hos Danmark och uppmanade honom att förena sig i detta steg; Ordensmästaren svarade d. 11 Juli att han ämnade i samma ärende affärda Compturen af Dünaburg och att han hoppades, det stadens sändebud skulle handla i samråd med honom och ej ingå på något derutöfver, som kunde vara Orden och Livland till besvär. Emellertid blef beskickningen uppskjuten²⁾, förmodligen mest i följd af det oförmodade anbudet från Hertigen af Finland, och vi hafva sett, att det kom ända derhän att man beslöt i stället gifva sig under honom. Men det danska partiet, om ock mindre i antal, handlade med mera raskhet, ty det hade till ledare två betydande och beslutsamma män, Jost Clodt och Cristofer v. Mönnichhausen. Den förre var stadens Syndicus, hade nyss varit ett af dess ombud i Dorpt och spelade framgent rolen af Sveriges ifriga fiende, arbetande först för ett danskt, sedan för ett polskt protektorat. Den senare, broder till Biskopen af Ösel och Curland³⁾, var Stiftsfogde i Wiek (kuststräckan gentemot Ösel och hörande till detta stift) och den, som verksammast af alla arbetade att återupprätta Danmarks välde öfver Estland, hvarvid broderns egenskap af

¹⁾ Ofvanstående framställning är hemtad ur Horns bref till Johan 15 o. 23 Juli, Schirren I. n. 76 och 78.

²⁾ Se StänderUtskottets (i Dorpt) beslut d. 17/6, Schirren I. n. 70; Reval t. O.M. 6/7, Schirren I. n. 74; O.M. t. Reval 11/7, Schirren II. n. 277; Horns bref härofvän af 15/7.

³⁾ Att han verkligen var detta, som Rutenberg II. 464, ej tilltror sig att afgöra, synes af ett bref hos Schirren I. n. 93.

landsfurste var af icke ringa vikt. Dessa begge män förmådde Rådet att upprifva det förra beslutet och i stället vända sig till Danmark, oaktadt, enligt Horns uppgift, både menigheten och större delen af Rådet i botten voro mera benägna för Sverige¹⁾. Den 23 Juli skrefvo Revals Råd jemte Adeln af Harrien och Wirland (områdena söder och öster om Reval) till Ordensmästaren, att de ämnade söka Danmarks skydd, äfven ingå på fullkomlig underkastelse om så behöfdes. Deras sändebud skulle afresa tillsammans med Biskopens af Ösel, hvilka i Reval väntade på vind. Några dagar derefter d. 26 Juli öfverlemnade den fege OrdensCompturen, som tagit del i dessa förhandlingar, det fasta slottet åt Mönnichhausen, hvarigenom danska partiets öfvervigt var gifven. En beskickning afgick till Danmark med representanter både för staden och adeln; i dess spets stod Jost Clodt²⁾.

Hertig Johan gjorde visserligen oaktadt denna motgång ett nytt försök att vinna staden, men denna svarade hans underhandlare (Henrik Klasson och Hemming Cassel), att man redan vändt sig till Danmark och det med Ordensmästarens och Ständernas samtycke³⁾. För att understödja dem hade Johan öfverskickat efter dem Dokt. Mathias Friesner⁴⁾, som gjort honom ett kort besök, med nya bref till staden (möjligen äfven med ett hemligt uppdrag); han anlände dock först efter de andras afresa. Svaret på hans uppdrag är mig obekant; det kunde vid denna tid väl ej blifva annat än nekande. Friesner uppmanade dock hertigen att göra ett nytt försök genom att skrifva särskilda bref till hvart och ett af de tre gillena, alldenstund hans förra andragande (genom Horn och Cassel) endast blifvit meddeladt åt ett

¹⁾ Horns bref af 23/7 härofvän; ett annat svenskt ombud, som samtidigt befann sig i Reval, skrifer att "hela Hapsal stift och hvart ett svenskt barn, som bedja kan" önskar att Johan och hans fader sk. komma och försvara dem "som i förtiden under svenska kronan legat hafva." Olof Andreae t. Johan 26/7, Schirren I. n. 81.

²⁾ Revals o. Adelns bref t. O.M. 23/7, Sch. II. n. 280; Instruct. för sändebuden l. c. n. 279; om slottets öfverlemnande o. legationen till Danmark se Rutenberg o. Richter.

³⁾ Svaret af 16/8 fins hos Schirren I. n. 86; ett Johans bref till Reval af 7 Aug. fins hos Bieneman II. 316.

⁴⁾ Denne man, borgare i Reval, spelar en högst tvetydig rôle i dessa års historia. Han stod i liflig brefvexling med Johan, hvars hufvudagent i Reval han var eller åtminstone af Johan troddes att vara. Men han förefaller att varit slugare, än sin herre och tjänade troligen flera herrar på en gång (jfr. Schirren IV. n. 462 o. 463); 1561 uppträdde han ganska förrädiskt mot Sverige, åtminstone mot Erik XIV; hvarom mera framdeles,

mindre antal särskildt utsedde gillebröder; visligen anhöll han att hans egen person icke måtte nämnas deri¹⁾.

Så gick detta Johans försök att på egen hand fatta fast fot i Livland om intet, och man återgick naturligen till underhandlingen om en pantförskrifning. Ordensmästaren afskickade tvenne legater (Compt. af Dünamünde och Sekret. Michael Bruckner), hvilka synas haft företräde hos Hertigen den 4 September²⁾. Det märkliga härvid ligger i skillnaden mellan de eftergifter, hvilka Ordensmästaren tycktes beredd att göra, och den nakna anhållan, som sändebuden framförde. Sändebuden hade i uppdrag att tacka för Johans anbud af 200,000 thaler under 8 år, som de skulle ånyo anhålla om, — helst utan ränta; kunde de skaffa ytterligare 200,000, så skulle de ega fullmagt att äfven derpå ingå. Såsom pant skulle de först erbjuda landskapet Jerwen med slottet Weissenstein, hvartill kunde läggas Sonnenburg; antogs ej detta, skulle man för hela summan (200,000 thaler (sic)) bjuda Pernau slott och stad; vore ej Johan nöjd härmed, så öfverlemnade O.M. åt sändebuden att lägga antingen Sonnenburg eller Jerwen dertill; men nu kommer det kostligaste af allt, nemligen att, sedan nu en *bestämd* pant blifvit *anvisad*, hoppades han, att Johan icke skulle fordra dess inrymmande, emedan den skriftliga uppgörelsen ju kunde affattas så, att den vore lika kraftig som ett verkligt inrymmande; särskildt egde sändebuden tillse, att om Johan icke efterskänkte räntan, Orden finge behålla panterna; fordrade han bestämdt deras inrymmande, så skulle de häri gifva efter; men på inga villkor fingo de medgifva att panten skulle kunna öfvergå till ärftlig, äfven om efter panttidens förlopp summan ej vore återbetald. Således oakadt Ordensmästaren helst ville erhålla penningarne utan någon uppoffring, var dock behovet så stort, att han var färdig att, om så fordrades, inrymma panterna.

¹⁾ Friesner t. Johan ¹⁸/₈, Schirren I. n. 87; jag kan ej afgöra om uppdraget åt Friesner är samma hemliga värfning, som Schirren (IV. n. 463) anför och vill föra hit; besynnerligt förefaller mig, att Ketler der kallas Ordensmästare och att Johan talar om hans skyddsunderhandling med Polen, hvilket borde föra handlingen till nästa år åtminstone; i så fall försvinner antagandet af en hemlig underhandling genom Friesner.

²⁾ Instruct. för sändebuden af ³/₈, Schirren I. n. 83; deras andragande af ⁴/₉ i copia i Liv. n. 589; handlingen är identisk med Schirren I. n. 84, ehuru den senare besynnerligt nog också heter Instruction . . .; möjligen var den förut uppsatt hos O.M. och androgs sedan ordagrant för Johan. Johans svar fins icke i behåll; att det varit gynnsamt synes af Gustafs bref t. Johan ³⁰/₁₀, Schirren IV. n. 469.

Men sändebuden synas ej hafva varit af samma tanke såvida icke de, såsom troligt är, vid sin ankomst insågo, att å Johans sida fans så stor benägenhet för underhandlingen, att de icke behöfde visa sin svaghet genom de uppoffringar, som instructionen medgaf. De begärde nemligen endast att erhålla till låns 400,000 thaler på 14 eller 12 år mot en viss pant utan att dock närmare bestämma denna; så mycket rikligare flödar talet efter vanan om den blodtörstige Moscoviten och Johans furstliga medlidande.

Hade Johan nu fått handla efter egen vilja, hade han säkerligen gifvit sig i färd härmed och troligen icke blott förlorat sina penningar utan äfven framkallat verkliga faror för Sverige, men der reste sig ett oöfverstigtligt hinder i faderns bestämda förbud. Det bifall som den senare ett ögonblick skänkt Johans planer på Reval, då han trott, att man med lätthet skulle kunna förekomma Danmark¹⁾, försvann lika hastigt, när han snart uppdagade planens löslighet; han fann sitt gamla misstroende till Livländarnes pålitlighet rättfärdigadt af den hastiga omkastningeu till Danmarks förmån, och Johans lättrogenhet var ej egnad att förbättra saken. Redan en vecka senare afstyrker han all hjälp åt Livland, önskar till och med att handelsförbindelserna dermed skola afbrytas; och så fort han fick höra talas om Ordensmästarens beskickning förbjöd han sonen att gifva något bestämdt svar utan sitt samråd och bifall. Hans misstankar mot beskickningens upprigtighet väcktes isynnerhet deraf, att det hette, det sändebuden förklarar, att Revals beskickning till Danmark skett utan Ordensmästarens vetskap och samtycke, ehuru Reval i sitt svar af d. 16 Aug. påstått motsatsen, och det i full öfverensstämmelse med verkliga förhållandet. Hans oro tillväxte alltmer, isynnerhet som Johan ej gjorde sig brådtom att meddela fadern innehållet af sändebudens uppdrag. Först i October gaf han fadern del deraf och det bref, som denne i anledning häraf tillskref Johan d. 30 October visar, huru klart han uppfattade sonens karakter och förmåga. Han säger sig af denna handel ej förmärka annat än bedrägeri och falskhet å Livlands sida, klagar att de så fört Johan på narrebänken och fått klart för sig hans ungdoms oförstånd. "Och hade vi aldrig trott", utbrister han, "att du så barnsligen skulle taga dig saken före, som nu är skett; wi hade ock gerna gifvit mycket till, att det aldrig skett. . . . Och kunne wi väl förmärka, att om du hade haft till några hundra tusen daler i förmögenhet, hade du väl straxt låtit förskjuta dem den samma

¹⁾ Gustaf t. Johan ²³/₈, Sch. IV. n. 464; äfven nu fästade han sonens uppmärksamhet på vigten af ett godt förstånd med Ryssland.

summan, hvilket hade varit den största galenskap, som man någon tid hört hafver. Och hade du så gerna mått kastat samma summa straxt på sjöbotten, som låtit dem bekomman." Om han icke förstätt faderns bref på svenska, så kunde han flitigt öfverläsa de på tyska affattade vidlyftiga skälen, hvarför Sverige icke kunde ingå på att gifva något penningunderstöd åt Livland ¹⁾).

Detta gjorde tillbörlig verkan, så att när OrdensMästaren förnyade sin lånebegäran hos Johan i bref af d. 25 October, öfversände han detta till fadern att af honom besvaras. Gustaf förvånade sig med rätta, att det af brefvet såg ut, som om Johan haft ånyo något ombud hos Ordensmästaren, som föranledt denna nya begäran. Liksom vid föregående tillfällen hoppades Ordensmästaren att Johan icke skulle begära panternas verkliga inrymmande; summan var dock nu nedsatt till 200,000 thaler på 3 eller 2 år mot pant af Sonnenburg jemte ettdera af Fellin eller Pernau. Gustaf uppsatte härfpå ett nekande svar i sonens namn ²⁾, och dermed upphörde försöken att indraga Johan på egen hand i en livländsk penningeunderhandling.

Till Gustafs tillbakadragna hållning torde ej obetydligt bidragit, att han redan tidigt insåg, att från Christian III:s sida någon verk-sammare inblandning i livländska stridigheterna ej var att befara. Revals legation till Danmark hade ej någon synnerlig framgång. Historieskrifvarne uppgifva, att Christian III afslog dess anbud, yttrande, att han redan förut hade nog länder och städer att sörja för; slottet borde återlemnas till Orden, men å andra sidan, hvad Mönnichhausen gjort i god afsigt, icke räknas honom till last. Tillika sände han staden ett skepp lastadt med förnödenheter, vapen och något pennin-gar ³⁾. Redan i September sände Furstenberg, Rhembert Gilsheim och fogden af Sonnenburg att uppfordra slottet och ställa staden till an-

¹⁾ För ofvanstående se Gustafs bref till Johan af 1/9, 6/9, 24/9, 30/10. Schirren IV. n. 465—469.

²⁾ Gustaf till Johan 7/12, Schirren IV. n. 471; O.M. till Johan 25/10, Liv. 74.

³⁾ Rutenberg II. 471 (som hemtat sina uppgifter från Henning); eget är, att ett samtida vittne, som talade med de återkomna sändebuden påstår att de uppgåfvo, det Christian icke velat antaga deras begäran om skydd mot en årlig tribut, deremot tillbjudit dem fullt skydd, om de ville ärfiligen gifva sig under honom, hvartill de sade sig sakna instruction; Friesner till Johan 11/11 (Schirren I. n. 102); med en sådan fordran å Christians sida öfverensstämmer ryktet om våren 59 (straxt nedan), att O.M. skulle med Christians sändebud slutit fördrag om Estlands öfverlåtande åt Danmark med ärfelig rätt. Att Christian först åtog sig Estlands sak, om det gåfve sig under Danmark, men sedan åtrade sig, synes af Bieneman II. n. 221 o. 325.

svar. Denna försäkrade sig alldeles oskyldig i Compturns och Mönnichhausens företag; men slottet lyckades de icke få in, ehuru Ordensmästaren medgifvit dem att erbjuda knektarne i stället för den innestående solden anvisning på Mönnichhausens och hans släktingars gods. Den 1 November, samma dag sändebuden återkommo från Danmark, bröt myteriet ut bland de missnöjda knektarne, som förgäfves i flera månader väntat på sin sold, och befälhafvaren, Henrik Yxkull, var under en dag inspärrad på slottet. Dessa omständigheter sökte Ordensmästaren begagna genom att ånyo ditsända Ghilsheim och Compturn af Pernau (broder till fogden på Sonnenburg); men äfven nu misslyckades försöket troligen derigenom att Didrik Behr kom och å danska Konungens vägnar öfvertog ståthållarskapet. Först sedan Coadjutorn Ketler, i egen person kom till Reval, lyckades han i December rycka slottet i Mönnichhausens frånvaro ur Yxkulls och Behrs händer genom att draga knektarne på sin sida ¹⁾; och faran för de danska planerna syntes dermed aflägsnad.

Länge skulle dock detta lugn icke räcka. Det nya årets första dag såg en ny konung, ung och ärelysten, uppstiga på den danska thronen; och redan nu utsås de första fröna till det stora nordiska kriget, som fyllde nästan hela Erik XIV:s regering och troligen mer än något bidragit att göra nationalhatet mellan Svenskar och Danskar så djupt och långvarigt. Redan Christian III hade affärdat en beskickning till Storfursten för att begära fred för Livland ²⁾. Sändebuden togo vägen öfver Riga och Reval; det sednare lemnade de den 11 Februari och anlände till Moskwa den 19 Mars. Deras anspråk på Estland, såsom gammal dansk provins afvisades med öfvermod, men Storfursten beviljade på deras förbön åt Livland ett sex månaders stillestånd till November månad 1559 ³⁾. Under genomresan ge-

¹⁾ För ofvanstående se Schirren I. n. 93, 99, 102 o. 104; III. n. 310, 318 och Henning s. 17. Ketlers convention med Behr och Yxkull af 8/12 finnes hos Bieneman II. n. 348. Rutenbergs framställning är i flera afseenden oriktig; han citerar ej någon källa och ingen sådan antyder att Mönnichhausen var i Reval, än mindre, att han öfverlemnade slottet till Ketler eller förut hembjudit det till staden, hvilket anbud kom från knektarne, enligt Russow.

²⁾ Richter säger, att Fredrik II sände dem, men redan Henning säger s. 17, att det var Christian III; och att de redan d. 20 Oct. voro nämnda, synes af Bieneman II. n. 335. I Riga voro de troligen redan i Dec. 1558 (Schirren I. n. 315) senast i början af Januari, emedan de vid denna månads slut hunnit från Riga till Reval. Resen s. 1 säger också, att Fredrik II genast vid sin thronbestigning sände gesanterna i Ryssland en ny instruction.

³⁾ Richter I. 2, ss. 342 o. 343.

nom Reval återknöto de danska gesanterna förbindelsen med det gamla danska partiet; de skulle till och med för Ketler framhållit utsigt till förmålning med en dansk prinsessa¹⁾. Enligt berättelse af tvenne Johans agenter i Livland skulle äfven Furstenberg understödt de danska planerna, i det han med de danska sändebuden avslutit ett fördrag i Riga (Dec. 58 l. Jan. 59) der han åt Danmark förskrifvit hela Estland jemte Sonnenburg under full ärftlig besittningsrätt, men med förbehåll af Kejsarens ratification, mot det att Danmark åtog sig Livlands försvar. Detta hade skett de öfriga ständerna ovetande och varit förnämsta orsaken dertill, att dessa vid samma tid öfverflyttade regeringen i Ketlers hand. Denne hade skyndsamt anropat Kejsaren att vägra sitt bifall, hvilket han ock gjorde, ehuru Fredrik II genom sändebud anhöll om ratification. Emellertid hade den gamla Ordensmästaren fått utöfva embetet, medan Ketler gick att personligen leda de viktiga underhandlingarna med Polen och Romerska riket²⁾. Det var i början af Mars månad 1559, som den siste, men säkerligen icke den minste af Ordensmästarna mottog det numera föga afundsvärda arvet efter så många krigare och statsmän³⁾. Hans politik var afgjort benägen för en anslutning till Polen, hvares öfvervigt i Livland daterar sig från denna tidpunkt.

¹⁾ Friesner t. Johan $14/2$ 59, Schirren III. n. 333; samma rykte meddelar Johans sekreterare Jerem. Rhomer från Reval $2/4$, Schirren III. n. 349; d. $26/4$ (l. c. n. 360) skrifver Friesner att man allmänt talade om att Ketler skulle gifta sig, och att både Ordensherrarne och isynnerhet städerna Riga och Reval voro därför benägna.

²⁾ Jeremias Rhomer t. Johan $2/4$, Schirren III. n. 349 och Friesner t. Johan $31/3$, Schirren III. n. 348; att en öfverenskommelse i Riga blifvit träffad med de danska sändebuden, säger O.M. sjelf i bref t. Ketler $18/3$, Schirren III. n. 343, ehuru han ej nämner dess innehåll och säger sig föga hoppas af Danmark. Livlands historieskrifvare nämna ingenting om denna sak, ej ens Henning, som dock bäst bort känna förhållandet. Kanske hade han sina skäl att tiga, ty möjligen hade Ketler och hans parti uppdiaktat detta fördrag på grund af Furstenbergs benägenhet för Danmark, i afsigt att störta honom.

³⁾ Redan Richter framflyttade Ketlers val till Maj (I. 2, s. 459 not 88) ehuru han medgifver att Henning och Hiärn ännu i Sept. kalla honom Coadjutor. Jag har satt Mars, ty med den ofvannämnda berättelsen af Johans agenter öfverensstämmer att Ketler sjelf i bref till gesanterna till Johan den $12/3$, Schirren III. n. 341, kallar sig Ordensmästare och Furstenberg sin antecessor samt anhåller, att de skola meddela Johan, af hvilka orsaker mästerskapet nyss förut blifvit honom påtvingadt (redan Pallin, s. 14, omnämner detta bref).

Ännu hade man dock icke uppgifvit planerna på svensk hjälp, ehuru det egentligen blott var penningunderstöd man der sökte, medan Ketler i sin instruction fick sig medgifvet att ställa landet under Polens öfverhöghet. I Mars månad 1559 afsände Orden sin nya beskickning till Sverige. Dess medlemmar voro Dokt. Rembert Ghilsheim och Salomon Henning, den bekante historieskrifvaren och en af Ketlers förtrognaste rådgifvare. Man hade af det föregående årets erfarenhet fått lära, att den gamle konung Gustaf ännu visste att sjelf styra sitt rike, och derföre riktades bönen om hjälp till honom, ehuru man icke försummade att söka Johans biträde, på hvilket det visat sig att man med säkerhet kunde räkna. Den 2 Mars fingo sändebuden sin instruction, och i April hade de företräde hos Johan i Åbo. Denne, hvilken, enligt Hennings lyckade uttryck, gerna skulle varit moskoviten i håret och för sådant ändamål ega nyckeln till faderns stora kassakista, mottog dem furstligt och lofvade använda hos konungen såväl sin som Eriks bemedling, hvilken sednare gesanterna förklarade sig ega uppdrag att anhålla om¹⁾. I slutet af Maj hade de företräde hos konungen i Söderköping. Redan af instructionen kunde man sluta, att utsigten till framgång var ringa. De hade nemligen i uppdrag att begära 200,000 thaler till låns i två år mot pant af Sonnenburg och Fellin, eller Fellin och Pernau, eller något af dessa slott jemte distriktet Jerwen (Reval aktade man sig att erbjuda) men med samma besynnerliga vilkor, som tycktes böra omöjliggöra all underhandling, nemligen att panterna icke skulle inrymmas, förrän lånesumman förfallit till betalning; antoges ej detta, skulle de försöka få låna 80-till 100,000 thaler mot ett af områdena; tillika skulle de söka utverka, att Sverige jemte Polen afslöte ett förbund med Livland till dess försvar²⁾. Gustafs svar var ej särdeles uppmuntrande. Livländarnes gamla förbytelse drogos fram och ransakades, och de fingo ej vidare besked än att om penningeförsträckning kunde konungen icke fatta något beslut i Furstarnes och Rådets frånvaro, men att han emeller-

¹⁾ Henning f. 19; sändebudens andragande hos Johan, Schirren IV. n. 474; Furstenberg t. Sändebuden $2/5$, Schirren III. n. 361. Att Erik gifvit dem sitt understöd skriftligen, synes af Gustafs bref t. Erik $1/6$, R.R.

²⁾ Instruction af $2/3$, Schirren III. n. 337; i ett memorial af samma dag (l. c. n. 336) medgifves dem dock rätt att ingå på panternas inrymmande under förbehåll af O.M.s ratification; och d. $2/3$ skref Furstenberg efter dem, att heldre än de återvände utan penningar, få de ingå på försäljning af Sonnenburg; skulle konungen göra anspråk på Ösel (som i öfrigt var sin biskops tillhörighet) skulle de svara, att derför lade O.M. ej något hinder, om konungen egde några rättsanspråk på landet, Schirren III. n. 361.

tid af christligt medlidande ville försöka att beveka Storfusten till fredsunderhandling¹⁾. Ghilsheim kvarstannade att inhemta konungens svar efter verkställt rådslag, medan Henning återvände till Livland. Det slutliga svaret blef, att, såvidt konungen erhöle såsom pant Revals slott jemte några andra fästen sig inrymda med Kejsarens confirmation, vore han villig låna dem en anseelig summa mot Ordensmästarens, Landets och Ridderskapets förskrifning. Ghilsheim svarade, att han saknade fullmakt att härpå ingå och afreste att härom underrätta sin herre²⁾. Att Gustaf ej varit obenägen för en verklig underhandling får man väl sluta deraf, att han sände sitt ombud i Livland, Joachim Burwitz, fullmagt att underhandla med Ordensmästaren³⁾. Emellertid gick hela saken om intet, mindre genom Gustafs fordringar, än genom den förändrade ställningen i Livland, då vid höstens början skyddsfördraget med Polen kom till stånd, men begge parterna sökte orsaken till misslyckandet i hemliga intriger och beskylldes hvarandra för bedrägligt förfarande. Livlänarne ansågo, att Gustaf icke haft något allvar med sina förslag utan blott uppehållit dem för att vinna tid, samt att han återtagit sitt förord hos Storfursten, då han fick veta af den danska beskickningen⁴⁾. Gustaf åter påstod, att sändebudens förslag varit helt olika med dem, som Ketler sedan skriftligen framställde om hösten. Han ansåg sig bedragen och beslöt att närma sig Ryssland, isynnerhet emedan det ej vore omöjligt att Danmark och Hansestäderna nästa år anfölle Sverige⁵⁾. Hvad som sålunda å Sveriges sida afbröt underhandlingen var den hotande politiska ställningen och Gustafs, såsom det synes, ej ogrundade misstro till underhandlingens uppriktighet. Att ej svaret från Ryssland derpå kunnat nu inverka har jag visat, i det ju svaret från

¹⁾ Henning f. 19; jfr Pallin s. 16, svaret måtte gifvits muntligen, ty något skriftligt finner jag icke antydan om.

²⁾ Sven Elofsson (Scand. Handl. XII. s. 101) hvilken Tegel och Hiärn afskrifvit. Henning f. 20 säger blott, att vilkoren voro oantagliga; när detta svar afgafs, har jag mig icke bekant; att Ghilsheim återvändt långt före Gustaf fick svar från Ryssland är väl temligen säkert. 1562 påstod Ketler att Gustaf begärt Reval, Harrien, Wirland, Pernau och Sonnenburg ärftligt mot halfannan tunna guld, K. t. sina polska gesanter $\frac{23}{8}$, Liv. 440, s. 298.

³⁾ Gustaf till Johan $\frac{18}{8}$, Schirren IV. n. 475.

⁴⁾ Henning f. 20; osanningen af detta antagande är tydlig deraf, att danska beskickningen ju afgått redan i slutet af 58, och ej kunde vara Gustaf obekant ett halft år efter; att Gustaf verkligen försökt sin bemedling hos Ryssland få vi se nästa år, då äfven Ketler härför tackar honom.

⁵⁾ Gustaf till Erik $\frac{28}{11}$, Schirren III. n. 434.

Storfursten först ankom det följande året¹⁾. Nej! hufvudorsaken låg i de ändrade förhållandena i Livland, der vid denna tid Danmark och Polen omsider lyckats fatta fast fot. Danmark hade, som vi sett, begagnat sin beskickning till Ryssland för att upplifva sina planer på Estland, och samme Mönnichhausen, hvars djerfva företag Christian III förra året icke ville hafva del uti, arbetade nu med bättre framgång. Den 26 September 1559 afslöts fördraget i Nyborg mellan Fredrik II och Mönnichhausen såsom fullmäktig för sin broder biskopen och för Ösels capitel och ständer, hvarigenom stiftet Ösel och Wiek ställdes under danskt beskydd, och dess konung fick rätt till biskopsutnämning²⁾. Från beskyddandet till införlifvandet var ju steget icke långt, och midt emot Ösel vinkade Estlands kust, erinrande om forna tider, då Danmark var Östersjöns stormagt. Frestelsen var för stark, att man icke skulle våga försöket.

Något förut hade den södra grannen befäst sitt inflytande. Redan 1557 hade Livland fått erfara sin svaghet gentemot det katolska grannlandet, i det Sigismund August med vapen i hand dikterade Poswolerfreden, som återgaf Erkebiskopen af Riga hans af Orden så länge bestridda och inskränkta myndighet, såsom oberoende landsfurste. Det blef från detta ögonblick klart, att Polen alltid skulle hafva ett ord med i Livlands angelägenheter. Ordensmästaren Furstenberg hade kanske varit mera benägen för Danmark, än för Polen, emedan den sednare magten genomdrifvit hans motståndares seger. Deremot tycks Ketler från det ögonblick, han fick magten i sin hand, bestämt sig nästan uteslutande för Polen. Det var icke längre någon hemlighet, att Livland icke kunde försvara sig med egna krafter, och i hans, som de flestes ögon kunde man väl påräkna ett långt kraftigare skydd af Polen än af de protestantiska östersjöstaterna, om ock reformationens framsteg i Livland bordt väcka ett visst misstroende för reactionsplaner från skyddsstatens sida. Under-

¹⁾ Misstänkt förefaller visserligen i denna fråga det af Pallin citerade märkliga rådslaget (tryckt i sin helhet hos Schirren IV. n. 478), der man dels råder att rörande pantförskrifningen föra Storfursten bakom ljuset genom föregifvande af en gammal fordran hos Orden, dels styrker att hålla livländska sändebuden i okunnighet om en sådan beskickning; men det är att märka, att legationen till Ryssland ju icke var någon hemlighet och att detta rådslag tydligen är hållet hos Erik, så att Gustaf ej kan svara för dess dubbelhet, som väl passar till Eriks karakter.

²⁾ Fördraget finnes hos Schirren III. n. 411; i fördraget fins icke något om penningeersättning åt Biskopen såsom Rutenberg påstår II. s. 478; ehuru väl det är både möjligt och troligt att han vid sidan deraf tog penningar, isynnerhet då han afstod biskopsstolen åt Hertig Magnus.

handlingarne mellan Polen och Livland i Wilna fördes å Ordens vägnar af Ketler i egen person, å Erkebiskopens af gesanter. Ordensmästarens fördrag afslöts den 31 Aug., Erkebiskopens den 15 September 1559. De ställde sina stater under Polens beskydd mot afträdande af åtskilliga besittningar, å Ordens sida hufvudsakligen hvad den egde söder om Dünafloden; begge, som det hette, med rätt att efter krigets slut igenlösa sitt land; men storleken af summan å Ordens sida (600,000 gulden) visar att detta endast skedde för att bevara skenet. Polen deremot åtog sig att först söka genom en beskickning förmå Ryssland till fred, annars verksamt bispringa det nya skyddslandet. *De eröfringar, som gjordes från Ryssland, skulle lika fördelas, såvida de icke förut tillhört någondera magten, ty då skulle de tillfalla denna*¹⁾. Så drömde man att kunna ej blott bevara, hvad man hade, utan äfven göra eröfringar; men länge skulle det icke dröja, innan den bittra verkligheten öppnade deras ögon, då detta samma Polen kallblodigt lät Livland utmatta sig i den ojemna striden, till dess det icke hade annat val än att nästan på nåd och onåd kasta sig i Polens armar.

Vi hafva sett, huru underhandlingen med Sverige gick snarare bakåt, än framåt; man skulle nu efter polska fördragets afslutande vänta att se den afbruten å båda sidor, men tvärtom se vi nu Ketler upptaga den ånyo. Förmodligen ansåg han sin ställning ännu icke fullt betryggad och ville underhålla ett godt förstånd med den protestantiska granne, som hade mest att frukta af Ryssland; i alla händelser måste för Ordens ständigt tomma kassor en undsättning ur Gustaf I:s fyllda skattkammare vara mer än välkommen²⁾. Den 16 October skref Ketler till Gustaf I, förklarande att konungens vilkor att få köpa Sonnenburg till ärftligt vore för hårdt, men han ber honom af christligt medlidande m. m. (ty fraser finnas i öfverflöd äfven i den tidens diplomatiska stil) låna Orden I till 200,000 thaler på minst ett år mot det att, om summan icke betalades, Sonnenburg skulle inrymmas som pant³⁾, samma orimliga vilkor, som skulle komma oss att tro, att underhandlingen endast vore låtsad, om vi ej

¹⁾ Richter, Th. I. 2. s. 346; Ordensfördraget hos Schirren III. n. 398.

²⁾ Att Ordens behof af penningar var stort kan man se af dess förpantningar nu och följande år. Kegels gård åt Reval för 60,000 mark; amtet Grobin åt Preussen för 50,000 floriner; Goldingen och Windau åt Polen (pantsumman uppgifves ingenstädes); en enskild patriot i Riga försträckte 30,000 mark.

³⁾ Schirren III. n. 413.

såge, i hvilket behof af penningar Orden befann sig och att man verkligen menade allvarsamt med denna löjlige begäran. Gustaf harmades högligen öfver detta anbud, efter det att han som basis för en underhandling uppställt inrymmandet af Reval, Sonnenburg och Pernau, hvarom han äfven ansåg sig hafva fått någon förhoppning genom sändebuden¹⁾. Emellertid förklarade han sig villig att låna Orden 100,000 daler mot pant af Sonnenburg och Arensburg, om de genast inrymdes och han finge behålla dem i 20 till 30 år²⁾. Det var på Eriks råd, som han gjorde detta försök. Erik förespeglade honom, att man sålunda antingen, om Livlänvarne, som troligt var, afslogo anbudet, kunde komma från saken med heder eller också få ett godt tillfälle att fatta fast fot i landet. Det senare var väl Eriks egentliga mening, ty under det han inför fadern gifver sig min af att endast tänka på Sveriges kränkta ära och dess sanna fördel, heter det i bref till Johans ståthållare på följande sätt: "beflitade wi oss noggsamt, att H. K. M. sig uti samma handel ville inlåta", och längre ned i samma bref uttrycker han sin fruktan, att Gustafs svar ej skulle behaga Ordensmästaren, utan handeln derigenom blifva afslagen³⁾. Eriks förhållande i denna sak är icke lätt att genast förklara. Ketler hade gifvit honom särskild del af sitt senaste anbud, med rätta väntande i Erik en förespråkare. Men han gaf i stället fadern det råd, jag ofvan anført och tillägger i samma bref⁴⁾: "hvar de ock icke ville dessa conditioner anamma, så hade man ännu då råd till några andra utvägar i saken, och sedan med allvar gripa saken an, läggande sig vinn derom på det häftigaste betala den skada, de E. K. M:s undersåter tillfogat hafva." Slutligen råder han konungen att genom underhandling med Storfursten skaffa dennes bifall, till att han måtte "tasta de Liffländske an och behålla, hvad han af dem eröfra kunde", i hvilka ord Eriks hela framtida politik mot Livland ligger uttalad. Men under det han uttalar sig så till fadern, skrifver han några dagar derefter till Ketler och uppmanar honom att fortsätta, emedan han nu kunde vänta sig goda svar⁵⁾; en dubbelhet, som

¹⁾ Så säger han sjelf i bref till Johan ^{16/1} 60, Schirren IV. n. 486; att sändebuden äfven i förstone haft någon tillåtelse att göra Harrien och Wierland till föremål för underhandling synes af Furstenbergs bref till dem ^{2/3} 59, Schirren III. n. 361, der han återtager detta medgifvande, troligen ej minst i följd af Revals motvilja.

²⁾ Gustaf till Ketler ^{29/11}, Schirren IV. n. 436.

³⁾ Erik till Joachim Bulgrien ^{24/12} 59, Schirren IV. n. 452.

⁴⁾ Erik till Gustaf ^{8/11}, Schirren III, n. 425.

⁵⁾ Erik till Ketler ^{20/11}, Liv. 612, original.

skulle förvåna om det gällt någon annan än Erik XIV. För honom var tydligen frågan om sättet för de nya besittningarnes förvärfvande likgiltigt, hufvudfrågan den att sätta sig fast derute, det måtte nu ske med godo eller ondo. Ordensmästaren kunde knappast vara mera intresserad af förpantningens lyckliga genomförande, än Erik var, huru föga deras motiver än närmade sig hvarandra.

Orsaken till Eriks ifver var hans öfverenskommelse med Johan att befordra dennes planer på utsträckandet af sitt furstendöme söder om Finska viken, hvaremot Johan åtagit sig resan till England 1559 i och för Eriks frieri, hvilket han understödde af alla sina krafter. Bröderna hade redan i tvenne år icke haft någon hemlighet för hvarandra i fråga om dessa sina älsklingsplaner¹⁾. Så ofta något af vikt inträffade i den Livländska underhandlingen, gaf Johan del deraf åt Erik, hvaremot han förordade densamma hos fadern. Vid sammanträffandet hos fadern om sommaren 1559 upp- gjorde de sin plan så, att Johan reste till England för att vinna Elisabeth, Erik lofvade göra allt för att åt Johan förskaffa en del af Livland. Sålunda räckte de hvarandra handen för att motarbete fadern och bedraga honom, utan att, som det synes, den gamle fadern derom haft någon aning. Och straxt innan Johan lemnar Sverige, ber han Erik icke försumma sitt bästa och recommenderar hos honom sin höfding på Åbo Joachim Bulgrin; och vi finna den sednare följande året öfversända till Erik de från Livland ankommande brefven till Johan²⁾. Om sin ankomst till England under- rättar Johan Erik före fadern; och Erik befinnes den 6 November 1559 hafva utfärdat en confirmation å Johans furstendöme och det med följande egendomliga tillägg: "dock med sådana förord och vilkor, att hvad som tillföre uti denna handel emellan oss är vordet beviljat och beslutit motte ock efter de artiklars innehåll, dem vi hvarannan öfverantvardat hafva, aldeles stadeligen och obrottsligen hållas"³⁾. Att Erik gifvit Johan ett sådant löfte säger han sjelf uttryckligen vid mer än ett tillfälle; så heter det i bref till Johan sjelf; att, äfven om Konungen vände sin vrede mot

¹⁾ Se deras Diarier.

²⁾ Bulgrin t. Erik ²³/₁ 60, Schirren IV. n. 489.

³⁾ Gröna Boken i Ups. Bibliothek, II delen s. 390; confirmationen omnämnes äfven i Johans diarium; angående de i texten berörda artiklarne är det märkligt, att i början af 1558 hafva bröderna sins emellan afhandlat några artiklar (Joh. Diar. ¹¹/₂; Er. Diar. ¹⁸/₁), och Johan har af Erik begärt att före sin afresa till England blifva försäkrad om vissa artiklar (Er. Diar. i Aug. 1559).

dem för planerna på Livland eller andra ville sig deremellan stinga, skulle likväl Erik om samma handel sig vinnlägga, efter den broderliga kärleken det kräver, "desslikes det löfte som vi E. Ktt gjort hafva det fordrar"¹⁾. Om detta löfte skulle Johan erinra sin broder en vecka efter faderns död, men då så godt som förgäfvets. Nu kunde ingen förefalla att vara mera varm för Johans bästa än Erik; han klagar för Johans Ståthållare: "och känne Gud Allmächtig att det går oss mycket till hjertat, det vår käre herr broders saker uti H. Ktts frånvaro så skole blifve försummade"²⁾, begär af honom, att han skall försöka att af furstendömet åvägabringa omkring 50,000 daler i och för pantförskrifningen. Som vanligt räknade han mest på faderns kassakista, hvarför det ock heter: "och torde tilläfskyr ske, att K. Mtt vår käre herr fader skulle väl hjälpa till saken med, hvar H. K. M. förnumme, att H. K. M. icke sjelf skulle stå all omkostnad." Och utan bistånd från detta håll tycktes verkställandet vara omöjligt, ty Bulgrin måste i fråga om penningar erkänna, att föga stod att få från furstendömet, emedan Johans hela penningeuppbörd besteg sig till 20,000 mark, under det han tagit med sig 16,000 för Engelska resan (utom varor på credit för 9000) hvarjemte ytterligare 16,000 erfordrades till aflöning af hans folk"³⁾.

Men Erik ansåg nu saken mogen för ett verksammare ingripande, hvarför han vid det nya årets början fattade sitt beslut att afsända en beskickning till Ordensmästaren, för att gifva underhandlingen mera fart. Den 29 Januari uppsattes Creditif och Instruction för Clas Christersson (Horn)⁴⁾ och Sekreteraren Christofer Schiefer. De föreskrifter, Erik för dem uppsatte voro icke litet besynnerliga; man skulle icke kunna tro, att han sjelf deraf väntade någon frukt, såvida man icke kände arten af hans instructioner i allmänhet, der dubbelhet som oftast parade sig med de vidunderligaste beräkningar. Sändebuden⁵⁾ skulle först bjuda 100,000

¹⁾ Erik till Johan ¹¹/₂ 60, Schirren IV. n. 494; jfr Erik till Bulgrin ²⁴/₁₂ 59, Schirren IV. n. 452.

²⁾ Det nyss citerade brefvet till Bulgrin.

³⁾ Bulgrin t. Erik ²³/₁ 60, Schirren IV. n. 489.

⁴⁾ Erik ansåg sig särskildt behöfva försäkra honom att han ej hade att frukta någon ogunst af fadern, Erik till Horn ¹⁴/₂ 60, Schirren IV. n. 495.

⁵⁾ Vilcoren äro hemtade ur "Informationes an den Hermeister", Schirren IV. n. 491, Liv. 589 s. 40, hvilka dock äro att betrakta, som en hemlig Instruction, oaktadt sin besynnerliga titel, hvaremot jag anser den i Liv. 589 s. 45 förekommande Instr. såsom den officiella skrifvelsen ämnad att

daler för besittningen af Sonnenburg i 20 till 30 år men endast lemna contant de 10,000, de hade med sig, mot pantens inrymmande, under det resten skulle inbetalas under loppet af ett till två år. Skedde icke det sista (förutsättningen karakteriserar Erik; annorlunda skulle fadern förberedt en dylik plan), skulle dock Ordensmästaren ej återfå panten förrän han erlagt de 10,000 dalerna. — Hade icke en sådan underhandling haft framgång, skulle de bjuda 40,000 daler för abbotstiftet Padis. I sista hand skulle de bjuda honom att låna, hvad de medförde, mot 6 proc. ränta, mot det att när resten kom, man finge taga Sonnenburg och Padis i besittning under 20 till 30 år.

Att planerna riktade på Sonnenburg i stället för Reval, var naturligt, ty det var en känd sak, att Ordensmästaren icke på några vilkor ville göra Reval till föremål för en underhandling, hvaremot Sonnenburg hade mindre värde för Orden, sedan den öfriga ön stod under danskt beskydd; för Sverige åter var det af vigt att kunna i födseln qväfva Danmarks planer.

Hela denna plan var af Erik uppgjord utan faderns vetskap, ehuru han snart fann nödvändigheten af att underrätta honom derom, detta dock visligen ej förr, än Schiefer afrest, för att fadern sålunda icke skulle kunna göra saken om intet¹⁾. Med rätta kände sig den gamle fadern förolämpad och bekymrad öfver sonens handlingssätt, i hvilket lösheten i öfverläggning och beräkning af medlen contrasterade med de högtflygande planerna²⁾. Han hämmade för ögonblicket underhandlingen genom ett mandat till Finlands innevånare³⁾, som förbjöd dem att något företaga rörande Livland "efter hvars befallning det ock vara kan" med hotelse i annat fall om sin ogunst och strängt straff. Och ännu gällde den gamle Könungens bud; Bulgrin kvarhöll Schiefer i Åbo och skref till

framläggas för O.M. Den senare har tydligen genom afskrifvarens slarf fått dato $29/6$ i st. för $29/1$; en annan troligen oriktig datering, som jag i sammanhang härmed vill anmärka är vid Eriks bref $29/1$ 60, Schirren IV. n. 490, Liv. 589; det är nemligen ordagrann afskrift af Eriks bref till Ketler $20/11$ 59 (original. Liv. 612) och dess innehåll för det till November 59.

¹⁾ Erik t. Johan $11/2$ 60 (Schirren IV. n. 494).

²⁾ Erik funderade till och med på att låna af Hansestäderna de der 10,000, som skulle blifva en sådan häfstång för en underhandling; äfven faderns i Åbo förvarade silfver ansågs som en god utväg, Erik till Bulgrin $16/2$ och $5/3$ 60 (Schirren IV. n. 498 och 519).

³⁾ Mandat af $24/2$ 60 (Schirren IV. n. 504), Bulgrin fick särskild sträng befallning att icke lemna Schiefer några penningar.

Erik, att han utan Gustafs tillåtelse icke vågade gifva Schiefer några penningar eller något i saken företaga. Efter några månader gaf dock Gustaf vika, men tog då sjelf underhandlingen i sin hand. Åtskilliga orsaker samverkade till detta förändrade beslut. Först och främst var han väl utsatt för en stark påtryckning af sin omgifning¹⁾; Erik var envis; dessutom öfverensstämde det med Johans, älskningssonens önskingar; vidare hade sändebudet från Ryssland återkommit, hvars svar han måste delgifva Orden. Slutligen måste händelserna i Livland af sig sjelfva tvinga Sverige till ett verksammare ingripande.

Ryssarnes anfall trängde allt djupare, medan Polen var en overksam åskådare. Inom Orden tilltog upplösningen. Ketler tröttnade ett ögonblick under den bekymmersamma bördan och ville nedlägga regeringen²⁾. Den gamle Ordensmästaren, som under ett helt år varit undanträngd från allt verkligt inflytande, fick ett plötsligt anfall af herrsklust och sökte genom enskild underhandling vinna Reval för sig. Detta omintetgjorde dock Ketler genom att inlägga en starkare besättning i Reval, dit han skyndat vid ryktet, att Danskarne ankommit till Ösel³⁾. Och stridigheterna med företrädaren bilades så, att denne fick det fasta Fellins slott och stad, hvarpå han i Reval den 1 Maj öfverlemnade åt Ketler Ordens sigill och regalier⁴⁾. Men upplösningen var i alla fall gifven, hvilket bäst visas deraf, att Orden sjelf gjorde sig allt förtroligare med en sådan tanke; den 5 April utfärdade Ketler ett reversal, der han förklarar, att i händelse af hans giftermål eller, om detta medel icke hjälpte, i händelse af underkastelse under en annan magt, Ordensmedlemmarne skulle ärftligen förses med delar af Ordenslandet⁵⁾.

¹⁾ Erik hade hos fadern lemnat Olof Larsson, Ezechias (Johans rådgifvare, som vi ofta skola återfinna) och J. Burwitz att befordra planen, Erik t. Bulgrin $24/12$ 59, Schirren IV. n. 452; Bulgrin retar ständigt med Rysslands hotande hållning.

²⁾ Schirren IV. n. 517 o. 520; en särskild ordensdag hölls i Riga i Febr. om oenigheten mellan Ketler och Furstenberg, Schirren Verz. 840.

³⁾ Clas Christerson t. Gustaf, odat. Horns Reg. s. 139; jfr Schirren, IV. n. 526 o. 529.

⁴⁾ Clas Christersons bref i föreg. not; Ketlers förbindelse af $1/4$, Schirren IV. n. 546.

⁵⁾ Schirren IV. n. 547; Richter I. 2 s. 349 säger man beslöt i händelse af underkastelse vända sig till Polen; jag har ej kunnat finna det i reversalet.

Och vid samma tid antogo Danmarks planer en allt fastare form, då Fredrik II begagnade sig af de rättigheter, som fördraget i Nyborg förlänade honom, för att efter den gamla biskopens frivilliga afträdande confirmera sin broder Magnus såsom biskop af Ösel, hvarigenom han undgick att behöfva dela med sig af Holstein åt honom¹⁾. Den 16 April landsteg Magnus på Ösel för att efter ett ögonblick af de lifligaste förhoppningar hos Livland störta allt i ännu djupare förvirring. Gustaf skref härom till Erik, att han lika litet kunde hindra saken, som han ansåg den ega någon utsigt till framgång, men hans tankar om grannfolket framlysa i dessa ord: "Vi hafve dem nu snart i 40 år lärt att känna, . . . så vet då den allsmäktige Gud, huru troligen och fliteligen vi sådane de Danskes falskhet och ondskap hafva både gamla och unga förhållit och varnat i alla våra dagar"²⁾.

Allt detta dref Gustaf till ett sista försök i den livländska frågan. Samma sändebud, som Erik vid årets början utsett, fingo nu i April³⁾ af Gustaf sjelf fullmagt att underhandla med Ordensmästarn. Andan i deras Instruction var välvillig och öfverseende; frågan om pantförskrifning vidrörs icke; konungen uppträder endast som fredsälskande medlare för att meddela Rysslands fredsvilkor (dessa nämnas dock ej); endast i fråga om den egendom, som Revals kapare tillegnat sig på Svenska farvatten, genom att anfälla Svenska och Ryska fartyg, som seglade på Narwa, hotar han att gripa till andra utvägar, om icke snar upprättelse gifves. Samtidigt underrättar han Storfursten om sin beskickning och det heter der, att han endast för Romerska Kejsarns förbön, icke för någon Livländarnes förtjenst lagt sig ut hos Storfursten; han ämnade nu förhöra med de Livländske, om de ännu ville falla till föga och göra det dem med rätta borde, hvarefter han skulle underrätta Storfursten om svaret⁴⁾. Den 21 Maj ankommo sände-

¹⁾ Rutenberg II. s. 478; allmänt ansågs att Biskopen låtit köpa sig; men summan, som Henning säger, att Magni moder betalat neml. 20,000 thaler synes mig bra liten. Resen s. 31 säger uttryckligen, att Fredrik II afstod Ösel åt brodern i utbyte mot dennes andel i Holstein.

²⁾ Gustaf till Erik ²⁹/₂ 60, R.R.

³⁾ Instruct. och Fullmagt af ¹⁹/₄ o. ²⁰/₄, Handl. hörande till Gustaf I:s Reg., R.Arch.

⁴⁾ ²⁰/₄ 60 R.R.; förut citeradt hos Pallin s. 22, ehuru han icke tycks ana, att det bref, han citerar s. 12 efter Karamsin och som han der tyckes vilja föra till 1558, är just samma bref af ²⁰/₄ 60, ehuru Karamsin, som icke citerar sin källa, ej obetydligt färglagt uttrycken.

buden till Reval, som Ketler nyss lemnat¹⁾. Han afgaf sitt svar från Ascherader redan den 7 Juni; han tackar Gustaf, att han med sådan omsorg lagt sig ut hos Moscoviten, men han kan icke genast svara på fredsvilkoren, efter han först måste meddela dem åt Konungen af Polen såsom sin skyddsherre; så fort han inhemtat dennes vilja, skulle han svara²⁾. Att antaga, det Ketler härmed sökte en undflykt, är väl onödigt; Sveriges bemedling var icke att förkasta under dåvarande svåra förhållanden. Det var väntan på Polens svar och sedan på utgången af oenigheten med Magnus af Ösel, som förorsakade uppskofvet.

Emellertid förnyade Gustaf sin framställning genom samma sändebud så fort han fick del af svaret. Efter att hafva uttryckt sin förvåning öfver att de återvändande sändebuden icke medfört något besked rörande fredsbemedlingen, försäkrar han ånyo om sin uppriktiga ifver för denna sak. Skulle Ketler af andra orsaker (vor anderm!) icke kunna inlåta sig i denna sak, begär han få veta, hvilken ursäkt han skall anföra hos Storfursten, att icke Livland måtte råka ännu sämre ut och han sjelf med skymf få gå ifrån bemedlingen³⁾. Gustafs ifver för stridens biläggande var omisskännelig. Om också hans vänskap för Livland icke var större, än förut, begynte han dock allvarsamt frukta för dess upplösning och grannstaternas tillväxt. Detta ökade intresse undgick icke heller Ordensmästaren att döma deraf, att han beslöt vid samma tid att låta en beskickning afgå till Sverige; första Instructionen för dessa utfärdades redan den 10 Juli⁴⁾ samtidigt med Gustafs andra beskickning, ehuru deras afresa fördröjdes långt in i Augusti genom de händelser i Livland, jag nu går att skildra.

Den 16 April hade prins Magnus landstigit på Ösel. De lifligaste förhoppningar började röra sig inom Livland. Ett samtida vittne säger att "då begynte den stora säkerheten att uppstå och man tänkte icke annat, än att alla olyckor voro försvunna" (Rusow). Men Danmark gjorde sjelf intet till saken, medan Magni

¹⁾ Clas Christerson till Gustaf ²²/₅, Schirren V. n. 591. — Horn säger om Reval: "hier ist kein widerstandt, in diesen stadt ist blos elendt, versagt werck."

²⁾ Ketler till Gustafs sändebud ¹/₆, Schirren V. n. 611; Erik fick samma dag ett innehållslöst svar på det förnyade uppdrag han gifvit Schiefer ¹⁸/₄, Liv. 589.

³⁾ Instruct. för de ofvannämnda sändebuden ¹²/₇ 60, Schirren V. 648.

⁴⁾ Schirren V. n. 640.

uppträdande redan från första ögonblicket endast gick ut på egen magtutvidgning och blott bidrog att påskynda Livlands undergång. Biskopen af Reval sålde med glädje sitt stift, hvars inkomster Reformationens framsteg kringkurit; likaså abboten af Padis. Ösels besittning blef fullständig då det fasta ordensslottet Sonnenburg af dess fogde Henrik Wulff lemnades i Magni hand utan Ordens vetskap¹⁾. Äfven efter Reval sträckte han ut sin hand. I början af Maj månad sände han en skrivelse till staden och lofvade den sin hjälp, utan att dervid på något sätt låtsa om Ketler, som dock då befann sig derstädes. Men såväl Reval som Adeln i Harrien och Wierland afvisade detta försök att söndra dem från den, som de ännu ansågo som sin rätta herre²⁾. Längre dröjde det dock icke, innan försöket förnyades. Den 26 Juni midt under en fredsförhandling i Pernau mellan Magnus och Orden, skref den förre till Revals råd, att han hade sig bekant det Ketler till Sverige förpantat Reval, Harrien och Wierland; han vore ledsen deröfver "då de ju väl visste, från hvem de hade sina privilegier, och hade han gerna antagit dem, att de icke skulle komma att lida till sin handel och köpenskap" (hvilket afsåg det möjliga stängandet af Sundet för Revals fartyg). Så slugt detta än var anlagdt på stadens misstänksamma fruktan för ett dylikt aftal, misslyckades det och staden sände brefvet till Ketler³⁾.

Den sistnämndes ställning var nu icke den angenämaste. Han hade i början med glädje helsat Magni ankomst derföre att Fredrik II recommenderade honom och Magnus sjelf gifvit de bästa

¹⁾ Jag är nästan färdig att betvifla uppgiften härom; Richter, s. 349, har den, men nämner icke källan. Henning skulle väl ej försummat att omnämna ett förräderi mot Ketler. I handlingarne finnes intet härom. Å andra sidan stod Wulff äfven efteråt på god fot med Ketler och om slottet nu kommit i Magni hand, huru kunde Sverige underhandlat derom detta och följande år, särskildt Johan försökt att genom Wulffs bestickande få det in; derföre tror jag att alltsammans uppkommit genom framflyttning af händelserna 1562 (Henning f. 36); Wulff var visserligen Magni fänge i flera månader, men då han lösgafs, innehåller hans förbindelser intet om ett öfverlemnande af Sonnenburg, se Schirren V. n. 744. Ganska stora chronologiska misstag äro icke ovanliga om denna tids händelser.

²⁾ Clas Christerson till Gustaf I ^{22/5}, Schirren V. n. 593; detta försök omnämner hvarken Henning eller Russow.

³⁾ Friesner till Johan ^{15/7}, Schirren V. n. 660; E. Andersson till Gustaf I ^{14/7}, l. c. n. 656; den sednare säger dock att brefvet var stäldt till menigheten, gillebröderna samt Adeln i Harr. o. Wierl., och att det vårfruafton ^{2/7} uppläst i alla 3 gillena,

försäkringar om sina afsigters renhet¹⁾. Men de ofvannämnda stämplingarne vittnade om annat, och Ketler klagade i sina bref häftigt öfver Magni uppförande (i instructionen till Sverige äro klagomålen synnerligen vidlyftiga). Försök att bilägga striden fattades icke. Erkebiskopen af Riga och hans Coadjutor Christofer af Mecklenburg uppträdde såsom medlare. I Pernau voro tvenne möten utsatta den 10 och 27 Juni, men vid intetdera infann sig Ketler, hindrad först af underhandlingen med Polen i Selburg och sedan af de Ryska ströftågen, som gjorde resan omöjlig; Magnus åter vägrade att infinna sig vid ett till den 18 Juni i Riga utsatt möte²⁾. Tydligt ville begge parterna undvika ett personligt sammanträffande eller fruktade att begifva sig i hvarandras våld. Om-sider sammanträffade alla fyra furstarne i Pernau den 6 Augusti, der Ketler måste göra betydliga eftergifter. Padis afträddes, likaså administrationen af Revals stift; till och med den befastade domen i Reval, så fort knektarne derstädes fått sin sold utbetald; stillestånd ingicks till Pingst nästa år och Magnus skulle emellertid utgöra rusttjänst för sitt stift³⁾. I Söder lade Polen allt tyngre sin hand på det arma landet. Den 11 Juni sammanträdde i Selburg hertig Nic. Radzivil, palatin af Wilna med Erkebiskopen och Ketler, hvilka der måste ingå på Polska besätningens inläggande i flera Livländska fästen⁴⁾. Vid årets slut funnos polska garnisoner, om ock svaga i de flesta städerna. Till alla dessa svårigheter af dem, som kallade sig Ordens vänner, kommo nu motgångarna i kriget med Ryssland. Efter ett förhärjande infall i Maj månad inbröto Ryssarne ånyo längre fram på sommaren i det olyckliga landet med en här af 60,000 man, försedd med 40 be-lägringskanoner och 50 fältstycken. Af en handfull Livländare, som modigt kastade sig i deras väg, undkom ingen i den blodiga träffningen vid Ermes den 2 Augusti. Ordensmarskalken och 120 riddare gjordes till fångar; och vi skola erinra oss, att Orden nu

¹⁾ Henning s. 23, 24 och Russow s. 73. Begge måla i de starkaste färger, hvilket löst sällskap omgaf och efter sina afsigter ledde den nitton-årige fursten.

²⁾ Friesner till Johan ^{15/7}, föreg. sida; E. Andersson till Gustaf ^{14/7} d:o d:o; Schirren Verz. 935; O.M:s instruct. till Sverige 1560, Liv. 589.

³⁾ Fördraget finnes i afskrift i Liv. 503 och 504; tryckt hos Schirren V. n. 715.

⁴⁾ Henning s. 22; namnen äro icke utsatta; af Schirrens Verz. synes att man icke hade så lätt att derom komma öfverens efteråt, isynnerhet i Riga, som Polen gerna ville åt, men O.M. lika ifrigt ville taga undan.

väl kunde förlora, men icke vinna nya medlemmar. Värre olyckor skulle dock följa härpå. Det nästan för ointagligt ansedda Fellin, som genom sitt läge betryggade sambandet mellan Estland och de öfriga landsdelarne föll i fiendens hand den 20 Augusti genom soldknektarnes förräderi (man ser tyvärr oftare bevis på dessa uslingars trolöshet, än på deras krigsduglighet; enda ursäkten var, att deras herrar visade lika liten ordhållighet vid betalningen); och den gamle Furstenberg måste vandra i fångenskap till Ryssland. Detta slag var af stor betydelse. Det blottade Ordens fullkomliga vanmagt, Polens egoistiska och tröga politik och tvang det afsöndrade Estland att kasta sina blickar öfver hafvet efter verksammare bistånd.

Under dessa sorgliga tilldragelser lät Ketler sin redan den 10 Juli utsedda beskickning afgå till Sverige. Den bestod af tre medlemmar¹⁾, deribland den sedan föregående året bekante Salomon Henning. De skulle förklara att Polen med nöje sett den Svenska fredsbemedlingen, men derjemte anhålla att konungen ville lägga sig vinn derom, att hvad som blifvit det arma landet frantaget af slott, städer m. m. blefve det återgifvet, att ersättning gäfvos för liden skada och ingen ny besvärning påtrugades landet (syftar på den af Ryssland fordrade tributen). De skulle söka att få ett lån på 200,000 thaler mot en viss pantförskrifning (dock nämnas hvarken panter eller öfriga vilkor); beträffande restitutionfrågan hade commissarier blifvit afsända till Reval; de hoppades att konungen nu skulle förbjuda tillförseln till Ryssland²⁾. Dessa fordringar voro så tilltagna, att antingen måtte man otillbörligt räknat på Gustafs godtrogenhet och föreställt sig, att för Sverige frågan om Livlands integritet var en lifsfråga, eller ock haft föga allvar med underhandlingen, hvilket var lika orimligt i Livlands betryckta tillstånd och icke af något annat bestyrkes³⁾. Sändebuden afreste till Sverige i sällskap med de åter-

¹⁾ De andra två voro Jasper Siebergk. huscomptur till Riga, och Otto Taube.

²⁾ Den instruction jag begagnat är odaterad och finnes i Liv. 589. Den är dock icke af 10 Juli utan sednare än Pernaufördraget $\frac{6}{8}$, såsom innehållet tydligt utvisar. Schirren har anført de ställen deri, som afvika från originalinstruct. af 10 Juli, se hans Quellen, V. n. 640. Huru mycken grund finnas för Tegels och Hiärns uppgifter (hvilka Pallin följt), att sändebuden i första hand skulle söka förmå Sverige till krig mot Ryssland, vet jag icke. Instruct. nämner ej något derom, men Erik säger i bref ($\frac{16}{1}$ 61 R.R.) till Horn hvarur Tegel tydligen hemtat sina uppgifter om saken att de begärt, att han skulle anfälla Ryssland.

³⁾ Cl. Christerson till Johan (under hemresan) $\frac{21}{8}$ Doerham?, Schirren V. n. 728 säger att allt hopp stod till Sverige, isynnerhet för det svåra penningbehovet.

vändande svenska sändebuden och en polsk gesant, Konarsky, som troligen egentligen hade att bevaka Livländarnes steg (någon instruction för honom har jag icke sett)¹⁾. De anlände till Sverige i September 1560 något före konungens död²⁾ och fingo derföre föredraga sina ärenden inför de yngre hertigarne (Erik befann sig i Elfsborg) och några Riksråd. Svaret fördröjdes först af konungens död och sedan af andra händelser, som förändrade Sveriges livländska politik och dermed äfven detta svar.

Medelpunkten för Estland, hur styckadt det än var mellan olika herrskare, hade i alla tider varit Revals blomstrande stad. Före ryska kriget var det stapelplatsen för såväl den handel, som genom Östersjön och Finska viken sökte sig inåt Ryssland, som den hvilken gick i motsatt riktning. Den hade varit och var ännu en medlem af Hanseförbundet. Adeln i de små angränsande landskapen Harrien och Wierland bildade med Reval sedan urgammal tid en slas enhet, hvars hufvud staden var. Men nu hade kriget uttorkat dess rika förvärfskällor, och värre blef det, då Ryssland i det år 1558 eröfrade Narwa öppnade en ny stapel för östersjöhandeln. Hansestäderna begagnade utan tvekan tillfället att upplifva den rika källa, som genom kriget hotat att utsina, och Öster- och Vesterhafvets stater följde exemplet. Först spänning och sedan hat trädde i den gamla tillgifvenhetens ställe mellan Lübeck och Reval. Russow målar lifligt i följande ord känslorna hos dess borgare, som nu sågo sin undergång för ögonen: "do hebben de Reuelschen koeplude und Bürger up den Rosengarden unde up den wellen gestehen unde mit groten schmerzen und hertleiden angesehen, wo de schepe de stadt Reüal vorby unde na der Narüe gelopen sind." I harmen deröfver utrustades dessa revalska kapare (dock ej minst på Ordensmästarens föranstaltan), som egentligen sades skola hindra tillförseln af krigsförnödenheter till Narva, men snart lika antastade vän och fiende, hvad laddning han än förde. Det var då dessa beslag af ryska fartyg på finska farvatten skedde³⁾, som Gustaf fruktade skulle leda till fredsbrott med

¹⁾ Schirren har en ofullständig, odaterad instruct. för en polsk gesant (V. n. 641) den är dock så godt som innehållslös.

²⁾ Något skäl att betvifla Hennings uppgift finner jag lika litet, som Pallin, då ju Henning var ögonvittne; dock tror jag att de ankommo först i medlet af månaden, då de den $\frac{21}{8}$ voro i Doerham (troligen i Livland) och enligt Hennings uppgift tillbragte fyra veckor på sjön. Af Johans Diar. synes att han $\frac{18}{9}$ underrättat Erik om O.M:s begäran.

³⁾ Pallin, s. 20, förmodar att "Björkiö" skall vara Borgo, men det är tydligen Björkö utanför Wiborg.

Handwritten note: No sakertigen Doerham i Innehållslisten

Ryssland, hvarför han lät fasttaga fribytarne och hotade utlemna dem till Ryssland. Reval riktade då sitt kaperi äfven mot de svenska fartygen och de, som strandade på Estlands kust, utplundrades totalt¹⁾. Och det var härur den sedan så ofta förekommande restitutionstrågan uppväxte, hvilken Erik så ofta åberopar som grund för sina fiendtligheter i Livland. Det var dock icke nog härmed; äfven stadens sjelfständighet hotades, då alla grannar sträckte giriga händer efter finska vikens perla. Johans anslag hafva vi sett, likaså Danmarks, farliga i och för sig genom de gamla rättsanspråken och en ännu icke slocknad tillgifvenhet, ännu mer då en ung furste af detta hus uppträdde som livländsk furste i dess omedelbara grannskap. Hittills hade den dock erkänt Ordens öfverhöghet. Nu var tiden kommen, då denna visade sig öförmögen att försvara sig sjelf, och nödvändigheten för Reval att gifva sig i en mäktigares hand blef för alla tydlig.

Redan förra året hade Gustaf I, som vi sett, icke visat sig obenägen att komma i besittning af Reval, men fredslusten segrade öfver magtbegäret hos den försigtige regenten. Nu uppträdde han ganska bestämdt för att blanda sig i saken, hvartill säkerligen mest bidrog farhågan att Danmark annars skulle taga det i sin hand²⁾. De sändebud, som tvenne gånger under detta år besökt Ketler, hade äfven ett muntligt uppdrag till Reval. Konungen hade nemligen straxt förut framlagt den livländska frågan för sitt Råd till öfvervägande, och detta hade tillstyrkt honom att åtminstone varna krigsfolket i Reval att förblifva Ordensmästarens troget (nemligen för att icke Danmark skulle komma åt staden). Men tillika föreslogo de att underhandla med krigsfolket och staden så "att de kunde blifva K. M:tt något bevågne, der man än skulle kosta något derpå." Hertig Johan skulle nog skaffa lämpliga personer till ett sådant värf³⁾. Men konungen ville väl helst undvika nya och djerfva företag, då han kände rege-

¹⁾ I och för de svenska klagomålen hänvisar jag särskildt till Schirren IV. n: s 486, 499 och 501. Johan hade befallt de livländska kaparnes lösgifvande i Juli 1558, för att vinna staden Reval, och hade gifvit dem lof att inlöpa i sina hamnar, blott att de ej ofredade ryssen på hans farvatten. Bieneman, n. 303 och 304. I Augusti, sedan anslaget på Reval misslyckats, tog han löftet tillbaka, l. c. 320.

²⁾ Richters uppgift att kejsarens bref af 17/7 härfpå inverkat är i sig sjelf föga rimlig, brefvet framkom för öfrigt efter Gustafs död, se Erik t. kejsarn 22/12 60, Liv. 589.

³⁾ Rådets betänkande af d. 1 Juli 1560 finnes bland Rådslag från K. Gustaf Is tid i Riksark.

ringsomsorgerna tyngre för hvarje dag, och han åtnöjde sig med att varna staden. Henning uppgifver¹⁾, att han icke blott förmanat staden till trohet mot Ordensmästaren utan äfven förklarat det han i Reval icke ville tåla någon ny potentat såsom sin granne, skulle han än derföre sätta sitt konungarike på spel. Ej mindre kraftigt än denna påstötning bidrogo händelserna inom landet att vända tanken på ett svenskt beskydd. Vi hafva sett olyckorna under årets förra hälft. Den ryska här, som sedan förhärjat Wiek och der gjort ett ofantligt byte, emedan alla flyktat dit i den fasta tron, att Magnus stod på god fot med Storfursten, vände sig derefter mot Reval och tillfogade dess innevånare ett svårt nederlag den 11 September. Omedelbart härfpå följde ett bonduppror i Harrien och Wiek, som endast med vapenmagt kunde stillas. Och samtidigt försökte prins Magnus ånyo den 17 September att locka staden till sig²⁾. Ännu större var dock den fara, som hotade från Polen, då man fordrade att der liksom i Livlands öfriga städer få inlägga polsk besättning. Sjelfva det stolta Riga hade slutligen i detta afseende måst gifva efter³⁾. Men hade det känts hårdt för denna stad, huru mycket mera motbjudande måste det icke förefalla det strängt protestantiska Reval, från Polen så aflägsset och icke som Riga stående dermed i gammal förbindelse. Då fattade staden sitt beslut att vända sig till Sverige, i början knappt för sig sjelf medgifvande tanken på underkastelse, ehuru det småningom drefs derhän af omständigheternas tvång. Den 5 Sept. utfärdades instruction för Revals sändebud till Sverige, Rådsherren Johan Schmedeman (sedan en af Sveriges varmaste anhängare) och borgaren Jost thor Hake. De skulle begära ett lån af 30,000 daler och derjemte förfråga sig, huru de i händelse af en belägring och Ordens oförmåga att försvara dem, skulle sig oförvitligen förhålla, att icke staden fülle i fiendens hand⁴⁾. Läser man mellan raderna, ser man att staden icke var obenägen för att gifva

¹⁾ Henning, s. 25. För Gustafs muntliga, trösterika uppdrag med gesanterna tackar Reval i instruct. för sina sändebud till Gustaf, af 1/9 (Schirren, V. n. 734). På detta uppdrag syfta väl ock dessa ord i Gustafs instr. af 12/7 för sina sändebud till O.M. (Schirren, V. n. 648): "als hetten wir nit unterlassen wollen, *seintemall wier sonsten in andern gescheften des Orths die unsern abgefertigt*, hiemit obermal S. L. (Ketler) zu ersuchen" ... Pallin har s. 23 efter Wahrenbergs excerpter återgifvit "gescheften des Orths" med "Ordens angelägenheter."

²⁾ Schirren, Verz. 1071.

³⁾ Richter, I. 2. s. 348.

⁴⁾ Instr. i Liv. 589, s. 35 (Schirren, V. 735); der fins icke någon föreskrift att handla i samråd med Ordensgesanterna, såsom Henning uppgifver.

sig under Sveriges öfverhöghet, ehuru den skydde att uttala sjelfva ordet; vi skola se den fortfarande visa samma obenägenhet att taga initiativet, för att efteråt kunna säga med Biskop Brask: "detta gör jag nödd och tvungen."

Sålunda anropade nu tvenne beskickningar från Livland på en gång Sveriges bistånd, och det var klart, att Sverige, om det skulle göra något, måste inslä en annan väg än den lugna underhandlingens. Men den väg Erik XIV tog, var en helt annan, än hans samtida väntat sig efter hans föregående ingripande i frågan. Livlänarne hade förut ansett sig i honom hafva en varm förespråkare och hade nu icke litet räknat derpå¹⁾. Men Erik var nu konung och hans intresse den svenska statens, åtminstone kronans ära och magt, äfven hans; och begge fordrade ett kraftigt uppträdande på andra sidan Östersjön och vedergällande af gamla förolämpningar. Att söka hålla Livlands sjelfständighet uppe var nu mera en omöjlighet; att deremot få en del med af rofvet var lika möjligt, som lockande; under sådana förhållanden fällde revalska legationen utslaget. Vi hafva sett, att underhandlingarne måst uppskjutas genom Gustaf I:s död och Eriks frånvaro. Man har äfven velat spåra ett afsigtligt förhållande å Eriks sida och slutligen ett beräknadt kvarhållande af de revalska gesanterna efter de livländskes afresa för att kunna särskildt och med bättre framgång bearbeta dem²⁾. Detta är möjligt, ehuru några bestämda bevis ej finnas därför; snarare voro väl Eriks planer ännu icke fullt bestämda³⁾; han hade å ena sidan icke tänkt sig öppen brytning med Ordensmästaren, å den andra ville han icke försumma tillfället att fatta fast fot i Reval. Och förnämsta anledningen till dröjsmålet var att Erik först återkom till Stockholm den 30 November, hvarpå i December följde faderns högtidliga begrafning, och först efter denna kunde politiken åter kräva ut sin rätt. Sålunda tyckas snarare omständigheterna, än en beräknad plan varit orsaken till uppehållet. Sändebuden sjelfva funno dock tiden för lång, hvarför de afsände sin sekreterare till Erik med ett klagande bref, der de hänvi-

¹⁾ Detta uttalas både i gesanternas bref d. 7 Nov. till Erik och i deras supplication till honom (odat.), begge i Liv. 589.

²⁾ Henning, s. 28; Russow nämner ingenting derom; af tiden för svaren ser det ut, som de blifvit gifna samtidigt.

³⁾ Erik säger sjelf, att då Revals sändebud kommo honom till mötes redan före ankomsten till Stockholm vid grefve Gustafs gård Haga (hvilket måste skett i slutet af November) vägrade han gifva dem svar, innan han först råkat Ordenssändebuden. Erik till N. Gyllenstierna 30/7 1561 i Handlingar rörande Gyllenstiernas beskickningar, Upsala Bibl., Celsiska samlingen.

sade på Eriks forna anbud såsom hufvudanledningen till deras beskickning¹⁾. Något svar tycks dock icke följt härpå. Å andra sidan saknades icke eggelse till ett häftigare uppträdande. Blott en vecka efter faderns död bringar Johan på tal sina planer på Livland. Han erinrar Erik om deras upprepade samtal i denna sak, och huru han visat sig benägen för att Johan skulle bekomma någon del deraf antingen genom pengar eller andra medel och varnar honom för moscoviten; han ämnade sända sitt eget bud öfver till Reval och om möjligt genom underhandling med knektarne på domen bemäktiga sig först denna och sedan staden. Skulle Storfursten häröfver besvära sig, så kunde ju Erik först skylla ifrån sig med att det skett honom oåtsportd; hjälpte icke detta, kunde man fråga, i hvad afseende Ryssland hade större rätt än Sverige till Reval. Slutligen beder han konungen ödmjukt att tillåta honom ett sådant försök²⁾. Jag har icke sett Eriks svar, men facta visa att han tog Reval på sin lott, och det var väl för att hålla brodern skadeslös, som han för dennes räkning förordade en pantförskrifning på Sonnenburg i sitt svar till de livländska sändebuden.

Detta svar afgafs den 3 Januari 1561; det heter der, att sändebuden fått sig meddelade hans egna vänliga anbud om penningestöd och hvad han broderligen unnat Johan (i bref till Horn af 17 Jan. R.R. säger han sig bjudit 60,000 daler på Pernau, men att sändebuden ville hafva dem som rent lån, hvarpå han icke kunde ingå). I öfrigt var svaret föga vänligt. Ketlers fordringar på den svenska

¹⁾ Se de båda handlingarne jag citerat i not. 1, föreg. sid. Sekreteraren var väl Henning sjelf; supplicationen bär spår af hans förkärlek för klassiska citater. Det var väl också han som i audiensen hos Erik kom fram med den klassiska versen: nam tua res agitur, paries cum proximus ardet, hvaröfver Erik förbittrad utbrast i de orden, att han vore kejsare och konung i sitt rike och sui juris; Henning, f. 26.

²⁾ Johan till Erik 9/10 1560, R.R. Johan har ej stannat vid blotta planen. Ty d. 1 Nov. (Liv. 74) skrifver Friesner från Reval, att han för några dagar sedan afsändt det svar Revals råd gifvit på det andragande, Johan befallt honom framföra; och detta andragande är jag böjd att anse såsom identiskt med den hemliga värfning hos Reval i Johans namn genom Friesner, som denne meddelar O.M. (Schirren, IV. n. 463; Schirren för det till 1558; sjelf har jag ofvan s. 8, not. 1 uttalat mina tvifvelsmål. — När det i Johans Diar. under 18/12 i bref till Bulgrin heter, att O.M:s begäran är afslagen och att han derföre skall hålla sitt krigsfolk i ordning för ett anfall på Reval, så syftar väl detta mer på samverkan med Eriks planer, eftersom bröderna redan råkat och Erik gaf sitt svar åt Revals sändebud redan 14 dagar der-efter. — Enligt en uppgift ville Johan då utbyta sitt hertigdöme mot en motsvarande del af Livland. Jöran Perssons anklagelse 1563, Celsius, s. 141.

fredsbemedlingen i Ryssland förklaras med rätta för orimliga, Ordensmästarens begäran, att seglationen på Ryssland skall stängas, besvarar han torrt dermed, att denne borde göra sig bättre underrättad, ty det vore romerska riket, icke Sveriges undersåter, som dermed sysselsatte sig. Han fordrar restitution innan påsk af den egendom svenska undersåter blifvit beröfvade, annars skall han tillgripa andra utvägar¹⁾. Svaret var sålunda icke, såsom somliga påstått, tvärt afvisande²⁾, och livlänarne få skylla sig sjelfva och sina fordringar, att ej saken kom till något resultat. För öfrigt öfvergaf Ketler den sjelf, dels eldad af falska förhoppningar om tysk hjälp, dels för att ej skaffa Sverige lämpligt tillfälle till inblandning. — Det polska sändebudet fick ett svar af ungefär samma innehåll som Ordenssändebudens, egentligen framhållande Eriks benägenhet för fredsbemedling³⁾. Han måtte icke rest i bästa lynne, ty Henning vet berätta, att han — i förbittring deröfver att i likprocessionen efter Gustaf ryska sändebudet fått plats före honom och Erik XIV sålunda obetänksamt icke gjort tillbörlig åtskilnad på en christlig smord konung och en barbarisk blodhund, som blott var storfurste — "rök på ryssen med knytnäfven, hvilket bragt hans eget lif i fara." För de utskickade från Reval åter förklarade Erik den 3 Jan. 1561⁴⁾, att han icke kunde gifva dem någon penningeförsträckning, men att om de ville gifva sig under Sveriges krona, skulle han skydda dem mot hvem det vara måtte och upprätthålla deras privilegier och friheter; de förklarade sig sakna magt att härom underhandla, och att de måste först meddela anbudet åt sina äldste; Erik lofvade å sin sida att understödja saken genom en förtrolig beskickning.

¹⁾ Svaret i Acta Hist. E. XIV, i R.Arch.; äfvensom i Liv. 589 ehuru det der bär dato 12/1, hvilket ju är omöjligt då enligt Hennings uppgift de reste Trettondedagen.

²⁾ Hvar Kelch fått sin uppgift om Eriks svar kan jag icke begripa. Inga andra författare eller handlingar veta något derom; ett svar så ohöfligt mot Polen kunde Erik ej då gifvit. Richter tycks dock, I 2. s. 353, heldre vilja tro derpå än på Hiärns ur källorna gjorda framställning. Erik skref till kejsaren 22/12 (Liv. 589) att ehuru storfursten nyss afslagit hans bemedling, vore han färdig att försöka ånyo, om Livland kom med drägliga vilkor.

³⁾ 29/12, Liv. 589; Schirren har af misstag i sin verz. 1451 fört det till år 1561. Celsius, s. 45 o. 46, har alldeles vanställt förhållandet med denna livländska och polska beskickning.

⁴⁾ Russow f. 81; Erik till Horn 17/1 R.R.; Eriks två bref till Reval af 4 och 6 Januari i Liv, 589; något skriftligt svar till sändebuden har jag icke sett.

Efter en sådan utgång var det för Ketler klart, att Reval skulle halka ur Ordens och Polens hand, om han icke med vapenmagt tvingade det att utträda ur sin neutrala ställning. Genom en polsk besättning skulle besittningen af Reval betryggas i likhet med hvad som skett med öfriga städer. Redan i December hade han till slottshöfding i Reval utsett den tappre Caspar v. Oldenbokum, som nyss förut genom sitt modiga försvar af Weissenstein höljt sig med ära¹⁾. Men det gällde isynnerhet att befria sig från de tyska knektarne, åt hvilka Ketler, då han icke kunde betala solden, måste gifva både slottet och domen i pant den 14 September 1560. Från det förra utdrefvos de visserligen genom hälften list, hälften våld, i det Ketler kallade den tyske befälhafvaren till sig och hans anhängare begagnade sig af dennes frånvaro för att på slottet insmyga polackar, hvilkas vapen voro dolda i säckar och kistor, hvarpå tyskarne utdrefvos²⁾. De senare behöllo dock domen, och staden delades nu i tvenne fiendliga läger, hvarigenom alla ett inbördes krigs fador hotade att förena sig med de olyckor yttre fiender redan tillfogat. Under sådana förhållanden måste svenskarnes ankomst mottagas med glädje. I Ordensmästarens politik åter hade, sedan hans beskickning 1560 om hösten afgått till Sverige, en betydlig förändring inträdt med afseende på behovet af Sveriges hjälp. Å ena sidan drogo de polska besättningarne allt tätare nätet kring honom och Livland, å den andra fattade riksdagen i Speyer om hösten 1560 det beslutet, att Livland skulle på det kraftigaste understödjas med penningar och folk; och den 26 November hade kejsaren utfärdat förbud för hela Tyskland att göra Ryssland tillförsel af vapen och lifsmedel, hvarom han äfven att göra Ryssland tillförsel af vapen och lifsmedel, hvarom han äfven till Gustaf I aflät ett bevekande bref under samma dag³⁾. Dessa underrättelser kommo Ketler tillhanda samtidigt med det, att hans sändebud återvände från Sverige, och det var väl i förtreten häröfver och uppblåst af det nya hoppet, som han skref till Erik sitt bref af

¹⁾ Belägringens våldsamhet skildrar Friesner i bref till hertig Johan d. 1 Nov. 1560, Liv. 74; hjeltens manliga oförskräckthet framlyser bäst ur hans eget bref till O.M. 26/9 60, Liv. 497, som slutar med dessa ord: "wachett off es ist mer than, tzeitd ther dagh will sunst thom auenth goenn."

²⁾ Clas Christerson till Erik 30/3 61, Horns Reg.; det är ur detta bref Hiärn fått sina uppgifter om anslaget. Friesner var en af hufvudagenterna å Polens sida i uppträdet och får af Horn det passande tillnamnet "den förslagne lufvern"; 11/4, Liv. 437, klagar Horn för Johan, att Friesner i allt sätter sig på tvärn mot deras planer. Clodt var också med i leken, se hans bref till O.M. 28/1, Liv. 500, orig.

³⁾ Begge de sista handlingarne finnas i Liv. 589.

den 27 Februari⁴⁾, der den kalla, nästan hånande tonen gör ett bjert afbrott mot enträgenheten i de förra skrivelserna. Han behöfver icke mera några penningar, ty han har nyss fått del af beslutet i Speyer, der man behagat tänka på grannstaternas, särskildt Sveriges bistånd, hvarom han nu godhetsfullt underrättar, "att Erik i tid må rätta sig derefter och hafva allt i ordning." Erik kan nu se, "dass es mit uns keine wort sint", utan att riket med allvar åtagit sig Livlands sak. Om restitutionen heter det, att "ehuruväl han ville hoppas, att ingen på hans befallning otillbörligen skadat Eriks undersåter" (det hade ej låtit så förut), ville han dock för att icke gifva ringaste orsak till osämja infinna sig i Reval vid midsommar, då de förorättade svenskarne egde att inställa sig. Tonen var långt mera förolämpande än innehållet, och Erik XIV var icke den som glömde oförrätter.

Cap. II.

Under denna sakernas ställning landade i Reval de sändebud som Erik afskickat med uppdrag både till Ordensmästaren och Reval, och vi skola nu se, hvilka planer Erik hyste med denna beskickning, och huru de gestaltade sig vid tillämpningen. Dess medlemmar voro Clas Christersson Horn (hvilken såsom befälhafvare i Wiborg och sändebud till Livland 1560 var temligen hemmastadd i den Livländska frågan), Hans Larsson Björnram och den tyske sekreteraren Herman Bruser. Enligt sina tyska instruktioner¹⁾ skulle de hos Ordensmästaren begära restitution af seqvesterad svensk egendom och erbjuda lån på Pernau för Eriks och på Sonnenburg för Johans räkning; i Reval, som af Erik begärt och erhållit löfte om en svensk beskickning, skulle de undersöka, om tillståndet verkligen vore så sorgligt, som man uppgifvit. Men de hade derjemte hemliga muntliga värf till staden, naturligen gående ut på antagande af det svenska skyddet. I de svenska instructionerna²⁾ uttalas den verkliga afsigten tydligt, ehuruväl Reval

⁴⁾ Liv. 589.

¹⁾ De tyska instruct. finnas begge i Liv. 589, den till O.M. är odaterad; den till Reval af $29/2$ (!), medan creditivet för legaterna till Reval är af $6/1$ (l. c.).

²⁾ Dessa äro: en odaterad (s. 19 i R.R.), en af $4/3$ och slutligen de begge breffven till Horn af $17/1$ och $16/1$, allt i R.R. Att brefvet $17/1$ har orätt dato misstänkte jag genast vid jmförelsen med det af $16/1$, och Er. Diar. som förer det förra till $7/1$ bekräftar min åsigt. Således uppgjorde Erik sin plan redan omedelbart efter svaren till sändebuden.

svårligen kunnat ana, hvilken väg Erik tänkte gå. Han befäller nemligen sina sändebud att begagna sig af knektarnes missnöje med soldens uteblifvande för att inbekomma slottet och domen; först derefter skulle de underhandla med staden och dels med hotelser dels med löften tvinga densamma att hylla Sverige. Den ena beskickningen var sålunda knappast ämnad till något mer än täckmantel åt den andra, hvilket blir ännu mera klart deraf att då det först hette, att de icke skulle upptaga underhandlingen i Reval, förrän de varit hos O.M. och funnit att han icke ville gifva dem besked, få de den 5 April befallning att först underhandla med Reval och sedan begifva sig till Ketler. Motiverna för sitt uppträdande framställer Erik sjelf i följande ord "så vill oss dock storligen vara af nöden, att vi väl betänka den lifländska lägenheten, hvad skada deraf orsakas kan, hvar vi intet göra till saken, efter man nogsampt kan besinna, hvarsom der icke blifver råd tillfunnet, då bekommer antingen Konungen i Polen eller Ryssen Reval, hvilket på ingen side vore nyttigt för Sveriges rike, att de så när vid Finnlands gräns skole en så god hamn innehafva"³⁾.

Den 25 Mars 1561 anlände svenska sändebuden till Reval⁴⁾, der de funno helt andra förhållanden, än deras Instruction förutsatt. Slottet var i Polens våld och domen starkt hotad med samma öde⁵⁾. De kunde sålunda icke följa Eriks plan, tvärtom funno de, att allt berodde af att med det första vinna staden i godo. De stannade derföre i Reval och afskickade med ett bud sina uppdrag till Ordensmästaren. De tyska knektarnes ovilja mot Polackarne sökte de i hemlighet underblåsa, och med Rådet trädde de genast i underhandling genom två af dess medlemmar Johan Schmedeman (se ofvan) och borgmästaren Johan König, hvilka de meddelade "rätta grunden" med sin beskickning⁶⁾. Sinnesstämningen var gynnsam, men Rådet ville först genom en beskickning meddela Ketler sin ställning för att hafva sitt samvete fredadt i händelse af

³⁾ Erik till Horn $17/1$, R.R.

⁴⁾ De anlände icke i spetsen för några trupper såsom vanligen uppgifves.

⁵⁾ Begge lägo på det såkallade domberget; de beherrskade staden, men det enas besittning var icke tryggad utan den andras. Domen var egentligen biskopens, medan slottet tillhörde orden.

⁶⁾ Horn säger äfven ($30/3$) att Rådet förhållit menigheten rätta grunden af Eriks svar till Revals sändebud; deri hade väl dock Rådet handlat riktigt och försigtigt, att det icke ville väcka fäfänga förhoppningar hos massan, förrän det sett, huruvida Erik hade allvar med sina löften, såsom de ock sjelfva skrefvo till Erik $10/3$, Liv. 589.

en förändring af öfverhet; mera kunde ej heller sändebuden ännu begära, isynnerhet då Adeln i Harrien och Wierland förklarade sig vilja handla gemensamt med Reval, och äfven Jerwens Adel ej långt derefter anslöt sig till de förra. Till sändebud utsågos två representanter af Adeln och två af staden. De hade i uppdrag att affordra ett bestämdt svar, huruvida Ketler ville och kunde försvara dem, i så fall ville de icke svika sin ed, i motsatt fall ansågo de sig lösta från alla förpligtelser; till Polen satte de föga tröst och från sjön måste *Narwa eröfras* (der framlysa deras hemliga tankar), de hafva efter moget betraktande funnit, att för dem Konungen af Sverige är en lika lämplig herre, som Konungen af Polen för Riga⁷⁾. Vi se huru nära Sverige stod sitt mål. Bitterheten mellan Polackar och Tyskar fortfor äfven efter revalska sändebudens afresa den 11 April, och det kom till och med till öppen fejd. De förra utblottade på allt och förföljda funno för godt att kort derefter lemna staden, men Oldenbokum, ensam så god som en hel besättning var kvar, och värnade slottet. Knek-tarne på domen hade först hembjudit sina pantbref på denna och slottet åt staden, ett förslag, som Horn ifrigt understödde, men staden afböjde, ty nu som förr undvek man allt initiativ. De vände sig derefter till Horn, som uppmanade dem att först intaga slottet, under löfte att sedan taga dem i Sveriges tjenst, men hans ensamma ställning ingaf dem farhågor för följderna af ett dylikt försök, hvarför de började hota med att äfven öfvergifva domen: endast med största möda och en försträckning af 1 daler åt hvarje man kunde Horn förmå dem att uppskjuta härmed i 8 dagar⁸⁾.

Horns ställning var nu ganska brydsam⁹⁾. Med staden hade han inlåtit sig djupt och temligen obeslöjadt i underhandling om affall från Ordensmästaren, under det slottet ännu var i dennes hand och commenderades af en så beslutsam man som Oldenbokum. Med växande otålighet väntade han hvarje dag att se den svenska flottan, försedd med folk och penningar, ankra på Revals redd¹⁰⁾.

⁷⁾ Instr. af $\frac{9}{4}$, original, Liv. 500; Russow. s. 82, återgifver saken troget, utom att han antager, att O.M. i följd häraf inlade i Reval den polska besättningen, hvilket skett långt förut.

⁸⁾ Horn till Erik $\frac{18}{4}$ 1561, Horns Reg.

⁹⁾ Han hade ännu en månad efter sin ankomst icke fått en rad af Konungen och visste icke om denne gillade den väg han inslagit beträffande staden.

¹⁰⁾ I hvarje bref till Erik upprepas föreställningarna om nödvändigheten häraf, äfven Svante Stures bemedling anropades af Horn för denna sak ($\frac{20}{4}$, Liv. 440).

Staden uttryckte sina farhågor för att Danmark skulle ogilla dess anslutning till Sverige och skada dess handel isynnerhet genom att stänga sundet; Adeln fruktade Ryssarnes härjningar. Äfven ville man nödvändigt veta om Sveriges Riksråd uttalat sig för upprätthållandet af landets privilegier, i annat fall erhålla dess samtycke¹¹⁾. Rykten började äfven sprida sig att polskt krigsfolk var stadt på anmarch till staden. Härtill kom att i stället för den så mycket omordade och af ryktet förstörade hjälpsändningen från Sverige blott några små jakter anlände från Finland, för obetydliga och illa utrustade att kunna understödja ett kraftigt uppträdande och snarare egnade att genom contrasten med de stora löftena och förhoppningarna väcka farhågor för Sveriges goda vilja och förmåga. Då tog Horn det djerfva men icke illa beräknade steget att den 3 Maj begära ett samtal med hela Rådet, der han förklarade att svenska sändebuden efter att förgäfves väntat i 6 veckor nu ville hafva ett bestämdt svar. Rådet anhöll visserligen först om uppskof med svaret, till dess deras sändebud återkommit från Ketler; men intrycket af Horns uppträdande var dock så starkt, att Rådet senare på dagen sammankallade menigheten och ridderskapet af Harrien och Wierland, hvarpå gemensamt beslut fattades, att man skulle gifva sig under Sverige¹²⁾. Till Ordensmästaren afsändes en ädling och en rådsherre att uppsäga honom tro och lydnad. Försök att motarbeta det svenska inflytandet fattades dock icke. De välkända partigångarna Friesner och Clodt (som nu trädte i Ketlers tjenst) affärdade bref ifrån Riga, der de vidt och bredt utlätto sig om Polens magt och dess tillrustningar. Äfven Ketler sjelf skref, men då han mest hänvisade till de begge förras skrivelser upptogs detta illa, såsom begärde han att man skulle sätta mera tro till "sådana lösaktiga människors och löse fiskars skrivelser, än hans egna bref"¹³⁾. Det intryck, som häraf möjligen kunnat blifva en följd, omintetgjordes alldeles, då vid samma tid omsider bref kom

¹¹⁾ $\frac{18}{4}$ Horns Reg. Eriks förtrytelse häröfver var icke liten. Han skref till Horn ($\frac{30}{5}$ R.R.), att det skulle vara hans kungliga auctoritet förnär, såsom skulle Rådet vara likställdt med honom.

¹²⁾ Horn till Erik $\frac{1}{5}$, Horns Reg; Conceptet till Horns andragande för Rådet fins i Liv. 440; att det var då staden sände bud till Ketler att uppsäga tro och lydnad, antar jag för gifvet, ehuru hvarken Henniog eller Russow, som meddela saken, utsätta tiden derfor; handlingarna tiga härom.

¹³⁾ Horn till Erik $\frac{13}{5}$, Horns Reg.; förrädarna svängde sig med bibelspråk; Clodt skulle särskildt skrifvit "att then evige och rettsinnige och gode härden, som Christus uti Evangelio omtaler, then sitt lif later för fåren, nu är för handen och thet skall vara kongen af Pälén."

från Erik XIV, der han lofvade det kraftigaste understöd med folk, fartyg och penningar. Då nu äfven sändebuden återkommo från Ketler med oförrättadt ärende, var vägen tydlig för Sverige och dess parti inom staden. Den 16 Maj tog Horn knektarne på domen i sin tjänst¹⁴⁾ och började de egentliga fiendtligheterna mot slottet. Och straxt derefter började de svenska fartygen anlända, först en afdelning under Hans Kyle med en fänika knektar ombord och så en under Anders Pedersson till Fårdala med trenne fänikor knektar, kanoner för belägringen och 10,000 daler (ytterligare 30,000 sändes den 30 Maj). Att det verksamma understödet från Erik dröjt så länge, härledde sig icke af likgiltighet å hans sida. Han hade ju icke från början tänkt sig behovet af en eröfring med svenska vapen; äfven hade hans uppmärksamhet under våren varit starkt upptagen af tvisten med Hertigarne. Efter dennas lösning hade han med ifver påskyndat utrustningarne¹⁵⁾. Horn anställde nu en ordentlig belägring, men det gick icke så lätt, ty slottet var af natur och konst befästadt, och besättningen hade så småningom vunnit förstärkning¹⁶⁾. Bland Horns svenska folk rädde icke så litet missnöje öfver det företräde man visade tyska knektarne, i det dessa fingo 12 mark i månaden, under det Svenskarne fingo blott 5 till en början, hvilket Horn sjelf förklarade vara för litet, då priserna voro så höga i Reval. Å andra sidan ansåg Horn de svenska knektarne både mera oskickliga och odisciplinerade än de tyska.

Emellertid fortgingo underhandlingarne med staden, hufvudsakligen hvälfvande sig kring frågan om penninghjälp. Horn måste lofva den 40,000 daler såsom lån och gifva den 16,000 mark i förskott. Då omsider svuro staden och de angränsande landskapen Erik trohet, de senare den 4, staden d. 6 Juni¹⁷⁾, hvaremot Horn tillförsäkrade

¹⁴⁾ Redan förut hade många af dessa lösa soldknektar, som då öfversvämmade Livland, erbjudit sin tjänst; nu tillströmmade allt flera isynnerhet från hertig Magnus; de svenska dalarnas hade godt rykte om sig.

¹⁵⁾ Äfven Finska Adeln fick befallning att hålla sig redo, till G. Fincke $\frac{5}{5}$, R.R.

¹⁶⁾ Den $\frac{4}{5}$ hade Horn skrivit, att der blott fans 40 till 50 man, men sedan klagar han att folk oupphörligt om nätterna hissades öfver muren, hvilket han var för svag att hindra. Han klagar att muren "icke faller såsom annan gråmur, utan småles under lodet så som tegelsten så atth ther icke blifver större håll, än som lodet är stort till." Erik blef ock missnöjd öfver krutåtgången; erinrar att fadern blott behöft 7 läster krut för Calmar.

¹⁷⁾ Richter I. 2. s. 356; Horns confirmat. för Reval fins i copia i Liv. 589; hans confirm. för Adeln har jag icke sett.

dem Sveriges skydd, religionsfrihet, upprätthållandet af deras privilegier, t. o. m. bibehållande af stadens plats inom Hansan, hvaremot Sverige skulle ega rätt att inlägga krigsfolk i staden. Icke fullt 3 veckor derefter, sjelfva midsommarsdagen, öfverlemnades slottet åt svenska trupperna. Ehuru illa medfaret togs det icke genom storm utan genom underhandling. Horn föredrog att betala 6000 gulden åt Oldenbokum framför att offra några hundra knektar på stormning¹⁸⁾. En beskickning från Polen och Ketler, bestående å det förras vägnar af den hädanefter ofta förekommande Henr. v. Dona och å den senares af Clodt och J. Vischer (Ketlers Cantzler) kom till Reval straxt efter hyllningen, men förmådde icke uträtta något¹⁹⁾. Så var omsider Reval blefven en svensk stad och grunden lagd till Sveriges Östersjövälde men ock brandfacklan utkastad till den strid mellan Sverige och Polen, hvars aflägsna slut skulle blifva den ena statens undergång, den andras förande till randen af samma afgrund, medan den barbariska grannen derbakom uppväxte först till en nordisk sedan till en europeisk stormagt.

Ketler hvars sinne vid årets början eldats af så ljusa förhoppningar, såg sig nu gäckad i dem alla. Någon annan hjälp hade ej kommit från Tyskland än Kejsarens betydelselösa mandater²⁰⁾. Alla försök att rädda Reval hade misslyckats. Det vände sig från sin forna herre af motvilja mot Polens skydd. Och måttet var icke rågadt härmed; under det alla andra beskyllde Ketler att uppoffra landet åt Polen, fick han från detta Polen skarpa förebräelser för sin tvetydiga och vacklande hållning och erhöll uppmaning att i samverkan med Polen inslå en annan väg till landets försvar²¹⁾; denna väg var tillintetgörelsen af Livlands sjelfständighet och en delning mellan Ordensmästaren och Polen af dess be-

¹⁸⁾ Horn till Erik $\frac{25}{6}$, Horns Reg.

¹⁹⁾ Russow s. 85, Henning s. 237, Horn till Johan $\frac{10}{6}$, Liv. 437, ett nytt försök en månad senare genom Clodt och Ghilsheim hade lika liten framgång, Horn till Erik $\frac{5}{7}$, Liv. 589.

²⁰⁾ Med skadeglädje skref Erik till O.M., att han med glädje skulle se Kejsarens hjälp "vornemblich wan ihr auch solche erquickung nicht alleine auss brieff und zeitungen sonder empfindtlich proeffen mochten." Original af $\frac{29}{5}$ 1561 i Liv. 612 (copian i Liv. 589 är daterad $\frac{3}{6}$).

²¹⁾ Radzivil till Ketler ($\frac{28}{5}$ original. Liv. 500) ett bref ganska upplysande om hvad Livland hade att vänta sig af Polen. Ketler angripes för sina fåfänga löften rörande Reval; om han ej af olyckorna der eggas att ansluta sig till Polens politik så vet Radz. icke, hvad som skall egga honom. Ett tydligt mistroende till O.M. framlyser af hela brevet; jfr densamme till dens. $\frac{17}{6}$ l. c.

sittningar. Och hvad annat fanns väl nu att göra, sedan Erik från en tvetydig vän blifvit en oblidkelig fiende och lät Orden med tung hand känna vedergällningen för dess retande uppförande. På Ketlers hånande bref af 27 Februari svarade Erik med att eröfra Reval och att öppet anklaga honom för att genom sina underhandlingar endast hafva sökt inveckla Sverige i krig med Ryssland; Sverige hade tvingats att genom krig göra sina rättmätiga ersättningsanspråk gällande²²). Konungen af Polen ansåg sig icke längre förbunden af skyddsfördragen att hålla det döende Livland uppe genom ett krig med Sverige och Ryssland; han fordrade fullständig underkastelse. Efter föregående underhandlingar i Riga, der denna stad²³) och landtstånderna förgäfves kämpat för att bevara landets integritet äfven såsom Polsk provins, sammanträdde Konungen af Polen i Wilna i October med Ketler, Erkebiskopen af Riga och Livlands deputerade. Den 28 November skedde den egentliga underkastelsen. Orden upphörde att existera; Ketler fick Curland och Semgallen såsom hertigdöme; det öfriga eller det nuvarande Livland lades omedelbart under Polen, ehuru Ketler tillsvidare blef dess administrator. Erkebiskopen af Riga dog två år efter och hans furstendöme försvann af sig sjelft. Hans Coadjutor Hertig Christofer af Mecklenburg skulle förgäfves söka återvinna det med svensk hjälp. I Mars 1562 nedlade Ketler högtidligt i Riga tecknen af sin mästarevärdighet och dermed var sorgspelet slutadt. Livland har egentligen fallit för sin egen hand; ej ens med de största ansträngningar och uppoffringar torde det kunnat sjelft rädda sig, ty den klyfta, som skilde folket och dess herrar var för stor och den söndersplittring, som medeltiden lemnat i arf, för djupt rotad. Man har ock derföre i senare tider med rätta mildrat domen öfver Ketler. Det var icke Ketler, som förrådde Livland (snarare var han den förrådde), utan Livland föll för ett oundvikligt öde; "om ock Ketler dervid sörjde för sig sjelf, så sökte han genom hertigvärdighetens antagande och förvaltningen af Livland försäkra det helas väl, och man kan fråga, hvilket handlingssätt väl skulle kunnat bereda Livland ett gynnsammare öde"²⁴).

Icke långt efter hyllningens afläggande afsände såväl Revals stad som Ridderskapet deputationer till Eriks kröning, för att er-

²²) Erik till Ketler 20/5, Liv. 612 original.

²³) Radzivil skrifver till sin Konung 18/9 (Liv. 440; fins äfven i Lat. Reg.) att i fråga om religionen "senatus populusque civitatis Rigensis durior quodammodo et curiosior visus est."

²⁴) Rutenberg II. 502—517; Richter I. 2. 357—364.

hålla den nya provinsens ställning bestämd. Den 2 Augusti i Norrköping ratificerade Erik, hvad hans commissarier beviljat Reval. Staden försäkrades om sina privilegier och friheter så "i pinliga som borgerliga saker", fick bibehålla sin ställning inom Hansan med vilkor, att appellationen till Lübeck skulle gälla endast handelstvister; ingen tull skulle påläggas främmande köpmän; stadens mynträtt bibehållas, dock med inskränkningar; handeln på Narwa skulle hämmas och Erik ingalunda bekräfta Hansestädernas privilegier, förrän de inställt denna handel; endast den rena evangeliska läran finge predikas. Han inlöste det af Ketler till staden pantsatta Kegel för 30,000 daler och lånade staden, utom hvad Horn redan försträckt, 10,000 daler (de hade begärt 40 till 50,000). Deremot skulle staden i svåra tider på sin bekostnad underhålla krigsfolk åt Konungen, och de pålagor utgå till svenska kronan, som förut utgått till Ordensmästaren²⁵).

Äfven Adelns privilegier stadfästades af Erik under samma dag. De skulle bibehållas vid den rena evangeliska läran; men Superintendenten i Reval skulle ega visitationsrätt och, der så påfordrades, kunna tillsätta dugliga och afsätta falska lärare. Adeln försäkrades om sina af Konungar och Ordensmästare gifna, privilegier och friheter, särskildt hals- och handrätten, dock att Konungens Ståthållare der, som i andra domstolar, "visiterade" och tog del i domen; de begge adliga Jungfruklostren bibehöllos, men allt afguderer skulle der afskaffas; de som sig troligen mot rikets fiender förhållit, skulle företrädesvis brukas till embeten; efter Konungen på flera sätt understödt adeln, skulle den så ofta nöden fordrade, rusta för sina gods. Adelsman fick icke häktas; inställde han sig icke för rätta skulle han hållas "in ein Ritterlich Handgelöbte und in Adelige bestrickung"²⁶).

²⁵) Instr. för Revals sändebud 17/6, Liv. 589; ett odat. svar härför af Erik, l. c., confirmat. af privilegierna, copia l. c. — Två år senare beskylldes Erik Hans Larsson och "then Doktoren" att i Norrköping endels tvingat honom att underskrifva, då han för andra viktiga ärender icke hade tid att betänka saken, 9/3 63 till H. Larsson R.R.

²⁶) Något original har jag icke sett l. funnit antydt (Titular Reg. 1522—92 i R.Arch. innehåller under 2 Aug. efter Revals privil.confirmitation följande rad "Harrien Jerwen und Wierland i Ehesten ertheilte privilegii extract"). Min framställning har följt det hos Hupel Neu Nordische Miscellaneen, st. XI, XII s. 355 tryckta exemplaret; tvenne likalydande copior finnas i Ups. Bibl. Nordiska Saml. — I RiksArchivet har jag endast funnit excerpter, i Liv. 68 och 69. Richter I. 2. 356 säger att Erik utställde två urkunder; i not. 68 s. 462 talar han blott om den Latinska

Det goda förhållandet mellan Erik och hans nya undersåter varade icke länge. Af Reval fordrade han en ny och ännu mera förbindande ed, hvilket staden lika ofta både nu och följande åren slingrade sig undan, som han enträget påminde derom. Om hösten begärde han, att staden skulle öfversända några rådspersoner med sina urkunder, särskildt dem som rörde underhandlingen med Danmark 1558, för att mota detta rikets anspråk; sändebuden borde ega fullmagt att besluta rörande Livlands ställning isynnerhet i fråga om försvaret. Men Reval ville naturligen helst se sina händer obundna, kanske såg den ock en snara i Eriks fordran, och svaret blef därför afböjande²⁷⁾. Första tvistepunkten med Adeln blef deras laglösa handlingssätt mot sina bönder. Horn påpekade för Erik, huru otillbörligt och ochristligt detta var, hvarpå Konungen redan den 30 Aug. befallte dess inställande, tills han hunne närmare undersöka saken, och den 6 December utkom ett mandat att efter "de arma bönderna plågas med ett ochristligt slående och hudstrykande" skulle de hädanefters ställas för rätta och först efter vederbörligt utslag kunna straffas. Öfverträdelse häraf skulle medföra egendomsconfiscation. Åtgärden var lika rättvis som nödvändig, men den stod dock i strid med Eriks uttryckligt gifna privilegium²⁸⁾. Men Adeln var föga farlig nu, ty kriget hade utarmat den. Den låg jemt öfver Erik med begäran om lån, hvilket han ock lofvade, hvaremot han befallde Horn att taga deras gods såsom pant; någon större försträckning har jag icke sett, men väl mindre med både vapen och penningar för att sätta dem i stånd att utgöra sin rusttjänst²⁹⁾.

Icke långt efter (den 20 Juli) ankom till Stockholm en greve af Tenczin, såsom sändebud från Polen. Han skulle underhandla

(hos Dogiel, hvilken jag icke varit i tillfälle att se), men säger icke ens om den andra var tysk l. hvar han sett den, hvaröfver Rutenberg med rätta uttrycker sin förvåning (II. 499); det skulle förvåna mig om Erik utfärdat en Lat. confirmation; den är väl blott öfversättning, som Richter antager.

²⁷⁾ Se Reval till Erik ²⁷/₁₁, Erik till Rev. ¹⁹/₁₂, Erik till Rev. ¹⁴/₁₂ 61 och Rev. till Erik ⁴/₂ 62, allt Liv. 589, Erik till Svante Sture ²⁰/₁₁ 62 R.R. ²⁸⁾ Horn till Erik ³¹/₇, Horns Reg., Erik till Horn ³⁰/₈ R.R.; men dat. af ⁶/₁₂, Liv. 589.

²⁹⁾ Att af Adelns sändebud trenne (Cl. Mechs, Jac. Taube och Brun Drosshagen) delat mellan sig de 4000 daler, Erik gifvit till den fattiga Adeln understöd, retade honom högligen (Instr. ¹¹/₁₀ för Ståthåll. i Reval. R.R.); att han skulle någonsin lofvat Adeln 180,000 m. såsom lån, hvilket dessa herrar erinra om i bref af ²/₉ till Erik, Liv. 75, original, förefaller mig alldeles otroligt.

med Sverige om ett gemensamt förbund mot Ryssland, söka utverka lån af en större penningesumma och bana väg för ett giftermål mellan hertig Johan och en polsk prinsessa³⁰⁾. Erik skulle säkerligen icke hafva haft något emot, att för så vidt han fått behålla det nyss förvärfvade Estland, och Polen haft allvar med förbundsplanen, vända sina vapen jemte Polens emot Ryssen, som då ansågs föga bättre än en Christenhetens gemensamma fiende. Men arten af Polens anbud var temligen känd och Tenczin bekom följande svar³¹⁾; 1) att, liksom Erik icke ville befatta sig med de slott i Livland, som Polen innehade (enligt fördragen af 1559 och 60), så begärde han å sin sida, att de polska besättningarne skulle dragas från Ordensslotten, ty Ordensmästaren ämnade han "på det häftigaste tasta an", såvida icke Polen ville å Ordens vägnar underhandla om fred och det på lideliga vilkor; 2) 100,000 daler vore han villig att gifva i lån mot pant af Wolmar, Wenden och Dünamünde. Tenczin förklarade sig sakna Instruction i detta afseende; (har väl Erik på allvar kunnat fordra dessa 3 slott, som ju nödvändigt skulle banat Sverige vägen till Riga och därför aldrig kunde af Polen afstås, eller ville Erik genom en sådan fordran komma ifrån hela saken?) 3) hertig Johans giftermål ville han gerna befordra och Tenczins eget med prinsessan Cecilia ville han taga i öfvervägande³²⁾.

Vi skola nu öfvergå till Reval och betrakta Horns ställning för att se, hvarför så litet blef der under hösten utträttadt. Horns ställning tycks icke hafva varit den angenämaste. Innan han kunde företaga något offensivt mot andra orter, måste han hafva sin ställning betryggad i Reval och samla nödiga krafter till ett fälttåg. Men i Reval stod icke särdeles väl till. Slottet, som var nästan nedskjutet, behöfde en grundlig befästning; och i dess inre tycks

³⁰⁾ Jag har icke sett någon Instruction för honom, Celsius säger att Polen fordrade det Sverige skulle afstå från sina eröfringar i Livland; något sådant har jag icke funnit; tvärtom skrifer Erik till Horn (²⁶/₇ R.R.) att rörande Sveriges eröfringar, Tenczin sagt att "hans herre intet aktar sådana ringa saker."

³¹⁾ Eriks svar finnes i hans bref till Horn ²⁰/₈ R.R., der äfven Tegel hemtat sin framställning. Celsius påstår att Johan länge åstundat en för målning i Polen; jag har förgäfvets letat efter några säkra uppgifter härom.

³²⁾ Tenczin stannade i Stockholm en tid. Den ²⁰/₉ skrifer Erik till sina ståthållare i Stockholm att de gjort ovisligen i att med hugg och slag öfverfalla Tenczin och hans tjänare på gatan, då de endast haft sitt nöje "med strängospel och annan musik" . . . "deremot icke kliffuit in i fruentimbret, såsom Greffve Johan gjorde."

förstörelsen varit ännu större att döma af Horns klagomål³³). Af landet stod ingenting att få och redan på våren skref Horn att "bönderna icke haft råd till att så sin åker . . . utan den landsknekt och plågemästare hafver skinnat och skaft utaf dem allt det Ryssen lemna i höstas." Oenighet rådde mellan stad och Adel, derföre att den senare var försänkt uti skuld och den förra icke ville vänta med dess utkräfvande. Adeln var äfven förbittrad derföre, att staden icke ville gifva den upprättelse för det mord på en ädling, som blifvit begånget af en s. k. grefve af Artz, hvilken tycks egt borgarrätt inom staden. Sjelfva Horn fann lübska rätten för sträng och adelsmannarättigheterna icke så aktade som sig borde³⁴). Å andra sidan anlände all undsättning, som från Sverige skulle öfversändas, ganska långsamt eller uteblef alldeles, isynnerhet sedan Erik lemnat hufvudstaden för sin engelska resa. Horn klagade upprepade gånger hos hertig Johan öfver de af Erik utnämnda ståthållarne i Stockholm och begärde i sin nöd flera gånger att få låna af Johan ända till 40,000 daler. Krigsfolket var icke i den bästa stämning³⁵), isynnerhet var missnöjet med solden en källa till oro, och de svenska krigarne ansågo sig tillbakasatta för de tyska. Horn hade svårt att reda sig med penningarne, då månadssolden redan stigit till 45,000 mark, men Erik beräknat att de 70,000 mark han sände den 7 Juni skulle räcka till Michaelis (29 Sept.)³⁶). Konungen fick dock snart reda på förhållandet. Den 6 Aug. skref han, att han ämnade sända 200,000 mark, hvilka skulle räcka till Martini (början af November); och ytterligare 200,000 bestämdes att betäcka omkostnaderna under vintern³⁷). Antalet

³³) Den 5/7 (Liv. 589) klagar Horn, att på slottet fins ej ens bryggpannor, emedan man "fürut auf dem hause nicht gross auf das brauen, sondern auff dass ausdrincken geachtett." Dyrheten i Reval var så stor, säger han (31/7) att en tunna öl kostar 6 m. "och skal enthå icke flux slå upp åt huffudet." Tillfölje af bristen på skiljemynt (deröfver klagas alla år) måste den, som har en mark och vill hafva en törstedryck "sätta sig att dricka bort alltsammans."

³⁴) Horn till Erik 5/7 (Liv. 589) och 31/7, Horns Reg. Den 25/8 Liv. 589 befallte Erik, att då Reval ej ville gifva Adeln rättvisa skulle hans Ståthållare jemte Harrisk-Wieriska Rådet sitta till doms i saken.

³⁵) Deremot är historien, Russow, s. 91, om den svåra farsot, som i Augusti skulle hemsökt Reval och borttryckt 2000 knektar origtig. Handlingarne nämna ingenting härom. Hiärn s. 240 har förklaringen; det var blott 200 knektar, som år 1562 genom vanskötsel och en svår kyla förlorade sina lif.

³⁶) Horn till Erik 31/7, H. Reg.; Erik till Horn 7/6, R.R.

³⁷) Erik till Horn 6/8 och instruct. för Ståthåll. i Reval 11/10, R.R.

af Horns trupper var följande³⁸): af fotfolk, 6 fänikor svenska knektar med 237 man i hvarje fänika, och en tysk fänika (den s. k. domsfänikan), 550 man stark; af rytteri 5 fanor (sqvadroner) tyska ryttare, inalles 1,260 man och en svensk fana på 471 man. Öfver vintern befallde Erik, att Horn icke skulle behålla mer än 400 svenska och 600 tyska ryttare och blott 3 fänikor knektar³⁹), (enligt den vanliga beräkningen utgjorde fänikan 300 man). För att göra de svenska knektarne, som längtade tillbaka till hus och hem, mera villiga, utfärdade Erik ett frihetsbref för alla dem, som besutto skatte-, krono-, kyrko-, klostern-, biskops- och prebendehemman, från alla årliga utskylder, sålänge de voro borta i rikets tjänst; äfven frälselandtbönderna befriade han från sina dagsverken såväl till kronan som till sina husbönder⁴⁰).

Emellertid önskade Erik uppträda med kraft i Livland, och efter afskedet till Tenczin befallde han Horn att angripa de Livländska fästningarne, äfven om de voro besatta med polskt krigsfolk; särskildt skulle han skynda sig att taga Padis, innan det möjligen fölle i prins Magni hand⁴¹). De slott, som närmast kunde komma i fråga voro Padis, Wittenstein, Pernau och Sonnenburg, alla egentligen Ordensfästningar, ehuru de tre första nu innehade polska besättningar. För dessa behöfde man dock icke frukta, om vi få anse följande omdöme af Horn grundadt: "thz är inthz synnerligt krigsfälck utan en hoop stratiother, som ibland bönderne opå Littaweske grensen äre tillhope skrapedhe", och deras vapen äro "gamble rostighe swerdh, spiuth och någre rör" (skjutgevärd). Der funnos äfven andra gynnsamma omständigheter. På Wittenstein, som Oldenbokum fått i förläning af Ketler, ville Polackarne icke insläppa Oldenbokums folk efter capitulationen i Reval, och Horn hoppades ett ögonblick att kunna draga fördel af den förtrytelse, detta skulle väcka hos honom, men denne svigtade aldrig i sin

³⁸) Förslag på utgift för krigsfolket i Livland från Michaelis 61 till April 62, i KammarArch. Månadssolden för den svenske ryttaren beräknas der till 17 mark, för den tyske till 27. Knektarnes uppgifves ej. Erik bestämde den till 7 mark i Instr. af 11/10 61, R.R. Men nog måtte tyskarne haft mer, då i förslaget härofvän solden för domsfänikans 550 man går till 7152 mark. Hela halfårets sold gick för rytteriet till 252,162 mark, för fotfolket till 167,526.

³⁹) Instruct. för Ståthåll. i Reval af 11/10 1561, R.R.

⁴⁰) Frihetsbref af 13/11 1561 i Ups. Bibl. Nordiska saml. Historia Regum vol. 5.

⁴¹) 20/8 R.R.

trohet. I Pernau innehade polackarne under Henrik v. Don staden, men Comturen Rutg. Wulf, broder till fogden på Sonnenburg, vägrade att insläppa dem på slottet; häraf sökte svenskarne begagna sig för att genom hemliga stämplingar komma i besittning af platsen, men utan framgång⁴²⁾. Henrik Wulf, ordensfogde på Sonnenburg var gammal och utsatt för Danmarks anslag; de försök som gjordes med honom skall jag längre fram vidröra.

Mycket talade sålunda för verkställandet af Eriks planer. Men dels voro Horns händer bundna af svårigheterna i Reval, dels såg han förhållandena till Ryssland och Polen med helt andra ögon än sin herre. Hos honom såsom gammal gränsbefälhafvare i Wiborg voro ryssarne icke några favoriter, och det obehag deras grannskap i Livland förorsakade, bidrog icke att förändra hans känslor. Han, liksom så många andra, såg i dem ett slags christenhetens gemensamma fiender⁴³⁾ och därför voro, när Erik underrättade honom om Tenczins ankomst, utsigterna till en förlikning med Polen och ett kraftigare uppträdande mot Ryssland honom icke ovälkomna. Och från detta ögonblick invercade den polska underhandlingen mycket förlamande på Horns verksamhet, isynnerhet när Johans intresse, hvilket Horn ifrigt sökte befördra och om möjligt bringa till samklang med Eriks, på det närmaste förknippades med en vänskaplig lösning af den polska frågan.

Jag vill här kasta en blick tillbaka på brödernas inbördes ställning, för att sprida mera ljus öfver deras sammanstötning i Livland. Den förtrolighet, som rådde dem emellan under faderns lifstid, då de behöfde hvarandra för sina planer, är ofvan vidrörd. Det första spåret af misshällighet framträder, så vidt jag kunnat finna, under sommaren 1560, då Erik begaf sig nedåt Elfsborg för sin engelska resa. Johan var då genom ständernas beslut och med Eriks medgifvande utsedd till regent i händelse af faderns död under Eriks frånvaro. Men Erik önskade att innan sin afresa blifva af brodern försäkrad på vissa punkter rörande riksstyrelsen och öfversände därför till Johan en obligation att underteckna. Deremot uppsatte han en donation åt Johan på Gestrikland och en summa i silfver och guld⁴⁴⁾. Men Johan

⁴²⁾ Horn till Erik $31/7$ o. $15/8$, Horns Reg.; Horn till staden Pernau $6/10$ och dess svar $12/10$, Liv. 440; Comturn till Horn $12/10$, Liv. 589; L. Fleming till Comturn $12/12$, Liv. 440.

⁴³⁾ Till Ketler skref han $21/10$, Liv. 440, att Erik hvarken ingått förbund med Ryssarne eller några andra ochristna, men en beskickning till dem kunde man väl hafva, likaväl som till Turkar och Tartarer.

⁴⁴⁾ Eriks Diar. $22/8$, $12/9$, $14/9$.

dröjde dermed; såsom han sedan påstod, var det honom under faderns sjukdom omöjligt att skriva eller concipera något⁴⁵⁾. Först den 28 September eller dagen före faderns död har han undertecknat det samma⁴⁶⁾, men det var då för sent och misstankarne voro redan väckta⁴⁷⁾. Vi erinra oss Johans planer på Reval vid samma tid, ett försök på egen hand, som icke kunnat vara Erik behagligt. Ty han var nu icke längre blott broder utan äfven konung, och han lät bröderna känna tyngden af sin hand genom de inskränkingar, Arboga artiklar gjorde i hertigmagten. Ej utan strid har Johan fogat sig i dessa, men de store stodo ännu på konungamagtens sida⁴⁸⁾ och motstånd var omöjligt. Nya tvistepunkter uppväxte oupphörligt. Att konungen sände Erik Gustafsson (Stenbock) till Finland i Maj att afordra furstendömet den nya eden, måste misshaga Johan. Enligt en berättelse⁴⁹⁾ skref han till och med till sina embetsmän att icke aflägga densamma och att anteckna deras namn som gingo eden. När Erik om hösten 1561 företog sin engelska resa, blef icke Johan regent, som han hoppats, utan några af Eriks pålitligaste anhängare blefvo dertill insatte. Att det lemnade djupt intryck efter sig hos Johan, kan man sluta af de ord med hvilka Clas Christersson upptog denna underrättelse från Johan: "Jag hafver sådant icke annars vetat eller tro kunnat, utan förhoppats, att det ju skulle hafva blifvit dermed, såsom rättast och tillbörligt varit hade. Men förlåte Gud dem, som meste orsaken dertill varit hafva, att der om är nu annorledes lagat vordet"⁵⁰⁾. Af samma bref synes, att Erik undanhållit brodern

⁴⁵⁾ Fragment af ett Johans conceptbref till Erik (bilagan 1).

⁴⁶⁾ Joh. Diar. $28/9$; copia af obligat. (med sjelfva titeln af Hog. Bjelkes hand) i Gröna Boken II, Ups. Bibl.

⁴⁷⁾ Redan d. 6 Oct. (en vecka efter faderns död) affärdar Erik XIV Gabriel Christersson Oxenstierna och Sekret. Erik Mattsson (Kiörning) t. Stockholm att taga alla Cantzlihandlingar i förvar och inventera alla lösören. Erik Diar.

⁴⁸⁾ Stridens häftighet framlyser af Johans ofvannämnda conceptbref. Underhandlingen med hertigarne fördes egentligen af Per Brahe och Svante Sture, Göran Persson icke till förglömmades.

⁴⁹⁾ Celsius, s. 40, som dock icke angifver källan; förmodligen är den Hist. Johannis hos Nettelbladt (IV. s. 195), ehuru der beskickningen tillägges Lars Torstensson och föres till Febr. Men att Stenbock upptog eden är säkert, jfr särskildt Eriks Dombok af 17 Juni 1563. Att man väntat sig svårigheter i Finland synes deraf, att Erik först ämnat ditsända Svante Sture och att Per Brahe erbjuder sig att jemte Sture skriva till Finland, Brahe till Erik d. 20 Mars 1561 (Anteckningar om Brahefamiljen i Stierneldska saml. i Ups. Bibl.).

⁵⁰⁾ Horn till Johan d. 4 Sept., Liv. 437.

underrättelser från Horn. Ej heller kunde det öka Johans välvilja, att Erik bestämde, att från Raseborgs län (som tillhörde hertigdömet) dagsverken skulle utgöras till befästandet af Reval.

Vid början af året 1561 se vi dock ännu Erik, åtminstone i orden, icke obenägen för Johans planer, då han ju uttalade sig för dem i sitt svar till livländska sändebuden. Johan satte sig också i beröring med dem och föreslog dem en pantförskrifning af Sonnenburg mot 80,000 daler; han tillställde dem äfven en ordentlig, i Ketlers namn uppsatt, förskrifning, hvarunder denne blott skulle behöfva sätta sitt sigill⁵¹). Den 4 Mars påminde han Ketler härom och uttryckte sin förhoppning att snart se saken afgjord; brefvet afsändes med Horn. Men Ketler afvisade anbudet⁵²); som vi sett, bröt han vid denna tid med Sverige, eldad af nya förhoppningar. Johan vände sig då d. 8 Juni till befälhafvaren på Sonnenburg, uppmanande honom att icke insläppa några främmande på ett slott, som snart skulle blifva Johans och derjemte öppet erbjudande honom en större penningesumma för dess afträdande. Svaret blef nekande, men Johan lät dock icke här af afskräcka sig, utan förnyade anbudet, å ena sidan visande på Eriks öfvermägt, hvaraf han (Wulf) annars snart skulle betvingas, å den andra lofvande belöning och fristad i furstendömet. Wulf vägrade ånyo; äfven om hans ordenspligter icke vore ett hinder, gjorde Danmark rättsanspråk på slottet⁵³).

Derjemte började nu Johan efter Revals fall få en rival i sin broder. Den 26 Juli skref Erik till Horn, att han skulle förmå Wulf att inlåta sig i underhandling med Johan "eller ock oss." Horn, som i det längsta sökte förbinda Johans och Eriks intresse, uppmanade Johan att komma öfver i egen person och befordra Sveriges sak: "Ers furstliga Nåde kunde ock derigenom hafva någon lycka för sin egen person till att få något med, derpå jag ock hafver arbetat"⁵⁴). Men Erik nämner icke från denna tid något om Johans tillgodoseende; det heter blott, att Horn skulle söka få in Sonnenburg⁵⁵). Men efter

⁵¹) Johan till Ordensgesanterna d. 14 Jan. 1561, Liv. 612, och förslag till pantförskrifning i Acta Historica, Erik XIV. I.

⁵²) Johan till O.M. d. 4 Mars, Liv. 437; Horn till Johan d. 11 Mars, Liv. 437; O.M. till Horn d. 12 Mars, Liv. 589.

⁵³) Johan till Wulf d. 8 Juni o. 16 Juli, Liv. 612; Wulf till Johan d. 18 Aug., Liv. 74.

⁵⁴) Horn till Johan d. 21 Aug., Liv. 437.

⁵⁵) Besynnerligt nog fins ett bref från Wulf till Lars Fleming d. 4 Jan. 1562, Liv. 440, der han säger sig för sin heders skull icke kunna antaga det af Erik och Johan gjorda anbudet på 50 till 60,000 thaler. Om Per-

Erik vid denna tid förklarade sig vilja på allt sätt gynna Johans polska giftermål, får man väl antaga, att han tänkt sig att förbindelsen med Polen skulle förskaffa hertigen någon ersättning. Möjligen har han tänkt sig såsom sådan, sjelfva Polens krona; åtminstone skref han till Johan, att då Tenczin erbjudit honom (Erik) Polens krona, hade han bedt honom snarare arbeta för Johan i denna sak, efter Johan "eljest aktade vara i förbund med de Polniska"⁵⁶). Horn hade dock ännu icke uppgifvit Johans sak: den 4 September skref han till Johan, att, emedan han fått befallning af konungen att gå anfallsvis till väga⁵⁷), men ännu icke har ställningen till Polen klar för sig, vill han först inhemta Johans tanke i denna sak; kunde man få in Sonnenburg utan att förderfva den polska underhandling, som i Sverige pågick, skulle väl Erik unna Johan att behålla det; om Johan vill deran, skall han understödja honom af alla sina krafter⁵⁸). Ett ögonblick trädde Horn ur sin passiva ställning för att eröfra Padis den 8 September. Han hade nemligen inhemtat, att Ordensmästarens sändebud voro på väg till Magnus för att afstå åt honom Sonnenburg och Padis mot hans andel i Curland; och företaget afsåg ensamt att förekomma danskarne och förlänga söndringen mellan Magnus och Ketler. Ty omedelbart derefter skref han till Johan, att han icke ville företaga något mot de andra slotten, förrän han af hertigen förnummit utgången af den polska underhandlingen⁵⁹). Med glädje såg han derföre fråga om stillestånd väckas från den andra sidan, hvarigenom han kunde få saken uppskjuten och enigheten mellan bröderna möjligen återställd. Ketler hade genom tvenne sändebud begärt stillestånd, och, ehuru Horn först förklarade sig icke ega fullmägt dertill och sedan begärde Wittenstein, Sonnenburg och Pernau såsom vilkor för ett sådant, ingick han slutligen på ett stillestånd, som skulle räcka från d. 14 October till Jul, dock med det uttryckliga vilkor, att Ketler genast skulle affärda sändebud till Erik med tillräcklig fullmägt för freds avslutande. Till hertig Johan skref han, att, som han saknade alla nödtorfter, under det folket var så godt som naket och vägarne ofarbara, och Pernau och Wittenstein nu voro polska fästningar

nau skref Erik d. 11 Oct., R.R. till Horn, att han icke skulle tillställa någon vare sig inländsk eller utländsk att lägga sig emellan och tränga Erik derifrån.

⁵⁶) Erik till Johan d. 30 Aug. R.R.

⁵⁷) Detta var Eriks bref af d. 6 Aug., som dock förbjöd att ännu utöfva våldsamheter mot Polen.

⁵⁸) Horn till Johan d. 4 Sept., Liv. 437.

⁵⁹) Horn till Johan d. 13 Sept., Liv. 437.

underrättelser från Horn. Ej heller kunde det öka Johans välvilja, att Erik bestämde, att från Raseborgs län (som tillhörde hertigdömet) dagsverken skulle utgöras till befästandet af Reval.

Vid början af året 1561 se vi dock ännu Erik, åtminstone i orden, icke obenägen för Johans planer, då han ju uttalade sig för dem i sitt svar till livländska sändebuden. Johan satte sig också i beröring med dem och föreslog dem en pantförskrifning af Sonnenburg mot 80,000 daler; han tillställde dem äfven en ordentlig, i Ketlers namn uppsatt, förskrifning, hvarunder denne blott skulle behöfva sätta sitt sigill⁵¹⁾. Den 4 Mars påminde han Ketler härom och uttryckte sin förhoppning att snart se saken afgjord; brefvet afsändes med Horn. Men Ketler afvisade anbudet⁵²⁾; som vi sett, bröt han vid denna tid med Sverige, eldad af nya förhoppningar. Johan vände sig då d. 8 Juni till befälhafvaren på Sonnenburg, uppmanande honom att icke insläppa några främmande på ett slott, som snart skulle blifva Johans och derjemte öppet erbjudande honom en större penningesumma för dess afträdande. Svaret blef nekande, men Johan lät dock icke här af skräcka sig, utan förnyade anbudet, å ena sidan visande på Eriks öfvermakt, hvaraf han (Wulf) annars snart skulle betvingas, å den andra lofvande belöning och fristad i furstendömet. Wulf vägrade ånyo; äfven om hans ordenspligter icke vore ett hinder, gjorde Danmark rättsanspråk på slottet⁵³⁾.

Derjemte började nu Johan efter Revals fall få en rival i sin broder. Den 26 Juli skref Erik till Horn, att han skulle förmå Wulf att inlåta sig i underhandling med Johan "eller ock oss." Horn, som i det längsta sökte förbinda Johans och Eriks intresse, uppmanade Johan att komma öfver i egen person och befordra Sveriges sak: "Ers furstliga Nåde kunde ock derigenom hafva någon lycka för sin egen person till att få något med, derpå jag ock hafver arbetat"⁵⁴⁾. Men Erik nämner icke från denna tid något om Johans tillgodoseende; det heter blott, att Horn skulle söka få in Sonnenburg⁵⁵⁾. Men efter

⁵¹⁾ Johan till Ordensgesanterna d. 14 Jan. 1561, Liv. 612, och förslag till pantförskrifning i Acta Historica, Erik XIV. I.

⁵²⁾ Johan till O.M. d. 4 Mars, Liv. 612; Horn till Johan d. 11 Mars, Liv. 437; O.M. till Horn d. 12 Mars, Liv. 589.

⁵³⁾ Johan till Wulf d. 8 Juni o. 16 Juli, Liv. 612; Wulf till Johan d. 18 Aug., Liv. 74.

⁵⁴⁾ Horn till Johan d. 21 Aug., Liv. 437.

⁵⁵⁾ Besynnerligt nog fins ett bref från Wulf till Lars Fleming d. 4 Jan. 1562, Liv. 440, der han säger sig för sin heders skull icke kunna antaga det af Erik och Johan gjorda anbudet på 50 till 60,000 thaler. Om Per-

Erik vid denna tid förklarade sig vilja på allt sätt gynna Johans polska giftermål, får man väl antaga, att han tänkt sig att förbindelsen med Polen skulle förskaffa hertigen någon ersättning. Möjligen har han tänkt sig såsom sådan, sjelfva Polens krona; åtminstone skref han till Johan, att då Tenczin erbjudit honom (Erik) Polens krona, hade han bedt honom snarare arbeta för Johan i denna sak, efter Johan "eljest aktade vara i förbund med de Polniske"⁵⁶⁾. Horn hade dock ännu icke uppgifvit Johans sak: den 4 September skref han till Johan, att, emedan han fått befallning af konungen att gå anfallsvis till väga⁵⁷⁾, men ännu icke har ställningen till Polen klar för sig, vill han först inhemta Johans tanke i denna sak; kunde man få in Sonnenburg utan att förderfva den polska underhandling, som i Sverige pågick, skulle väl Erik unna Johan att behålla det; om Johan vill deran, skall han understödja honom af alla sina krafter⁵⁸⁾. Ett ögonblick trädde Horn ur sin passiva ställning för att eröfra Padis den 8 September. Han hade nemligen inhemtat, att Ordensmästarens sändebud voro på väg till Magnus för att afstå åt honom Sonnenburg och Padis mot hans andel i Curland; och företaget afsåg ensamt att förekomma danskarne och förlänga söndringen mellan Magnus och Ketler. Ty omedelbart derefter skref han till Johan, att han icke ville företaga något mot de andra slotten, förrän han af hertigen förnummit utgången af den polska underhandlingen⁵⁹⁾. Med glädje såg han derföre fråga om stillestånd väckas från den andra sidan, hvarigenom han kunde få saken uppskjuten och enigheten mellan bröderna möjligen återställd. Ketler hade genom tvenne sändebud begärt stillestånd, och, ehuru Horn först förklarade sig icke ega fullmakt dertill och sedan begärde Wittenstein, Sonnenburg och Pernau såsom vilkor för ett sådant, ingick han slutligen på ett stillestånd, som skulle räcka från d. 14 October till Jul, dock med det uttryckliga vilkor, att Ketler genast skulle affärda sändebud till Erik med tillräcklig fullmakt för freds avslutande. Till hertig Johan skref han, att, som han saknade alla nödtorfter, under det folket var så godt som naket och vägarne ofarbara, och Pernau och Wittenstein nu voro polska fästningar

nau skref Erik d. 11 Oct., R.R. till Horn, att han icke skulle tillställa någon vare sig inländsk eller utländsk att lägga sig emellan och tränga Erik derifrån.

⁵⁶⁾ Erik till Johan d. 30 Aug. R.R.

⁵⁷⁾ Detta var Eriks bref af d. 6 Aug., som dock förbjöd att ännu utöfva våldsamheter mot Polen.

⁵⁸⁾ Horn till Johan d. 4 Sept., Liv. 437.

⁵⁹⁾ Horn till Johan d. 13 Sept., Liv. 437.

samt konungen förbjudit honom att angripa sådane, hade han ingått på ett stillestånd, ändock han dertill saknade rättighet och af Erik fått befallning att fortsätta striden. Men den viktigaste orsaken säger han sjelf vara "den handel mellan K. M:t samt E. F. N. och kungen af Polen nu är i werket, på det han derigenom icke måtte blifva förspilld"; han hade tyckt sig finna, att Erik ämnade affärda sändebud till Polen, om de ej redan voro på väg⁶⁰). Man kan icke annat än förvåna sig att Horn vågade taga ett steg, så stridande mot Eriks planer, men förutom Horns ifver för hertig Johans bästa, förklarar äfven hans förfarande något deraf, att han aldrig fick del af Eriks befallning att angripa äfven sådana fästningar, som innehade polsk besättning och trodde att underhandlingen med Polen gick framåt⁶¹).

Äfven andra delar af Livland hade under samma tid varit föremål för Eriks eröfringsbegär. Redan före eröfringen af Revels slott hade Horn skrivit till Riga och uppmanat staden att vända sig till Erik XIV, för att de icke skulle trängas från den rena Evangelii predikan under några främmande och ogudaktige tyranner. Men då Erik icke ville göra något kraftigt till saken, såvida icke staden sjelfmant vände sig till honom, så afstannade frågan för detta år⁶²). Vigtigare och enträgnare voro de försök, som gjordes med hertig Magnus, biskop af Ösel. Denne furste var nu lika obemärkt, som ryktet föregående året utbasunat och förstorat, hvad Livland hade att vänta af honom. Hans ställning till Danmark var icke heller afundsvärd; Fredrik II unnade icke sin broder stort bättre, än Erik sin⁶³), och Magnus egde vida mindre medel till sitt förfogande än Johan. För Magnus måste Eriks grannskap redan i och för sig vara långt farligare än Ordens, ännu mer om Sonnenburg skulle falla i Sveriges hand; derföre erbjöd han dess fogde redan i Maj sitt beskydd mot Sverige⁶⁴).

⁶⁰) O.M:s instruction för sina sändebud d. 26 Sept., Liv. 440. Horns odat. svar, Liv. 589 s. 389. Horn till Johan d. 5 o. 18 Oct., Liv. 437; begge parternas försäkran på stilleståndet, i copia, Liv. 589, ehuru der, besynnerligt nog, står att det skulle räcka till julen 1562.

⁶¹) Erik skref till honom d. 18 Sept., R.R., att han tänkte skicka sändebud till Polen, och han framlade denna sak för Rådet till öfvervägande i Jönköping d. 18 Oct., R.R.

⁶²) Horn till Erik d. 14 Juni, Horns Reg.; Erik till Horn d. 20 o. 25 Aug., R.R.; Erik sökte äfven använda sin fars gamla underhandlare Burwitz; denne lutade dock åt ett polskt förbund och klagade öfver glömska hos Sverige, Burw. t. Erik d. 17 Apr. o. 23 Oct. 1561 fr. Riga (Liv. 440).

⁶³) Jfr Resens Krönika, s. 52.

⁶⁴) Wulf till O.M. d. 30 Maj, Schirren 1284; Wulf styrker der att gifva sig under Danmark, om Polen vägrar.

Erik åter skref till Horn, att, emedan Magnus befunne sig i en nödställd belägenhet, skulle man söka att af honom få köpa landskapet Wiek; dock borde icke Eriks namn deri inblandas⁶⁵). En månad derefter beslöt han dock att i sitt namn, men i stillhet, göra ett djerfvare försök. Troligen väntade han finna ett villigt öra i anledning af osämjan med Fredrik II. Sändebud affärdades i September⁶⁶) att fråga Magnus, om han ville förblifva vid det sista förbundet mellan Sverige och Danmark; ville han gifva sig under Sveriges skydd, skulle Erik garantera honom hans besittningar under hans lifstid; om han antoge detta anbud, skulle sändebuden begära af honom en förskrifning, enligt hvilken vid hans död Sverige skulle tillträda hans länder; såsom ersättning härför skulle sändebuden förära honom 40,000 daler. Försöket misslyckades. Erik var visserligen mäktig nog att skydda, men hans magtbegär och misstänksamhet voro också kända. Dessutom hade Magnus af Sverige fått afslag på de fordringar han framställde, att såsom Revels biskop ega mynträtt inom stiftet och åtnjuta vissa biskopliga rättigheteter inom staden. Erik skref till Horn härom, att "andligt regemente är emot Guds vilja" och att då Magnus blott hade en kyrka i staden, så kunde Erik komma ut med att bygga honom en domkyrka derutanför, "ther han må sjunge en wisse, som honom bäst synes"⁶⁷). Och stämningen förbättrades icke af Horns eröfring af Padis, hvarpå Magnus egde rättmätiga anspråk. Magnus afböjde derföre Eriks anbud, ehuru han gjorde allt i svaret, för att göra sin vägran så litet obehaglig och förödmjukande som möjligt. Uttrycken deri äro så obestämda och meningens så intrasslad, som trots någon diplomatisk skrifvelse⁶⁸). Detta direkta försök att omintetgöra det danska inflytandet i Livland blef ett nytt trätöfrö mellan de nordiska rikena. De svenska sändebuden i Köpenhamn i bör-

⁶⁵) Erik till Horn d. 26 Juli, R.R.

⁶⁶) Instruct. af d. 1 Sept. för Anders Pedersson (Liljehök) och Christofer Schiefer. Erik hade äfven ämnat att Estlands första Ståthållare, Lars Fleming, skulle deltaga deri. På grund af hans sjukdom befalldes Fincke att öfverresa och till Flemings ankomst intaga hans plats. Fincke kom verkligen öfver, men för sent att deltaga i legationen (Fincke till Erik d. 20 Nov., Finckes Copiebok i Nord. saml. Ups. Bibl.). Deraf har misstaget hos Mesenius, VI. 6, orsakats.

⁶⁷) Erik till Horn ¹⁸/₉, R.R.; Magnus till Ståth. i Reval ³/₈ o. ⁶/₈, Liv. 589; Horn till Magnus ¹⁶/₈, Liv. 440.

⁶⁸) Magni svar till de begge sändebuden af ²⁶/₁₀, Liv. 589. Tonen är ingalunda den, som Resen inlägger i Magni svar, s. 53, der det heter å Magni sida, "att hans fäderner icke så lätteligen vid bläck och papper skulle mista land och egendom."

jan af nästa år sökte förgäfvess sopa rent för sig i denna sak; deras haltande invändning, att Danmark icke borde hafva något emot, att Erik hjälpte konungens broder, nedgjorde danskarne med det rigtiga svaret, att det var stor skilnad mellan att bevisa en mans vän några välgerningar och att göra samma vän honom afspännig⁶⁹).

Vi erinra oss, huru Horn dels genom åtskilliga svårigheter dels af missförstånd och undseende för Johan afhållit sig från nästan alla fiendtligheter och slutligen ingått på ett stillestånd. Ehuru detta icke kunde vara synnerligen välkommet för Erik, ratificerade han det; men såsom vilkor för en varaktig fred uppställde han dessa fordringar, att Sverige skulle behålla sina eröfringar, att kejsarens, romerska rikets och Polens ratification derpå skulle utverkas, att Sigismund August och Ketler skulle utrymma alla områden, på hvilka Erik kunde uppvisa rättsanspråk, att Ketler skulle ersätta såväl de förluster, svenska och ryska undersåter lidit genom livländska kapare, som Sveriges krigskostnader⁷⁰). Redan af sig sjelft hade sådana fordringar måst göra freden omöjlig, men Polen var knappast benäget för någon öfverenskommelse med Sverige, åtminstone icke om den fordrade några uppoffringar. Och härtill kom nu Johans indragande i de polska förhållandena, som väckte Polens förhoppning att genom honom åstadkomma andra vilkor eller åtminstone bereda Erik sysselsättning på annat håll.

Johan hade så småningom trängts åt sidan af Erik i sina planer på Livland⁷¹). En ny väg till magtutvidgning öppnade sig nu för honom i den föreslagna giftermålsförbindelsen med Polen⁷²), som till

⁶⁹) Tegel, s. 50, 51.

⁷⁰) Erik XIV:s svar af d. 16 Nov. på O.M:s instruct. för sina gesandter, hvilken Horn öfversände till honom, orig. Acta Hist. Er. XIV. I. (Schirren, Verz. 1428. Dagen förut skref Erik ett långt bref till Sigismund August, der han utreder tvistefrågorna med Orden från 10 år tillbaka, dock något ensidigt och icke med iakttagande af tidsföljden. Detta bref af d. 15 Nov. 1561 har Schirren i sin Verz. 1142 fört till d. 16 Nov. 1560, bedragen af det origtigt uppgjorda Registret i Acta Hist. Handlingen har sjelf det dato jag angifvit.

⁷¹) Med föga sanning skref Erik 1563 d. 4 o. 23 Febr., R.R., till Johan, att Sonnenburg gick från både honom och Johan i annans hand, emedan han Johan till viljes icke brukade den lägenhet då förefans, och att, om Johan enligt öfverenskommelsen i Stockholm tagit saken före gemensamt med honom, hade det gått fast annorlunda.

⁷²) När Johans polska giftermålsplaner togo sin början, kan jag icke afgöra. Att Tenczins legation 1561 var det första officiella uppslaget är säkert, men saken har naturligen kunnat vara före enskildt redan tidigare.

en början sjelfva Erik understödde, såsom vi sett, till och med ända derhän, att han fästade Johans tankar på Polens krona, ett bifall, som han för sent skulle ångra. Det var föga statsklokt handladt af Erik. Johan var af naturen ärelysten och om äfven fåfängan låg till grund derför och gjorde äregirigheten mindre farlig genom karakterens svaghet, så måste å andra sidan just denna svaghet göra honom så mycket tillgängligare för de frestelser, som lockade honom. Äfven ädlare och visare karakterer än hans strandade på den förargelseklippa, som låg i furstemagtens ställning gentemot kronan, och Erik sökte visserligen icke förminska faran häraf. Arboga artiklar, om ock i viss mån nödvändiga, lade grunden till en klyfta mellan bröderna, som ständigt vidgades, mera genom Eriks misstänksamhet, ofördragssamhet och utmanande steg, än genom Johans svaga trotsande på ett slags oberoende. Icke underligt då, om den senare, sedan han i Livland oupphörligt funnit den krönte och gynnade brodern i sin väg, med glädje omfattade planen på ett polsk giftermål, om ock ännu tanken på att ställa sig vid fiendens sida emot konung och fosterland låg fjerran.

Dalin, III. s. 458, påstår, att frågan varit före 1556, men hans två första citater derför bevisa intet, ty i hans 8 § fins ej något derom och Mesenius, V. s. 114 (icke 110) berättar der, att 1558 Radzivil underhandlat derom, hvartill M. likväl fogar ett "ut existimo" och "fortassis." Hans tredje källa, Gustaf Is bref till Radzivil 9/6 56 har jag icke kunnat undersöka. Saken är således temligen osäker. Det var Erik, som 1556 var föremål för en dylik underhandling, ehuru fadern var den föga benägen (Fryxell, Handl. i Sv. Hist. II. del.); Erik var det ännu 1558, ehuru han då uttryckte sig temligen likgiltigt om saken (Rådslag af 8/4 1558 bland Rådslag fr. Gustaf Is tid i Riksarch.); hvarför fadern föreslog, att om ej hans hug läge deråt, Johan skulle försöka sig i Polen ("ett extract af Gustafs bref 11/8 1558" bland samma rådslag). Detta är allt, som jag kunnat finna om Johans polska giftermålsplan. Hade den så länge förefunnits, borde väl någon hänsyftning derpå förekomma under deras förtroliga tid före faderns död. Sjelf anser jag, att den uppkastades under hösten 1560 mellan Johan och polska sändebudet Konarsky, hvaraf Tenczins legation blef en följd (jfr hvad jag anført vid bilagan I, Johans conceptbref). Det ser tvärtom ut som om Johan dittills haft några funderingar på England, ty i Eriks Diar. finnes under 29/4 1560 ett mandat till Finland om en gärd till Eriks engelska resa "och om hertig Johans förtröstan bekomma kunna ett ståtligt gifte derstädes." Härmed öfverensstämmer Johans bref till Nils Gyllenstierna d. 19 Jan. 1561 om den handel i England, som han anbefallt honom och Beurreus, rörande hvilken han nu för synnerliga orsaker sig annorlunda betänkt (N. Gyllens. handl. i Ups. Bibl., Celsiska saml.).

Redan detta år hade Johan ämnat företaga sin friareresan till Polen, och Erik hade gifvit honom i uppdrag att å Sveriges sida uppställa såsom fredsvilkor bibehållandet af de gjorda eröfringarne och afträdelse af åtminstone Wittenstein och om möjligt äfven Pernau⁷³); men, ehuru hertigen redan hört sig för hos Horn, huruvida svenska krigsfolkets stämning vore sådan, att han kunde lita på en derifrån utsedd eskort, uppsköt han sin resa troligen för den sena årstiden⁷⁴). Men långt derförut hade Johan, för att förbereda saken, afsändt till Polen ett förtroligt bud, hvartill han utsett Ezechias Gephart, denne märklige polack, som hos Johan spelar i det närmaste samma role, som Jöran Persson hos Erik. Sigismund August uttryckte sin tacksamhet⁷⁵) för det hedrande anbudet och hertigens ansträngningar såväl för fredsverket, som "in Ill:mo domino, Ostrogotiae duce in partes suæ M:tis pertrahendo", men yttrade några betänkligheter att bortgifta den yngre systemen före den äldre. Att detta icke var annat än en formel betänklighet, synes deraf, att Sigismund samtidigt anhöll hos Erik, att Johan skulle få fullmakt som medlare, hvilket dock Erik vägrade att medgifva⁷⁶). Ej bättre gick det Johan sjelf, då han hos Erik anhöll om någon mildring i sina skyldigheter, tydligen för att kunna bereda sig medel att uppträda med värdighet i Polen. Erik vägrade såväl att tillsvidare efterskänka tionden och det krigsfolk, Johan skulle hålla, som till och med att återlemna några Johans fartyg; och dessa hotande ord undfalla Erik, att "med oss eljest alltför knappt nog här i Sverige deladt och skift är"⁷⁷). Och föga bättre upptog konungen Johans anhållan genom Clas Christersson (som i November återrest till Sverige öfver Finland), att kriget i Livland skulle inställas, tills Johans polska handel kommit till något resultat.

⁷³) Erik till Johan d. 22 Oct., R.R.; 23 Oct., Lat. Reg. 61, 62, skref Erik till Sigismund August en kort men ampel recommendation af brodern.

⁷⁴) Horn till Johan d. 18 Oct. o. 2 Nov., Liv. 457. Af diariet 7, 13, 15 och 16 Dec. ser det ut, som Johan ånyo rustat sig att resa.

⁷⁵) Sigismund Augusts svar af 10 Nov. till "Oratori ducis Finlandiæ" i Lat. Reg. 61—68. Att Ezechias var sändebudet sluter jag deraf, att d. 19 Dec. skrifer J. Clodt från Mitau till sin hustru i Reval (Liv. 440 o. 589), att de andra gesandterna dragit före honom, och att Ezechias lofvat skydda hans egendom; därför skall han och grefven (Tenczin) få hvar sitt par af hans "roten beussen", Don hans vargskinnspäls.

⁷⁶) Sigismund August till Erik d. 6 Nov., Lat. Reg. 61—68; Eriks svar d. 5 Mars, Lat. Reg. 61, 62.

⁷⁷) Erik till Johan d. 11 Nov., R.R. Vid ett sådant afslag från Eriks sida förefaller hans upprepade begäran att af Johan få låna stora summor för kriget i Livland nästan hänfull.

Erik tycks hafva fruktat följderna af en vägran och därför försökt föra brodern bakom ljuset rörande sina afsigter. Horn fick i uppdrag att mundtligen gifva Johan broderns svar, och af andra handlingar synes, att på samma gång Erik befallde Horn att med kraft gripa till offensiven, förbjöd han honom att låta Johan veta detta, att han icke i annat fall bestämdt skulle sluta sig till Polen. Men Horn (troligen i egen person under tillbakaresan) yppade Eriks verkliga afsigt, och följden blef just den, som Erik fruktat. Johan skref till Erik och sökte ifrigt afstyrka fiendtligheter i Livland, emedan det nu tillhörde Polen, hvarifrån han nyss fått ett tillfredsställande svar; han hoppades att de löften, som Erik förut och Horn nyligen å hans vägnar gifvit, icke skulle återtagas. Om man utmanade Polen (hvars magt vore långt ifrån så obetydlig, som några föregifvit) kunde detta land indraga Ryssland i ett krig med Sverige, bland hvars farliga följder en skulle vara tillintetgörelsen af det polska giftermålet. Äfven Eriks förnämsta rådsherrar, deribland de begge grefvarne Sture och Brahe, förordade en afvaktande hållning emot Polen, till dess man lärt känna arten af dess fredsanbud, för att ej genom öppna fiendtligheter hertigens nu så godt som afgjorda förmälning skulle lida afbräck. De hoppades att hertigen i stället skulle, efter hvad han lofvat, försöka att af Polen utverka afträdelsen af Pernau och Wittenstein. Äfven utsigten till krig med Ryssland glömde de icke att frammana. Kanske Erik ett ögonblick lyssnat till så mäktiga uttalanden; men i samma ögonblick han trodde sig finna blott bedrägeri under den polska beskickningen var allt förbi. Han befallde då stridens fortsättning och gaf Horn de häftigaste förebråelser, därför att han för hertigen yppat konungens afsigter och sålunda gjort denne så ifrig för Polens sak⁷⁸).

Det var, som vi se, i ett ganska farligt ögonblick, som den polska beskickningen omsider anlände. Johan stod, så att säga, vid skiljovägen men valet var ej längre tvifvelaktigt, sedan Tenczin stannade hos honom, stiftade ondt hos den ene brodern genom sin närvaro, hos den andre genom sin frånvaro. Horn hade, som vi minnas, gjort till vilkor för stilleståndet af den 14 October 1561, att sändebud skulle afgå från Orden till Erik, och en legation afgick verkligen bestående af grefven af Tenczin och Henrik v. Don, kommandant i Pernau, men den afgick i Polens namn (naturligt, då Ketler nu var polsk undersäte) och var icke sänd till Erik, utan till Johan, såsom det

⁷⁸) För ofvanstående se Eriks creditiv för Horn till Johan d. 19 Dec. 61, R.R.; Johan till Erik d. 12 Jan. 62, hos Nettelbladt, IV. ss. 197 o. 198; Rådslag af d. 26 Jan. 62 bland Rådslagen i Riksarch.; Erik till Horn d. 15. Jan. Maj. o. 8 Maj 62, R.R.; Horn till Johan d. 28 Jan. 62, Liv. 437.

Mars.

hette, i enskildt uppdrag⁷⁹⁾. Sändebuden anlände till Reval juldagen i sällskap med Ezechias Gephart och afreste derifrån till Finland först den 22 Januari 1562 samma dag, som Clas Christersson återkom till Reval. Afsigten med beskickningen var tydligen att förmå Johan att på ett eller annat sätt taga Polens parti. Härom skref Lars Fleming, Eriks ståthållare på Revals slott och sin konung orubbligt trogen, jemte Horn till Johan den 28 Januari, att de fått höra, det sändebuden endast hade i uppdrag att begära en större penningförsträckning, för att Polen sedan dermed skulle kunna betala sitt krigsfolk på Pernau och Wittenstein; de varnade honom för att inlåta sig derpå, isynnerhet utan inhemtande af konungens samtycke. Horn mera nitisk för hertigens sak skref dock dessutom ett särskildt bref till Johan på samma dag, der han lofvade att icke företaga något af vigt, förrän han fått veta, huruvida Johan lyckats med de polska sändebuden träffa något aftal, hvarmed Erik kunde vara belåten⁸⁰⁾. Men Johan var alltför villig att, kosta hvad det ville, ställa sig väl med Polen. Han öfversände i Januari sin förtrogne, Herman Fleming, till Reval med en större penningsumma, som skulle tillställas konungen af Polen⁸¹⁾. Emellertid stannade Fleming i Reval troligen därför att han fann Horn mindre medgörlig, än han väntat, ty han skref d. 13 Februari till hertig Johan, att Horn icke ville vänta med sitt fälttåg längre än till den 15 Februari, såvida icke Henrik Claesson dessförinnan anlände, ty han ansåge sig länge nog hafva väntat på de svar från konungen om stillestånd, som hertigen skulle anskaffa. Lyckligtvis ankommo den följande dagen Henrik Claesson och Ezechias Gephart tillsammans med Henr. v. Don (Tenczin var kvar hos Johan), hvarpå de fyra i hertigens planer invigde höllo en vidlyftig öfverläggning, om hvad som var att göra med anledning af ställningens förändrade utseende i Reval. Resultatet häraf, som de icke ansågo sig kunna med säkerhet anförtro åt pennan, skickades Henrik Claesson

⁷⁹⁾ Jag har endast sett den odat. privata instruction, som Schirren citerar, Verz. 1607. Dalin 3, s. 535, åberopar en annan af d. 10 Nov. 61, enligt hvilken de skulle föreslå Johan ett defensivförbund mot Ryssland; denna har jag icke sett. Att de ej oakadt stilleståndsförbindelsen och gifvet löfte hade något uppdrag till Erik, synes af Chmielowskys andragande hos Erik d. 22 Febr. 1562 och Eriks svar d. 5 Mars, begge i Lat. Reg. 61, 62, samt af Erik till Johan den 24 Febr., R.R.

⁸⁰⁾ För ofvanstående se L. Fleming t. Johan $\frac{2}{1}$ 62; densamme och Horn t. Johan d. 28 Jan.; Horn ensam till Johan d. 28 Jan., allt originaler i Liv. 437.

⁸¹⁾ Horn till Johan d. 5 Febr., Liv. 437; H. Fleming till Johan d. 13 Febr., l. c. Johans ifver visar sig deri, att detta silfver skickades redan före Tenczins ankomst till Finland, såsom synes af Horns bref till Johan d. 28 Jan. härofvän.

och Lasse Michilsson tillbaka att meddela hertigen, medan Herman Fleming och Ezechias fortsatte resan till Polen⁸²⁾. Clas Christersson måtte icke ansett underrättelserna med Henrik Claessons tillfredsställande, ty ehuru denne och Ezechias begärde, att Horn skulle inställa alla fiendtligheter, då de nu visste medel, hvarigenom Sverige utan svärdslag skulle bekomma några slott af Polen⁸³⁾ ryckte han den 16 Februari i fält med sitt rytteri, (enligt uppgift af Don, hvarvid denne uttalar den fromma förhoppningen, att icke alla måtte derifrån vända tillbaka⁸⁴⁾). Men då detta tåg icke i öfrigt omtalas eller något resultat deraf förspörjes, ser det ut, som om Horn under en ögonblicklig missbelåtenhet endast för att rädda skenet gjort ett svagt försök att efterkomma Eriks befallning; så mycket längre dröjde han sedan att gripa till offensiven, och förbindelsen med Johan var fortfarande densamma som förr⁸⁵⁾. Deremot ansåg Erik nu Horn för en Johans anhängare⁸⁶⁾, och orsaken att han icke hemkallades var väl den, att konungen svärligen kunde ersätta honom med någon annan.

Med synnerlig ifver hade Johan sökt förmå Erik att ingå fred med Polen, för att icke hans utsigter skulle förstöras, tillika frammanande skräckbilder af ett förbund mellan Polen och Ryssland. Det ser af allting ut, som om Johan sjelf på fullt allvar lyckats intala sig, att han verkligen skulle kunna på samma gång få sina enskilda planer i Polen genomdrifna och utverka derstädes för Erik nöjaktiga eftergifter. Äfven i så fall var det steg, han nu tagit att sända penningeunderstöd till Eriks fiender lika farligt, som brottsligt, och han skulle nu finna, att han missräknat sig på brodern. Erik hade omsider fått ögonen öppnade för vådan af Johans giftermålsunderhandling med Polen, dock ej förr än de far-

⁸²⁾ Schirren, Verz. 1509, 10 o. 15 jemförda med brefven i det föregående. Förhållandet har ej varit mig lätt att utreda, då jag icke fått rätt på de bref, hvilka Schirren antyder. — I April återkom Herman Fleming med två polska sändebud, Friesner till Johan $\frac{19}{4}$, Liv. 74, men Ezechias var troligen kvar i Polen, ty den $\frac{17}{4}$, (Liv. 440) skrifver han till Horn från Rinckart (!) om utsigterna i Polen och det synes tydligen att han ännu var inbegripen i underhandlingar.

⁸³⁾ Erik till Johan $\frac{13}{4}$, R.R.

⁸⁴⁾ Schirren, Verz. 1510.

⁸⁵⁾ Så t. ex. skrifver Horn till Johan $\frac{18}{3}$, Liv. 437, att han befallt brefvisaren från Polen att draga först till hertigen, sedan till konungen; dock ber han Johan icke uppehålla honom; och Ezechias (brevet i not. 82) redogör hos Horn för sin underhandling.

⁸⁶⁾ Erik till Lars Fleming $\frac{21}{2}$ och $\frac{8}{3}$, R.R.

liga följderna deraf började träda i dagen. Han skref den 24 Februari till brodern och afstyrkte ifrigt hans frieri i Polen: det vore ju i sig sjelft högst osannolikt att Sigismund August skulle vilja gifta sin syster med sin oväns broder; om ock detta lyckades vore icke derföre bättre utsigt på Polens krona eller att der bekomma ett ståtligt land, då ju Radzivil stämplar att göra Ryssen till regent och för öfrigt konungen derom icke kan bestämma något utan Adels bifall. Hvad Johans fredsmäkling angick så hade han sjelf varit den förste och förnämste att uppmana till detta krig med Ordensmästaren; ändock Polen icke hade dermed något att göra⁸⁷⁾, så hade Erik antagit dess fredsbemedling; men då denna visade sig föga allvarlig, efter i Tenczins Instruction Erik beskylles att hafva brutit tro och lofven, och fordran uppställs på Reval och Padis, så kan man icke begära att Erik skall bevilja ett "löst anstånd." För att mildra intrycket häraf säger han sig stå i större förbindelser till Johan än till sina öfriga syskon, hvarför han med glädje skulle arbeta för Johans framgång, der det ej vore till Sveriges skada, och han försäkrar, att Johan af honom och Sveriges rike skall hafva långt större hjälp att vänta än af Konungen i Polen⁸⁸⁾. De personer, som Tenczin samtidigt afsändt till Erik och genom hvilka han lät orda om sina "ifriga" fredsbemödanden och om önskvärdheten af att Johan utsåges till skiljedomare och ett förbund inginges med Polen mot Ryssland, fingo det svar, att det var med Ordensmästaren Erik förde krig och att han derför nästan väntat sig Polens hjälp att upptukta denne sedan han blifvit polsk vasall; att gifva Johan den begärda fullmagten för en underhandling i Polen hindrade honom resans obestämthet och farlighet, för hvilken han ej ville utsetta en älskad broder. Tvärtom vore hans önskan, att Tenczin finge fullmagt att underhandla med Sveriges konung⁸⁹⁾. Hade Erik afsett att med dessa svar skrämja Johan eller med anbudet af Maria Stuarts hand locka honom från sin plan⁹⁰⁾, så misslyckades det; ej underligt då "ett ståtligt land, ja! Polens krona", som vi sett, var slutpunkten i Johans ärelystna drömmar.

⁸⁷⁾ Erik försökte så länge som möjligt att skilja mellan Orden och Polen, för att gifva sitt företag en bättre färg och liksom betaga Polen all slags rättighet att blanda sig i saken.

⁸⁸⁾ Erik till Johan 24/2, R.R. Obs. att Tegel gått förbi åtskilligt af vikt i detta bref.

⁸⁹⁾ Declaration af Tenczins legater (polska Konungens Sekret. Chmielowsky och Tenczins tjenare Mloschowsky) 22/2, Lat. Reg. 61—68; Eriks svar 5/3 och bref till Tenczin 5/3, Lat. Reg. 61. 62.

⁹⁰⁾ 5/3 till Johan, R.R.

Emellertid blef detta en anledning för Erik att försöka kraftigt uppträda i Livland. Horn fick genast befallning⁹¹⁾ att gå i fält mot Wittenstein eller Pernau; såsom förstärkning skulle komma en fänika knektar från Finland och en dylik bildad af Finska Adeln; Reval skulle uppsätta den fänika, som konungen egde att fordra af staden i farliga tider. Fattades penningar kunde man ju låna af den väldiga summa dalrar, som Johan skulle hafva i staden. Med Sonnenburg⁹²⁾ och Pernau skulle hemliga underhandlingar inledas. För att stå säkrare i denna sak lät Erik särskildt fråga Reval, om ej Pernaus och Wittensteins eröfning skulle vara lämplig för staden, i hvilket fall han begärde dess understöd med folk, skytt och fartyg. Svaret blef jakande, ehuru några röster säkerligen till Eriks stora missnöje vågade höja sig, för att man heldre borde angripa de ryska orterna, Narwa och Wesenberg⁹³⁾. Äfven på Riga, som ännu icke var fullständigt blefven en polsk stad, vände sig Eriks tankar. Sekreteraren Olof Larsson och Kammarrådet Johan Larsson fingo i uppdrag att söka förmå staden att söka Sveriges skydd, hvartill både Lars Fleming (den 29 Jan.) och Clas Christersson (den 15 Mars), ehuru utan framgång uppmanat den. Företaget afstannade på halfva vägen genom under rättelsen att Riga nyss hyllat konungen af Polen. Det hette visserligen officiellt, att sändebuden skulle gå till Polen och meddela Eriks fredsförslag⁹⁴⁾; men då de stannade i Reval, såfort nyheten om Riga kom dem till handa, är tydligt, huru härmed förhöll sig. Att planen på Riga varit allvarligt menad visar Eriks först utgifna befallning till stora flottan att gå till Riga för planens understöd⁹⁵⁾. Icke långt derefter började Erik visa sig benägen

⁹¹⁾ 8/3, R.R.

⁹²⁾ På Sonnenburg var ett försök redan gjordt; se fogdens svar 25/2 till Åke Bengtsson och Bruser (Liv. 440).

⁹³⁾ Hans Larssons andragande för Revals råd 2 och 10 April; dess svar (odat.), Liv. 440.

⁹⁴⁾ Instruct. till Riga odat. i Liv. 135, skrifven med Brusers hand, ehuru en senare hand orätt ditsatt årtalet 1561. Instr. och Creditif till Polen 10/3 i Lat. Reg. 61, 62. Olof Larsson till Erik 23/4 (Liv. 437); Eriks fredsvilkor voro: ersättning af Sveriges och Rysslands förluster genom kapare, af Sveriges krigskostnader och folkförlust, så omöjligt det sista än vore; fölle sig detta svårt kunde Polen i stället gifva Sonnenburg, Pernau och Wittenstein. Villkoren finnas i Acta Hist. I. RArch. och i Lat. Reg. 61, 62. Schirren (Verz. 1521) har blifvit missledd af innehållsförteckningen i A. Hist.

⁹⁵⁾ Erik till Jöns Bonde och Jacob Bagge 6/6, R.R.

att gå Johans önsknings till mötes. Då han såg, att saken var oundviklig, ville han väl göra deraf, så mycket han kunde till sin fördel. Han skref till Johan den 13 April, att, om Johan ville, såsom han hört af Clas Christersson, ställa Raseborgs län⁹⁶⁾ såsom pant för en god utgång af fredsförhandlingen med Polen skulle Erik befalla Horn att ingå stillestånd till midsommar; och att Erik tog saken på fullt allvar kan man se af hans bref till Horn den 28 April. Vid samma tid mottog han Johans svar på brefven af 24 Februari och 8 Mars. Johan förklarade sig icke kunna taga tillbaka sitt så muntligen som skriftligen gifna ord till konungen af Polen. Eriks fiendskap mot Polen kunde han alls icke förstå. Sin förbindelse med detta land hade han ingått just för att gagna och skydda fosterlandet, ehuru den till hans smärta syntes hota att föra till ett annat resultat, och dock hade han icke företagit något utan Eriks bifall. Då Erik nu tycktes inse, att Johans afsigt icke stod att rubba genom magtspråk eller hänsyn till rikets bästa, tog han sin tillflykt till de löjligaste förespeglingar af farrorna för Johans person. Han kunde till följe af Polens fiendskap med Sverige blifva kvarhållen som gisslan och Erik deraf tvingas att med förlusten af en provins utlösa honom. Han tillade att, om icke Tenczin komme öfver till Sverige, kunde icke något godt blifva af den polska saken⁹⁷⁾. Tenczin sjelf ville dock tydligen alls icke sammanträffa med Erik, ty då han först nu, såsom han åtminstone uppgaf, fick fullmagt att underhandla med Erik, tog han till förevändning för ytterligare uppskof, att Horn i strid med stilleståndet ryckt mot Pernau⁹⁸⁾, hvilket dock ej skedde förr än just samma dag som Tenczin skref från Åbo; och Erik sjelf hade hittills endast talat om *möjligheten* af stillestånd och mot vissa ännu ouppfyllda vilkor.

Emellertid beslöt sig Erik ändock för stillestånd och han skref den 25 Maj till Clas Christersson, att denne skulle upphöra med

⁹⁶⁾ Erik till Johan 13/4, R.R. Ett Raseborgs län i Livland omtalas i ett bref af 20/4 62, De la Gard. Arch. I. Men hvilken garanti låg deruti, att Johan utfäste ett polskt län såsom pant? Kan det ej möjligen vara Raseborg, som menas?

⁹⁷⁾ Johans bref af 13/4 i Hist. Joh. Nettelbladt IV. s. 200, 201. Eriks odat. svar i Maj l. c. (och i R.R.); bevisande för Terseri partiskhet för Johan är, att Tenczins legation icke nämnes af honom.

⁹⁸⁾ Tenczin till Erik 20/5, Lat. Reg. 61, 62, Celsii uppgift, s. 111, att Tenczin efter Pernaus fall fick befallning att stanna är redan i sig orimlig, ty en befallning från Polen i anledning häraf hade aldrig kunnat hinna honom före hans afresa från Finland.

alla fiendtligheter mot Polen till midsommar, derföre att Sigismund August nu lofvat skicka sändebud till Sverige. Men denna plötsliga fredslust hos Erik upphörde dock lika fort, som den kommit, i samma ögonblick han förnam, att Horn redan ryckt mot Pernau. Han beslöt då genast att försöka omintetgöra den förra befallningen. Nils Sture fick befallning den 29 Maj att med två olika lydande bref till Tenczin skyndsamt afgå först till Johan och sedan till Reval. Hos Johan skulle han försöka först med list sedan med hotelser om, att Erik annars skulle räkna Johan för en Sveriges fiende, söka få tillbaka det bref till konungen af Polen⁹⁹⁾, som Erik tillsändt Johan. Lyckades detta, skulle han öfverlemnna det första brefvet till Tenczin (hvilket bref naturligen innehöll afslag af det ifrågasatta stilleståndet) och sedan genast resa öfver till Horn och befalla honom att pådrifva Pernaus belägring. Ville åter Johan icke gifva ifrån sig Eriks bref till Polen, skulle Sture öfverlemnna till Tenczin¹⁰⁰⁾ det andra brefvet och befalla Horn att ingå stillestånd, såvida icke Horn redan hunnit så långt, att Pernau ovilkorligen inom några dagar måste falla i hans hand, ty då finge alla andra betänkligheter vika. Äfven skulle Sture söka uppfånga de till Horn afsända brefven om stillestånd, innan de hunnit fram och äfven i så fall fordra dem tillbaka¹⁰¹⁾. Erik trodde sig sålunda kunna komma i besittning af Pernau utan att hafva brutit sitt ord, om han åter finge i sin hand alla bref, som innehöllo löften om stillestånd. Men hans furstliga ord hade icke kunnat inlösas genom förstörandet af det skriftliga vittnesbördet, och det hundratungade ryktet skulle ändå lika hastigt förkunnat det svekfulla försöket. Ej heller hade denna dubbelhet nu behöfts, ty Pernau föll redan innan Eriks bref till Horn framkom. Från den då af alla Sveriges fiender framkastade beskyllningen att Pernau blifvit eröfradt under stilleståndet går Erik sålunda fri; men vi hafva sett att detta var icke hans, utan slumpens förtjenst. Dock hade icke Polackarne så

⁹⁹⁾ Detta bref som naturligen innehöll löfte om stillestånd, har jag icke sett; ett bref till Sig. Aug. af 23/5, Lat. Reg. 61—68 är endast en högräfvande framställning af orsakerna till kriget med O.M.

¹⁰⁰⁾ Förmodligen Eriks bref till Tenczin af 30/5, Lat. Reg. 61, 62, der Erik meddelar Tenczin det nya stilleståndet.

¹⁰¹⁾ Instr. för Nils Sture i Skand. Handl. IX. s. 56. Jag har icke sett saken vidare omnämnd. Föga troligt är väl, att Sture ej skulle hunnit fram till Åbo före Tenczins afresa (som skedde den 19 Juni i Johans sällskap) såsom Erik antyder i bref till Konungen af Polen 5/7 62 (Lat. Reg. 61, 62).

mycket att säga å sin sida om Eriks brist på uppriktighet, ty de hade aldrig sändt den beskickning, som stilleståndet om hösten ålade dem, tvärtom genom Tenczins uppträdande lagt sina afsigter tydligen i dagen.

Clas Christersson hade länge väntat på någon underrättelse från Johan, att underhandlingen vunnit Eriks bifall. Men när han för-gäfvdes dröjt hela våren och förstärkningar började anlända af Fin-ska och Helsinge knektar, vågade han icke uppskjuta kriget längre, utan ryckte den 20 Maj mot Pernau med alla disponibla trupper (deribland öfver 50 Jerwiske adelsmän). Hären tycks hafva tagit en omväg, då Magni ståthållare vägrade den fritt genomtåg genom Wiek¹⁰²). Belägringen varade blott några dagar. Man hade (så uppgifver åtminstone Henning), i förlitan på stilleståndet icke vid-tagit några försvarsanstalter. Polackarne saknade ledning, i det begge befälhafvarne voro borta, och staden, som ej obetydligt lidit af de objudne gästerna, kunde icke vara benägen för ett allvar-sammare motstånd. Den 2 Juni capitulerade slottet och staden, och 2 dagar senare skedde hyllningen af svenska öfverväldet¹⁰³). Straxt derefter erhöll Horn Eriks bref och befallning att avsluta ett stille-stånd, som väckte hos honom bekymmer och fruktan, för att för-hållandet till Polen härigenom skulle taga en menlig vändning. Han skref till Johans förtrogne män, som nyss afgått till Polen, att äfven om Eriks bref icke kommit förr än "i detsamma porten blef för honom uppläst, ville han ändå icke hafva gått der in." Han hoppades de skulle kunna underhandla om denna stad, som sannerligen icke vore värd ett krig¹⁰⁴). Erik förklarade sig mera nöjd med de privilegier, Horn beviljat Pernau, än dem han lofvat Reval förra året¹⁰⁵). Staden som sändt sin borgmästare och en rådman till Sverige, erhöll undsättning af åtskilliga krigsförnöden-heter och en föräring af 10,000 mark. Erik bekräftade Horns val af Åke Bengtsson till befälhafvare, ehuru han heldre velat hafva Clas Fleming. Hos Polackarne väckte händelsen stor förbittring.

¹⁰²) Resen, s. 69, danska ståthållarnes vägran af $\frac{20}{5}$ finnes i Liv. 440: Erik hade befallt Horn att icke förgripa sig på Magni land $\frac{8}{3}$, R.R.

¹⁰³) Hiärn, s. 242, 243. Tegel, s. 60, uppgifver orätt "pingstdage tid" som var den 17 Maj. Horn säger sjelf (till H. Classon m. m. $\frac{11}{6}$, Liv. 437), att han ryckte ut "Onsdagen efter Pingst"; och detta var den 20 Maj. Ännu den 2 Juni fins ett bref af honom, att han ännu icke inbe-kommit staden (Schirren, Verz. 1552.

¹⁰⁴) Horn till H. Classon och Hans Björnsson $\frac{11}{6}$ från Reval, Liv. 437.

¹⁰⁵) Erik till Horn $\frac{8}{7}$, R.R.; privilegierna har jag icke sett.

Chodkiewitz skref den 28 Juni till Horn¹⁰⁶): "fabula fiet Suedicum inceptum apud totum Christianum orbem"; ironiskt säger han sig icke kunna se någon annan orsak till anfallet, än att Polen för-svarat Livland mot Moscoviten i trenne år "magna labore, ingenti sumptu, et copioso suorum sanguine vobis interim in Revalia hanc tristem tragoediam per transennam inspectantibus."

Pernaus fall påskyndade brytningen å alla sidor. Johan, som någon tid förut i Maj¹⁰⁷) afsändt Henrik Classon, Hans Björnsson (Lejon) och Ezechias Gephart till Polen att förbereda sin ankomst, drefs härigenom att hastigare än han ämnat företaga sin egen resa. — Sonnenburg, som Ketler sökt att få utbyta mot Magni andel i Curland, och i hvars besättning han redan den 29 Jan. 1562 måste medgifva Magnus andel, öfverlemnades vid denna tid i Dan-marks hand af dess fogde; hvarom han underrättade Clas Chri-stersson den 29 Maj¹⁰⁸). Erik XIV åter eggades till ett häftigare uppträdande af denna hastiga framgång. Redan den 16 Juni af-lät han ett skarpt bref till hertig Johan, till svar på ett bref der denne meddelade, att äfven Magnus af Östergötland friade i Po-len och derjemte anhöll att Erik skulle taga saken i ett bättre be-tänkande, då han ju icke kunde med fog anfalla Polen ej heller Polen gjorde några anspråk på Reval och Padis. Erik svarade, att kriget vore fullt rättmätigt, sedan Polen antagit sig Ordens-mästarens sak, att afståendet af Reval vore högst osannolikt, då Sigismund kallade sig "legitimus ac individuus dominus et hæres totius Livoniæ", och besvarar det broderliga rådet med följande ord: "wij tacke Gudh, som oss medh thett förståndh haffwer be-gåffuedt, att wij wäll kunne höre andre gode mänds betänkiende medh, hälle oss icke hellir altförwijse siellfue, såsom enn part gøre, the ther lath sikh tyckie, att the inthet haffue annerss mandz råd behoff uten hwadh them siellf faller i sinnedt thet göra the, såsom

¹⁰⁶) Lat. Reg. 61—68.

¹⁰⁷) Förhållandet med denna beskickning är något dunkelt. Instr. var af $\frac{14}{5}$ enl. Johans Diar. Men H. Klasson åtminstone var ännu $\frac{6}{6}$ hos hertigen (se Bomansson s. 10 not. 9) och uppträder sedan hos Johan i Danzig, hvarföre jag tror, att han vände om i anledning af Pernaus fall. Huruvida Ezechias fullföljde resan (om han ens återvänt från sin Februari-legation, hvilket jag knappast tror) eller först från Danzig gick som un-derhandlare till Polen, kan jag icke afgöra. Det är att märka, att han icke är bland adressaterna i Clas Christerssons bref af $\frac{11}{6}$ här ofvan.

¹⁰⁸) Henning, s. 36; Schirren n. 1478 o. 1488; Wulf till Horn $\frac{29}{5}$, Liv. 440, original.

wij wethe oss inthett härudinnen haffue företagitt, uthen vårt Elschelige Rykzenns rådz wetschap och samptyckie." Johans och Magni giftermål afstyrker han ånyo, vägrar att efterskänka något af rusttjensten, och befäller att Tenczin skulle komma till Sverige¹⁰⁹). Det var dock för sent, ty 3 dagar derefter seglade Johan från Finland.

Till Horn skref konungen den 8 Juli, att han nu med sitt riksråds samtycke¹¹⁰) beslutit fortsätta kriget med kraft. Wittenstein och Karkus skulle i första rummet angripas. Till förstärkning skulle Anders Nilsson gå öfver från Finland med finska rytteriet; äfven finska Adeln hade fått nppbrottsorder; från Stockholm skulle en fänika Dalkarlar öfversändas. För att Horn skulle odeladt kunna befatta sig med kriget, skulle den sedan Lars Flemings död (den 27 Febr.) lediga ståhållareplatsen besättas med grefve Svante Sture; vid begges sida ställdes som ett slags Råd, Nils Krumme d. y., Jöran Fincke, Anders Pedersson till Fårdala och Erik Gustafsson (Stenbock). Äfven den Estländska Adeln skulle uppfordras att göra sin rusttjenst. Till belägringsartilleriets framförande hade hästar blifvit utskrifna öfver hela riket. Horn skulle "tillpynta Wagenborgar" så stora, att 30,000 man kunde der inneslutas, när man låge i fält¹¹¹). Den 7 Augusti fick Jöran Trullsson befallning att gå öfver till Livland, med rytteriet från Mälareprovinserna, Nerike och Östergötland, för att ersätta Tyskarne, som borde kallas till Sverige. Många af Svenska Adeln

¹⁰⁹) Eriks bref af 16/6 i R.R. Första gången Johan gaf Erik underrättelse om Magni frieri var den 9/5 62 (Joh. Diar.). För Terseri uppgift (hos Nettelblatt, IV. s. 203) att äfven Magni frieri skett med Eriks bifall, har jag icke funnit några bevis.

¹¹⁰) Äfven allmogens åsigt om kriget sökte Erik inhemta, se Instr. af 22/6 för två riksråd till det i Strengnäs beramade möte och en odat. skrivelse till Småland (tydligt från 1562) i Acta Hist. R.Arch. Riksrådet skall hafva varit samladt i Strengnäs d. 29 Juni enl. Erik till Fredrik II (28/6), R.R. och Resen s. 67. Om Erik sjelf varit der, vet jag icke. Instr. af 22/6 här ofvan talar deremot, likaså att han både förut och dagen efter 30/6 daterar bref från Stockholm, der enl. Tegel en herredag, sammanträdde den 16 Juni.

¹¹¹) Eriks bref till Horn 8/7 och bilagorna dertill, som äro daterade 18/7, R.R. Hvad utgårdshästarne angår (för hvilka skattegrunden angifves hos Palmköld, VI. iv. så att en häst skulle utgöras af 4 prester, och mot 4 prester räknas 8 borgare och 20 bönder) levererade ensamt Finland, (Österbotten, Åbo och Åland icke inräknade) öfver 1000 hästar till Reval under detta år. G. Fincke till Erik 24/10 62, Finckes Copiebok.

deribland de tre grefvarne och Sten Eriksson befalldes att låta alla de ryttare, de voro skyldiga att hålla så af arfvegods som för-läningar, afgå till Livland. Befälet öfver dem skulle lemnas åt Erik Gustafsson. Ehuru Adeln genom rusttjenststadgan samma år förpligtat sig att i trenne månader sjelfva bestrida sitt underhåll (hvilket Tegel utelemnade, ehuru det står i stadgan hos Stiernman), ville Erik, så fort de kommo i fält, gifva dem samma sold som svenska ryttare¹¹²).

Men Clas Christersson hölls till en början tillbaka af miss-hälligheterna inom Reval och de svårigheter, som det myckna främmande krigsfolket beredde honom. Med staden låg han i delo i anledning af den dyrhet, som rådde på alla varor och tvenne stadens förbud, det ena för enskilda att baka eller brygga för knektarnes räkning, det andra för krigsfolket att uppköpa något direkte af landsbefolkningen. Krigsfolket uppsatte särskilda besvär öfver att, emot gjord öfverenskommelse, staden nästan fördubblat priserna, så att ett stop öl kostade 4 skilling och en tunna 10 mark. Rådet svarade härpå, att bakningen vore fri för alla, likaså bryggningen för det krigsfolk, som sjelfva tillverkade öl för egen räkning, men att frigifva bryggningen åt alla strede mot Bryggaregillet gamla ärliga privilegier; och detta drabbade borgarne lika hårdt, som knektarne; de klagade å sin sida att krigsfolket både våldförde sig på borgarne och vid stadsportarne frånröfvade bönderna deras egendom¹¹³). Erik blef så uppretad öfver detta förhållande, som han ansåg endast vara en följd af borgerskapets prejeri, att han beslöt förbjuda all tillförsel på Reval och i stället göra Helsingfors till upplagsort, för att sålunda kunna sjelf reglera priserna och derigenom både se sitt folk till godo och straffa Reval. En annan orsak till hans förbittring mot staden var, att han ansåg

¹¹²) 26/8 till åtskilliga af Adel. 3/9 till Horn, R.R. Redan 1561 om hösten hade Erik underhandlat med Adeln om rusttjensten, ehuru ingenting blef af enl. Tegel (s. 41) och Messenius (Sc. Ill. IV. s. 6 o. 9). Sjelf skrifver dock Erik 28/11 61 (Finckes Copiebok) till G. Fincke och meddelar, hvad Adeln i Småland, Östergötland och Vestergötland beviljat, äfvensom att han med Upland och Småland underhandlat om samma sak. 1562 års stadga dateras hos Tegel 14/7 Stockholm, hos Stiernman 7/8 Upsala (Messenius, VI. 10, säger: "Stockh. vel Ups. ut quidam sentiunt"). Erik sjelf kallar den för stadgan i Upsala på flera ställen.

¹¹³) Ståhållarens besvär hos Rådet 17/3, dess svar 13/4; krigsfolkets svar odat., Rådets svar härpå 17/4, allt Liv. 440.

det dess sändebud narrat honom att för Kegel betala långt mera, än hvad de lånat Orden derpå¹¹⁴⁾.

Angående krigsfolket hade Konungen och Horn icke från början varit af lika tankar, i det den senare ansåg Tyskarne både krigsdugligare och bättre disciplinerade. Men Erik talade ständigt för sina svenska knektar och, då genom försummelse många af dem under vintern fingo tillsätta sina lif, skref han till Horn: . . . "Men wi kunna wäl tänka, att fördenskull de äro Svenske, derföre äro de nu intet bättre aktade, utan man håller dem för wrak och afskrap, likasom de icke vore såväl folk som andre . . . Och går Oss icke litet till hjertat, att desse här, som äre Oss så tro och hör-samme och gerna äre, der wi wele hafva dem . . . skulle nu så platt blifva utskutna och föraktade framför de andre, som dock fremlingar äro, hvilka dock allt tjena för penningars skuld"¹¹⁵⁾. Det är en af de vackraste sidorna i Eriks karakter, denna hans omsorg äfven för den ringa knekten, just derföre att han var svensk. Och med skadeglädje förnam konungen snart, huru äfven Horn började klaga öfver Tyskarnes ovillighet, ehuru han förut "så mycket rosat" dem. Hela skulden tillskrefs hans egen slapphet i början. Af fruktan för förräderi beslöt Erik att draga dem öfver till Sverige och ersätta dem med Svenskar, ehuru under detta år föga tycks blifvit gjordt vid saken. Betecknande för ställningen är att, då Erik befallde Horn att i den oduglige Jochim Meyers ställe utnämna Christof. Eichelberg till ryttmästare, skrefvo den förres kamrater i befälet till Erik, att Meyer förhållit sig som en ärlig krigare, och hans folk anhöll att få behålla honom, emedan han försträckt dem så mycket pengar¹¹⁶⁾. Meyer fick stanna qvar och nästa år räknar Erik honom bland sina trogna (icke underligt, då misstrogenheten alltid tycks slå öfver till lättrogenhet gent emot de sämsta föremålen).

Dessa misshälligheter jemte bristen på lifsmedel, då Danmark och de tyska städerna upphört att göra någon tillförsel på Reval, hindrade Horn i tvenne månader efter Pernaus fall att företaga något. I Augusti¹¹⁷⁾ ryckte han omsider för Wittenstein, hufvudort i provinsen Jerwen och på gränsen till ryska besittningarne, hvil-

¹¹⁴⁾ $\frac{1}{3}$ till Horn, $\frac{8}{6}$ till E. Håkansson, $\frac{8}{3}$ till Horn, R.R.

¹¹⁵⁾ $\frac{8}{3}$ till Horn, R.R.

¹¹⁶⁾ $\frac{18}{5}$ Erik till Horn, R.R.; Schirren, Verz. 1570 och 1571.

¹¹⁷⁾ Inga data angifvas af någon för denna belägring. $\frac{12}{8}$ (Onsdag nach Laurentii) skriver Cl. Kursell till Horn "im lager vor Weissenstein", Liv. 440.

kas utbredning man väl också ville förekomma. I Oldenbokums frånvaro fördes befälet af en Johan v. Groll. Här gick icke lika raskt som vid Pernau. Visserligen lyckades Svenskarne efter några veckors belägring intaga med storm en viktig punkt, som kallades "Smedetornet", men då Polackarne sprängde det förut underminerade tornet i luften, ledo Svenskarne en så stor förlust, att man till och med tänkte på att uppgifva belägringen. Erik vredgades både häröfver och öfver att Horn användt Svenskar vid stormningen¹¹⁸⁾. Till att brukas vid stormning ditsände Erik en "hoop långa röör" i stället för de långa värjorne, som Horn klagat öfver; de senare skulle dock fortfarande brukas "på slätten och emot resigtygh" (rytteri). Det var dock ej genom strid, utan genom blockad (Henning), som Horn betvingade fästningen. På ett misslyckadt försök den 3 Oktober att underhandla med besättningen¹¹⁹⁾ följde ett nytt försök vid månadens slut med bättre framgång. Horn föreställde Polackarne, att då nu hertig Johan af konungen i Polen erhållit flere Livländska slott, men Wittenstein vore alldeles förgäta, så hade de ingen annan utsigt än att gifva sig. Den 28 Oktober undertecknades en capitulation på det vilkor, att om ej fästningen erhöle undsättning innan den 18 November, skulle den inrymmas åt Svenskarne¹²⁰⁾. Besättningen hade hoppats derpå, att fästningen skulle af Polen gifvas åt Johan, hvorigenom Svenskarne skulle tvingas att öfvergifva belägringen. De hade visserligen rätt i förra afseendet, men bedrogo sig i det senare, ty, ehuru Johan skickade från Polen bud till Sture och Horn, att Wittenstein vore hans besittning, vägrade begge att afstå från belägringen (se nedan). Den 20 November hyllade staden Sveriges krona¹²¹⁾. Till befälhafvare utsåg Erik först Åke Bengtsson, sedan Clas Fleming. Ingendera kom dit och den 29 Juni 1563 blef Herman Fleming utnämnd till slottsherre.

¹¹⁸⁾ $\frac{27}{9}$ till Horn, R.R.; Horn hade skickat Tyskarne till Reval och behållit Svenskarne ($\frac{20}{11}$ Erik till Horn, R.R.). Vid Revals slotts belägring 1561 ansåg Erik, att Horn kunde till stormning hyra Curer och Ester "föruten drenger och annett sådant selschapp." $\frac{27}{6}$ 61 till Horn, R.R.

¹¹⁹⁾ Schirren, Verz. 1609 och 1610.

¹²⁰⁾ Besättningen till Horn $\frac{25}{10}$, Liv. 440 och Schirren, Verz. 1617—22.

¹²¹⁾ Original i Liv. 440.

Cap. III.

Den 19 Juni afseglade hertig Johan från Finland i grefven af Tenczins sällskap på ett fartyg, som förde det stolta namnet Ursus Finlandicus och anlände till Danzig den 26 Juni¹⁾. Bud affärdades genast till Polen att underrätta om orsaken dertill att resan blifvit företagen tidigare, än ämnadt varit. I afvaktan på svaret från Polen och äfven på hertig Magni ankomst (hvilken, som vi minnas, skulle taga den äldre polska prinsessan till äkta) stannade Johan i Danzig nära tvenne månader ända till den 19 Augusti. Obehagliga nyheter från Sverige och Polen voro derunder nära att förmå honom åter vända hem igen. Från Erik XIV kom nemligen Riddaren Nils Birgersson (Grip) med ett bref af hotande innehåll, som på hertigens sinne gjorde det starkaste intryck²⁾. Från Polen åter kom den underrättelsen, att Sigismund icke ville gifta bort sin yngre syster, utan att den äldres förmäling samtidigt blef fullt afgjord³⁾. Uppskakad af fruktan för broderns vrede och troende utsigterna i Polen tillintetgjorda, fattade hertigen det beslutet, att återvända till Finland, hvori han kraftigt understöddes af sina tvenne förnämsta rådsherrar, Henrik Classon (Horn) och Herman Fleming⁴⁾. Men "i detta ögonblick är förbenämde Ezechias kommen igen till H. F. N. äfven på samma tid hans nåd var i skeppen och aktade sig till Sverige igen ifrån Danzig, hafvandes med sig lejdebref ifrån konungen af Polen, derefter skall hans nåd straxt gifvit sig från skeppen igen." Så berättar Johans tjänare Nils Birgesson⁵⁾, som var ett ögonvittne till dessa händelser. Så mäktigt var denne farlige mans inflytande öfver hertigen, att han förmådde besegra alla dennes förra betänkligheter och öfverrösta de

¹⁾ Bröms och Terserus (hos Nettelblatt, 202).

²⁾ Bekännelse af Nils Birgesson (en Johans tjänare, ej att förblanda med riddaren af samma namn) d. 21 Maj 1563 i domboken; författ. hos Fryxell, III. s. 17. Högst eget är att såsom denne författare angifver brefvets innehåll, påminner det starkt om Eriks odat. bref i Maj, som jag förut omtalat. Men detta bref borde hunnit Johan i Finland. Långt bättre till tid och sitt häftiga innehåll passar Eriks bref af d. 16 Juni (äfven förut omdt).

³⁾ Terserus, l. c.

⁴⁾ Författ. hos Fryxell, 3. 17, der de begge ädlingarnes handlingssätt säges hafva berott af hemligt förstånd med Erik XIV. Ryktet spred sig äfven till Polen, såsom synes af flera Sig. Augusts bref hos Mencken.

⁵⁾ D. 21 Maj, domboken. Han anklagades just att jemte Ezechias, Hans Schotte och Lasse Michilsson hafva förmått Johan att ändra sitt beslut och fortsätta resan.

andra betydande rådgifvarne, och det ehuru han från konungen af Polen medförde det svar, att denne först ville hafva frågan om Magni frieri afgjord (under hvilken tid Johan kunde stanna i Danzig eller Heilsberg) och såsom vilkor för freden måste fordra, att Erik XIV utrymde hela Livland och dessutom betalade tillbörlig skadeersättning⁶⁾. Johans obeslutsamma och lättböjda karakter måtte varit som vax i denne mans hand. Till Johans ändrade beslut medverkade dock troligen kraftiga föreställningar af Tenczin (enligt Terserus), kanske äfven ett ilbud från Sigismund August⁷⁾, som denne afsände vid underrättelsen om Johans farhågor och beslut att vända om, för att lugna honom genom underrättelsen om Henrik v. Dons legation. Den 19 Augusti reste hertigen från Danzig öfver Marienburg, Elbing och Braunsberg till Königsberg, der han af den gamle hertigen rönte ett festligt mottagande. Efter ett uppehåll af fem dagar lemnade han denna staden 1 September för att resa inåt Lithauen; det var under resan genom dess skogar, som de resande till sin stora förvåning fingo se vildsvin och björnar af ofantlig storlek⁸⁾. Redan i Danzig (så ser det ut af Bröms berättelse) eller några dagar efter uppbrottet derifrån kom ett Sigismunds sändebud, den oss sedan tilldragelserna i Livland bekante Henrik v. Don, Johan till mötes. Polska konungen hade troligen afskickat honom, då han begynte frukta, att hertigen af Finland skulle uppgifva sin resa. I ett bref, som troligen Don medförde, uttrycker Sigismund August sin ledsnad, att Johan af illvilliga personer låtit intala sig att misstro hans afsigter. Hans rike hade alltid varit en fristad för förföljda furstar. Det gjorde honom ledsen, att Johan af sina farhågor drifvits derhän, att anse en lejd nödvändig; dock sände han nu en sådan. Don hade fått i uppdrag, att skaffa närmare underrättelser om, hur det förhölle sig med hertig Magni frieri (hufvudsakligen derföre att konungen ville hafva giftermålen undangjorda, innan han sammankallade den riksdag, som hans

⁶⁾ Sigismunds svar till Johans orator d. 21 Juni Wilna hos Mencken s. 8. Underhandlaren kallas der *dominatio vestra*. Det kunde ej gerna vara någon annan än Ezechias Gephart, hvilken Sigismund d. 9 Aug. (Menck, s. 30) kallar "*Generosus Illustritatis (sc. Johannis) Internuntius ad nos*." Huruvida Ezechias affärdades från Danzig eller fortsatt sin resa från Finland af d. 14 Maj (som jag ofvan omtalat) och dröjt i Polen, tills nytt bud kom från Danzig om Johans ankomst, kan jag ej afgöra.

⁷⁾ Sigismund Augusts andra bref till Johan ^{11/8} (Mencken, s. 35) jemfördt med de föregående brefven, l. c.

⁸⁾ Allt efter Bröms, utom att han uppgifver afresan till d. ^{18/8}, men Terserus säger d. 19 och i Johans Diar. är ett bref dateradt Danzig d. 19.

undersåter då ifrigt begärde), att emellertid, då hertigen icke varit belåten med sin vistelse i Danzig, erbjuda honom att resa till Kowno, der han skulle mötas af polska konungen. Vidare skulle han erinra Johan, att af de 100,000 thaler Sigismund August flera gånger fått löfte om att låna, hade han ännu endast fått mottaga 50,000, såsom hans egenhändiga förbindelse visade. Don skulle nu begära att få resten så fort som möjligt öfversänd, hvaremot hertigen utan dröjsmål skulle få full säkerhet. Genom sin orator (förmodligen Ezechias, som jag sagt) hade Johan redan i Juli låtit förstå, hvilka slott han ville hafva, men härpå hade Sigismund svarat⁹⁾, att dessa kunde icke för hertigen vara af någon nytta men väl för Polen; deremot föreslog han åtskilliga andra, bland hvilka hertigen kunde få välja. Till sist uppmanades Don i sin instruction¹⁰⁾, att handla gemensamt med grefven af Tenczin och äfven meddela Ezechias sitt uppdrag, ehuru med försigtighet. Johan afgaf svar på Dons uppdrag redan d. 21 Augusti. Han förklarade, att hvad hertigen af Östergöthland angick, så hade han väntat att finna honom eller hans ombud före sig i Danzig, men att han nu fruktar, det Erik lagt hinder i vägen för Magni resa, emedan han icke vore öfvertygad om Polens fredliga afsigter; dock hade han (Johan) af Magnus begärt skyndsamt förklaring¹¹⁾. De 50,000 daler, som Sigismund August begärt att ytterligare få låna förer han nu sjelf med sig, men hoppas å sin sida, att hvad han länge önskat och begärt skall komma till ett lyckligt slut, nemligen en fullständig förpantning af åtskilliga slott och områden mot ifrågavarande summa, efter som Sigismund flera gånger lofvat¹²⁾. Från Königsberg gick resan till Kowno der Sigismund August mötte honom den 12 September (Terserus). Och här begynte underhandlingarne om giftermålet, hvilka först pågingo der i tvenne veckor och sedan fortsattes under resan till Wilna och äfven efter ankomsten till denna stad den 2 October. Uppgårelsen å polsk sida skedde hufvudsakligen genom commissarier, emedan Sigismund lemnade Kowno inom en vecka. Den polska konungen lofvade såsom hemgift åt sin syster

⁹⁾ Det ofvannämnda svaret af $21/7$ hos Menck, s. 8. Det tycks i början varit fråga om preussiska orter, se Ezechias till Cl. Christersson $17/4$ 1562, Liv. 440 och Erik till Johan $23/2$ 63, R.R.

¹⁰⁾ Dons instruction af $9/8$ hos Mencken, s. 28.

¹¹⁾ Johan skref till Magnus från Danzig $2/7$ (Diariet) och troligen äfven till Erik, efter denne $13/8$ skriver till Johan, att han på dennes begäran skall befordra Magni resa till Danzig, om Magnus sjelf fordrar det vid sin ankomst till Erik, R.R.

¹²⁾ Johans svar af $21/8$ i Lat. Reg. 61—68.

32,000 ungerska gyllen och såsom hennes andel i mödernearfvet en summa af 50,000 dukater, det sednare dock med förbehåll, att Spaniens konung skulle först återställa hertigdömet Bar och öfrig kvarlätskap efter Sigismunds och Catharinas moder¹³⁾. Deremot fordrade han, att Johan skulle i morgongåfva gifva sin gemål ett så stort lifgeding, att årliga inkomsten deraf uppginge till 13,000 daler (hvaraf 3000 årligen skulle utgöra Catharinas nålpengar). Hvad summornas storlek angick, antog hertigen snart Sigismunds förslag, men han uttryckte i början sitt missnöje dermed, att hemgiften skulle utbetalas

¹³⁾ För att undvika oupphörliga citater i det följande vill jag här på ett ställe anföra alla de handlingar i giftermålsfrågan, som jag varit i tillfälle att begagna. Åtskilliga af handlingarne äro ganska intrasslade och nästan obegripliga genom corrumperade afskrifter och egenheten i de juridiska termerna och formerna.

1) "Pacta et Conventa inter Princ. Sig. Aug. . . . et Princ. Dominum Joh. . . ." odat. (Cederhjelmiska Saml. Upsala Bibl., volumen är signerad "Handlingar till Sveriges Historia och lagstiftning till 1605"). Ahlqvist i Aristokratien under Johan III:s regering, pars I. s. 50 kallar detta för giftermålscontractet i anledning af öfverskriften; och det är säkerligen samma document, som Lagerbring under samma titel återoppar i sitt Sammandrag af Svea Rikes Hist. III. p. 20. Men handlingen är tydligen blott ett å polsk sida framlagdt förslag och troligen det aldraförsta, på hvilket Johan afgaf svar d. $24/9$ 1562."

2) "Responsum datum oratoribus regiis Caunæ ad conditiones matrimoniales $24/9$ 1562 propositas." Lat. Reg. 61—68. Innehåller Johans svar och invändningar mot ofvannämnda förslag.

3) "Assecuratio Johanni facta. . . . a commissariis regiis Pol. super dotem $30/9$ 1562 Vievi (sic), Lat. Reg. 61—68. Samma handling, ehuru odatad och i Sigismunds eget namn afgifven före eller vid sjelfva förmålningen, finnes tryckt i Fryxells handl. rör. Sveriges Hist. III. s. 74. De afvika dock något från hvarandra.

4) Catharinas arfsafsägelse d. $5/10$ 1562 efter förmålningen i sin mans närvaro och med hans samtycke, Lat. Reg. 61—68; tryckt hos Fryxell, l. c. s. 72.

5) Johans försäkran på lifgeding åt sin gemål, gifven i Wilna d. $11/10$ 1562. Fryxell, l. c. s. 65. Fryxell sjelf anmärker, att skriften är uppsatt af en särdeles okunnig och slarfvig person. Den måste derföre med mycken varsamhet begagnas, hvilket äfven gäller om Sigismunds försäkran hos densamme.

6) Sigismund Augusts förbindelse att utbetala brudskatten (32,000 ungerska gyllen) till Johan med ungefärligen en tredjedel under hvart och ett af åren 1564, 65 och 66; $12/10$, Lat. Reg. 61—68. För mödernearfvet utfärdade Sigismund först 1572 $19/6$ en anvisning på 50,000 dukater af sina Neapolitanska inkomster, se en af Erik Sparre m. fl. d. $30/9$ 1576 vidimerad afskrift af denna anvisning i "Polonica Varia 1523—1654 i Riksarchivet.

så långsamt, som med en tredjedel under hvart och ett af åren 1564, 65 och 66, och önskade erhålla en närmare redogörelse för moderne-arfvet, hvilket han hört skulle vara ganska betydligt. Äfven stretade han något emot de hårda bestämmelserna rörande hemgiftens återfall efter Catharinas död och ville åtminstone erhålla arfsrätt efter sina barn; men denna punkt bibehöll samma lydelse, som i första polska förslaget, nemligen att, om Johans barn med Catharina skulle aflida efter modern, skulle hemgiften återbetalas till hennes arfvingar, såvida icke Catharina förut annorlunda bestämt. Deremot måste Polen gifva efter i sin fordran, att lifgedingets innevånare skulle svära Catharina ensam trohetsed, så att till bestämmelsen, det innevånarne i lifgedinget skulle vara Catharina lika undergifna, som hertigen, fogades dessa ord: "salva fide subditorum erga inclitum regem Sueciæ" (hvilka ord finnas både i Johans försäkran af 11 Oct. och nästan lika lydande i Sigismunds); såväl här af som deraf att Johan förbinder sig att inom ett år skaffa Eriks bekräftelse på lifgedinget, synes, att hertigen icke tänkt från riket afsända lifgedinget, såsom han sedermera anklagades. På Polens fordran, att giftermålet skulle firas enligt romerska kyrkans ritus, svarade han, att han icke ville taga nattvarden efter katholskt sätt, utan förblifva vid augsburgiska bekännelsens sed, ehuru Catharinas religion skulle respecteras. I afseende på nattvardsbegärandet gaf Sigismund efter, hvaremot Johan ingick på vigselns förrättande efter romersk ritus, hvar af man kan sluta, att så verkligen skedde och att Possevini anbud 1579 (Ahlqvist I. 50) att stadfästa deras äktenskap genom ett heligare förbund afsåg just denna brist, att hertigen icke tog nattvarden efter katholska ceremonielet. Man har äfven framkastat den beskyllningen, att Johan då skulle åtagit sig katholska lärans befordrande, men det fins intet, som talar därför, att hertigen denna tid varit catholicismen benägen, än mindre, att han lofvat i Sverige befrämja den. Tvärtom anser Messenius, att han denna tid snarare lutat åt calvinismen, för hvilka han i England skulle insupit en viss förkärlek¹⁴⁾; och märkligt nog är, att vid Johans uppror 1568 beskyller Erik XIV honom för afsigten att införa calvinistiska läran¹⁵⁾. Man har äfven påstått, att Johan vid sitt giftermål lofvat att derefter uppträda såsom en fri och oberoende furste¹⁶⁾, men i detta afseende är han mindre skyldig, än man hittills trott. På Sigismunds fordran, att Johan skulle förklara sig för en fri och ej

¹⁴⁾ M. Seond. III. VI. p. 12.

¹⁵⁾ Eriks Mandat till Menige man d. 25 Juli 1568 hos Stiernman, Riksd. c. Möt. Beslut, Bihang s. 222.

¹⁶⁾ Geijer, II. s. 182, anser detta sannolikt.

under någons välde underordnad furste, svarade Johan antingen af försigtighet och fruktan eller möjligen af verklig känsla för sina skyldigheter, att, ehuru han bekommit sitt furstendöme fritt och utan inskränkning med ärftlig rätt och med alla verldsliga och andliga rättigheter, så vore han dock en med Sveriges rike införlifvad vasall, skyldig att i krigstid utgöra sin rusttjänst; likeväl åläge honom ej större skyldigheter, än andra romerska rikets furstar¹⁷⁾. Sitt beroende af Sverige har han sålunda öppet vidblifvit, om han ock, för att tillfredsställa egen eller polsk fåfänga, sökt tillerkänna sig samma ställning till Erik som de romerska riksfurstarne till kejsaren.

Efter dessa föregående underhandlingar firades bröllopet i Wilna den 4 October 1562, hvarvid Catharina afsade sig all vidare arfsrätt (excepto jure propinquitatis et devolutionis) och Johan såsom sin gemåls lifgeding bestämde Åland med Kastelholms slott, staden Raumo samt socknarne Letula och Lappo¹⁸⁾. Och ej långt derefter genomfördes den af Johan så länge, till hans egen olycka, efterlängtade pantförskrifningen af ett livländskt område. Denna besittning, efter hvilken han i 5 år oafslåligt sträfvat, blef nu till en verklighet, men endast för att bringa sorger och motgångar öfver den fustliga emottagaren. Den bistra verkligheten skulle snart skingra de gyldene luftslott, hvilka en kortsynt och ärelysten fåfänga lyckats uppföra, särskildt den dåraktiga förhoppningen om att vinna den krönte brodern för denna hertigdömet förstoring. Ingen neutral magt skulle länge kunnat hålla sig uppe i Livland mellan Sverige och Polen, aldraminst Johan redan förut försatt uti en ömtålig och knappast hållbar ställning, nu ytterligare indragen i de polska näten, men också allt starkare mistrodd och fruktad af brodern. Sjelfva penningeförsträckningen till en magt, som var så godt som förklarad fiende till hans fädernerike, var en till brottslighet gränsande handling, och de slott, han erhö, egde ett sådant läge, att de voro närmast för Erik att införlifva, för Polen att förlora. Redan på sommaren hade Johan (såsom jag förut påpekat) genom sin canceller Ezechias Gephart förberedt saken, så att den redan under resan till Wilna nästan tycks varit afgjord¹⁹⁾. I Wilna uppgjordes väl sjelfva öfverenskommelsen,

¹⁷⁾ Johans svar d. 24 Sept., se ofvan not. 13.

¹⁸⁾ Så angifves lifgedinget i en anklagelse mot Johan af 1564 i Acta Hist. L., Riksarkivet, och ehuru förvidet i Johans försäkran hos Fryxell, l. c. s. 67

¹⁹⁾ Från Kowno skref han d. 22 Sept. 1562 till Nils Ingelsson, sin fogde på Åbo, att de slott han i Livland bekommit skulle med munition förses. (Joh. Diar.)

ehuru den pantförskrifning af Sigismund, som jag sett, är daterad d. 27 Oct. 20), således efter furstarnes skilsmessa. Sigismund August pantsätter der för de 120,000 daler, som han af hertigen bekommit, följande 7 slott nemligen Wittenstein, Helmet, Karkus, Ermes, Rujen, Burtnijk och Trikatan på en tid af 8 år; vore de ej då inlösta, egde Johan behålla dem, ända tills hela summan voro gulden. För att förbättra sakens utseende förklarade Johan för Sture och Clas Christersson 21), Erik XIV:s högste ombud i Livland, att han för försträckningar till Sigismund och för *brudskatten* fått dessa slott såsom pant, men någon sanning lärer väl ej ligga i denna uppgift 22).

Innan jag fortsätter med Johans resa, vill jag först skildra Erik XIV:s uppträdande mot Polen och brodern efter den senares bråd-störtade afresa samt Sveriges ställning till grannstaterna. Hade Johan glömt sina pligter mot Sverige och brodern, så visade denne å sin sida icke något spår af försonligt sinnelag, utan snarare afsigten att drifva saken till ytterlighet. Både statsklokheten och brodersbandet borde hafva förmått honom att behandla saken varsamt och om möjligt söka återföra den vilselede till Sveriges sak, men i stället uppträdde han allt häftigare mot Polen, dels genom öppna fiendtligheter, dels genom hemliga stämplingar, hvarigenom naturligen Johans ställning försvårades och möjligheten af en återgång till Sveriges sida alltmera aflägsnades. Visserligen skref han en gång i Augusti ett något mildare bref, förmodligen då han insåg, att det icke längre var tänkbart att kunna afböja det polska giftermålet, och erbjöd sig att efterskänka rusttjensten, till dess bröllopet var öfverståndet, men redan en månad senare underrättar han brodern, att han önskade hålla vapensyn öfver hela Finland, vid hvilken åtminstone furstendömet

20) I Lat. Reg. 1561—68; Johans erkännande häraf från Riga, dat. d. 12 Nov. i samma Reg. Terserus (se Nettelbladt, IV. s. 203) anser Johan skuldlös vid förpantningen, narrad af dennes falska uppgift, att då han icke enligt löfte i Riga utbekom större delen af sina fordringar, 350,000 daler (sic) hufvudsakligen genom Radzivils stämplingar, sände han några ombud till Sigismund, hvarpå denne gaf slotten som pant.

21) Se deras andragande hos Johan i Reval d. 30 Nov., Liv. 437, original.

22) 50,000 daler hade Sigismund fått förut och 50,000 förde Johan med sig (se ofvan). 35,000 utbetalte Johan i Riga under hemresan (9/1 63 till Sigismund i Lat. Reg. 61—68). Således måtte han behållit något af den summa, han förde med sig. Afgörande för saken är en *conceptinstruct.* (odaterad, men ej tidigare än 1577) för ett bud till Polen, der Johans fordringar uppräknas, 120,000 i försträckningar, vidare brudskatt och moderne etc. summa 236,000 daler, utom 80,000 i 15 års räntor (*Polonica Varia 1523—1654*, Riksarch.).

adel borde infinna sig 23). Och på Johans fortfarande anbud att be-medla kriget, svarade han, att han icke ville veta något af ett löst stillestånd och att såsom vilkor för en verklig fred fordrades, att Sverige behölle allt, hvad det i Livland innehade, hvaruti äfven måste inbegripas allt hvaruppå Coadjutorn till Riga erkebiskopsstift, hertig Christofer af Mecklemburg kunde uppvisa anspråk 24). Denne hade lemnat Livland under föregående året, då landet införlivades med Polen såsom provins och erkebiskopen af Riga upphörde att längre vara en själfständig furste. Han hade sedan vändt sig till kejsaren och andra tyska furstar med bön om hjälp och slutligen hamnat hos Erik XIV, som med nöje antog sig hans sak för att utvidga sitt valde och kanske ännu mera för att sålunda skaffa sina rättsanspråk en bättre grund, ehuru derigenom en utmaningshandske, som gjorde freden nästan otänkbar, kastades åt Polen, ty det gällde icke blott hvad Coadjutorn såsom sådan innehaft utan hela Riga stift med dess territorier och suveränitet.

Underhandlingarne om ett stillestånd med Polen fortgingo likväl ännu. I September 1562 infann sig å Tenczins vägnar ett sändebud hos Erik. Han hade i uppdrag att först fordra återlemnande af alla Eriks eröfringar; dock skulle han, när det komme till saken, få nöja sig med att utverka Pernaus återlemnande. Men han fick det svar, att Pernau fallit i Eriks hand genom ett outransakligt gudomligt rådslag, och att Tenczins uppträdande i Finland om våren, ifall han saknat uppdrag till Erik, vittnade om föga fredskärlek hos konungen af Polen; egde han åter fullmakt att underhandla med Sverige, så finge han skylla sig själf och icke Erik, att Pernau fallit, eftersom han icke ville infinna sig i Stockholm 25). Så föga välvilligt svaret ljöd, lät Erik likväl icke frågan falla, men sättet, hvarpå han upptog den, vittnade om så liten redlighet och fredskärlek, att, om Erik också icke kunnat juridiskt fällas för sitt uppträdande i striden om Pernau

23) 13/8 och 18/9 till Johan, R.R.; det kunde väl ej förbättra stämningen, att han d. 1/10 befälde adeln i furstendömet att hörsamma en Carl Simons-son, isynnerhet om denne tog någon befattning med eden; och detta var kanske en af de mest ömtåliga punkterna i stridsfrågan mellan konunga- och hertigmagten.

24) 13/8 och 20/8 till Johan, R.R.; dessa vilkor meddelades äfven Sigismund genom hertigen af Braunschweig; Sigismunds harm öfver Sveriges o-drägliga fordringar var ej liten; se Mencken, s. 117.

25) Svar till Tenczins legat 15/9 i Lat. Reg. 61, 62. Han hette Erasmus Otwinowsky, se Erik till Tenczin 28/9, l. c. — Sigismunds *instruct.* af 6/8 gäller Chmielowski, men han blef troligen såsom för obetydlig legat utbytt mot den andra, se Mencken, s. 21, 31 och 108.

under våren, så blef då detta förhållandet med hans förfarande mot Polen under hösten. Man kunde visserligen icke begära, att Erik XIV skulle afstå från kriget, sålänge Polen icke visade någon fredsbenägenhet, men han hade naturligen icke bordt drifva brodern att kasta sig i Polens armar eller genom falskhet å sin sida gifva sina fiender grund till de ständiga beskyllningarne och omöjliggöra en fredlig uppgörelse med Polen. Detta skedde likväl genom den beskickning, som den 22 September fick i uppdrag af Erik att resa till Polen för att framlägga Sveriges vilkor för freden, ty den polska underhandlingen var blott en täckmantel för ett försök att i hemlighet åtkomma Riga. Till sändebud utsågos herr Nils Birgersson (Grip)²⁶⁾ och sekreteraren Nils Johansson. Såsom uppslag för en underhandling med Riga, skulle de taga Sveriges önskan att försäkra sina livländska städer fri fart på Riga; först om detta blef beviljadt och en välvillig stämning mot Sverige framlyste hos staden, skulle de framhålla den fara, som hotade densamma genom Rysslands nu tillämnade stora fälttåg, och huru litet Polen velat och kunnat hjälpa Livland, och i stället erbjuda staden svenska kronans skydd. Liksom förra året i Reval skulle de äfven här sätta sig i beröring med menigheten och begagna dess påtryckning, om Rådet visade sig något motsträfvigt. Såsom förevändning för ett fortsatt uppehåll i Riga skulle de anföra, det de väntade lejdebref och gisslan från konungen af Polen; men om denna fordran beviljades, skulle de framdraga bref, som Erik för detta ändamål ämnade låta tillsända dem, enligt hvilka de skulle ofördröjligen återvända hem. Vi se, att Erik icke behöfde klaga öfver, att polackarne ensamme visade brist på upprigtighet. Sändebuden skulle dock först begifva sig till Clas Christersson för att öfverlägga med honom, ty om han redan avslutit stillestånd, måste naturligen planen uppgifvas. Å andra sidan skulle de från Riga ständigt meddela sig med honom, för att han, ifall utsigterna i Riga blefvo fördelaktiga, måtte undanskjuta stilleståndsfrågan²⁷⁾. Men dessa sändebud hunno aldrig längre

²⁶⁾ Son af Riksrådet Birger Nilsson, friherre till Winäs. Han användes ofta af Erik i beskickningar såsom ofvan till Johan i Danzig. I bref till Clas Christersson af ²⁸/₄ och ¹⁹/₉ 62, R.R., kallar Erik XIV Grip för "sitt Råd."

²⁷⁾ Instruction för legaterna till Polen ²²/₉, Lat. Reg. 61, 62; dito till Riga ²²/₉, l. c.; odat. Memorizæ Schedula, l. c.; Erik till Horn ¹⁹/₉, R.R. Den 14 Sept. (R.R.) hade Erik befallt Horn att låta Polen på enskild väg förstå, att Sverige icke vore obenäget för stillestånd; och i Lat. Reg. 61, 62 finnes under ²²/₉ ett stilleståndsforslag (till ¹/₄ 63) in blanco i Horns namn och en dito ratification i Eriks.

än till Pernau, ty Rigas Råd gaf genast på deras första skriftliga hemställan om lejd ett vägrande svar, hänvisande dem till Polen såsom stadens skyddsmagt; icke heller synes sändebuden ådagalagt någon synnerlig beslutsamhet eller ifver²⁸⁾. Något stillestånd blef icke heller af, och Erik XIV:s fredslust försvann efter utsigten att Wittenstein skulle falla i hans hand, lika hastigt som den gjort under våren vid utsigten på Pernau. Kriget skulle nu med kraft fortsättas; en föregående befallning, att öfver vintern hemsända krigsfolket, förutom hvad som behöfdes i garnisoner, ändrades nu derhän, att Horn skulle behålla åtminstone 6000 man för att efter Wittensteins fall kunna med kraft angripa något annat slott. Ryktet om att Johan kommit i besittning af några livländska fästningar (till och med namnen voro Erik redan bekanta) torde icke inverkat obetydligt på detta nya beslut. Horn fick befallning, att äfven om något slott vore Johan öfverlemnadt såsom pant, skulle han angripa det, emedan Johan inlåtit sig deri utan konungens vetskap och samtycke²⁹⁾. Den i Eriks historia så ofta förekommande fransmannen Charles de Mornay afsändes med förstärkningar både af krigsfolk och penningar för att aflösa Horn, som flera gånger begärt att få resa hem, i befålet. Den 14 November anlände Mornay till Reval³⁰⁾. Till grefve Svante Sture, hvilken i September ankommit till Reval, för att intaga den efter friherre Lars Flemings död i Februari lediga gubernatorsplatsen, skref Erik, att han skulle å konungens vägnar resa till Johan och anhålla, att han icke ville befatta sig med de slott, på hvilka konungen hade rättmätiga anspråk. Sture skulle väl taga sig i akt, efter hertigen hade så många polackar i sitt följe; på slottet eller domen i Reval finge denne icke insläppas, och i staden endast med ett följe af 20 till 30 hästar. Clas Christersson fick samma dag skarpa förebräelser

²⁸⁾ Rigas svar af d. 16 Nov. orig., Liv. 440 (legaternas bref kan väl hafva anlänt före Johans afresa); Henrik Classon (Horn) skrifver d. 7 Nov. från Reval (Liv. 504 orig.) till hertig Johan, att han kommit under fund med planerna på Riga, men att herr Nils ej dristar att draga der fram; jfr Erik XIV till Nils Grip d. 20 Nov., R.R.

²⁹⁾ Erik till Horn d. 30 Oct., R.R.

³⁰⁾ Enligt uppgift af H. Classon d. 15 Nov. till Johan (Liv. 504 orig.). Sture och Horn uppgifva (i sitt andragande d. 30 Nov. hos Johan, orig. Liv. 437), att Erik sände de Mornay efter att från dem mottagit ett bref om Johans andra legation till Reval med Nils Birgesson. Men detta förefaller orimligt (ehuruval det annars kan vara sant, att Erik afsände de Mornay just med anledning af förut ingångna nyheter om Johans nya besittningar), ty Nils Birgesson affärdades från Johan andra gången d. 27 Oct. från Riga (Johans Diar.) och Mornay var ju redan d. 14 Nov. i Reval.

för sitt undseende mot Johan och förbjöds att sluta något stillestånd; konungen klagar att hans befälningar synas hafva föga anseende hos Horn³¹). Och vid samma tid medgaf Erik Coadjutorn att resa öfver till Estland, för att med svensk härsmagt göra sina anspråk gällande, sedan han dock först hyllat Erik för både nuvarande och framdeles tillfallande besittningar på samma vilkor, som de svenska hertigarne. De svenska befälhafvarne befalldes dock att noga bevaka Sveriges rätt och fördel vid de kommande eröfringarne, särskildt att tillse, det slotten höllos Sverige till handa³²). Coadjutorn afreste den 8 November (Tegel) och anlände helt obemärkt till Reval julafton, der han dock snart blef igenkänd och furstligt bemött (Russow). Eriks krigiska afsigter voro sålunda ganska tydliga och detta skall ej mindre visa sig vid den öfversigt, jag nu ämnar framlägga af hans ställning till främmande magter.

Erik XIV:s förhållande till sina grannar blef under denna tid alltmera spändt, hufvudsakligen derigenom att han med våld förhindrade segelfarten på Narwa och öfriga ryska hamnar. Sålänge ännu Sverige icke hade grundlagt sitt välde i Estland, förherrskade hos östersjöstaterna afsky och fruktan för det barbariska Ryssland och medlidande med Livland, hvarföre vid Eriks kröning de pomerska, danska och preussiska legaterna vid ett möte i Stockholm d. 19 Juli 1561 framtvingade af hansestädernas ombud ett löfte, att hos sina städer arbeta för inställandet af handeln på Ryssland, hvars otillbörlighet de andra framhöllo, till och med under hotelse, att deras furstar annars med väpnad hand skulle förhindra den³³). Denna enstämmighet upphörde dock i samma ögonblick Sverige underlagt sig Estland. De andra staterna öfverlemnade nu Livland åt sitt öde och betraktade ryska handeln endast ur det egna statsintressets synpunkt, hvarvid den naturligen erbjöd alltför stora fördelar att uppoffras, aldrinast till fördel för en ny svensk provins. Reval deremot fordrade enständigt Narwafartens inställande, och Erik lofvade det lika ofta, ty det låg nu i hans intresse att befordra Revals välstånd och hindra uppväxandet af täflande ryska stapelstäder. När derföre Reval intaget af ängslan deröfver, att den från Ryssland om hösten 1561 återvändande svenska beskickningen låtit förspörja, att Ryssland icke velat i freden intaga Sveriges eröfringar i Livland, påminde Erik om

³¹) Erik till Sture d. 20 Nov., de la Gard. Arch. I.; till Horn s. dag, R.R.

³²) Erik till Sture och Horn d. 4 Dec., R.R.

³³) Pomerska Legaten H. Normans resa till Eriks kröning, beskrifven af hans sekreterare Sim. Fischer, copia i Stierneldska saml. Ups. Bibl.

hans högtidligt afgifna löfte, svarade denne, att han icke skulle underteckna freden med Ryssland, utan att hans livländska undersåter voro deri intagna, ej heller utfärda privilegier för hansestäderna förr än de afstått från Narwaseglationer³⁴). Af Danmark och Lübeck fordrade han i April 1562, att de skulle inställa farten på Narwa, anförande såsom rättsgrund kejsarens förbud deremot³⁵). Enligt Messenius publicerade han till och med offentligt i hansestäderna sitt förbud mot denna handel. I Maj afsändes Hans Larsson (Björnram) med en eskader att uppbringa de fartyg, som seglade på Narwa. En hel flotta mest lübska handelsfartyg uppbragtes på resa från Narwa i Juni³⁶). De danska fartygen blefvo dock för denna gång frigifna på Eriks befallning, och samtidigt meddelade han tillåtelse för svenska, finska och livländska (d. v. s. från Eriks områden) fartyg att segla på Narwa med egna varor, men ej med främmande; och antingen statsklokhet eller afseende på handelsfördelarna förmådde honom längre fram att medgifva äfven andra nationer fri fart på Narwa, såvida de först förtullade sina varor i Wiborg³⁷). Lübeck sökte förvärfvas i September genom sändebud hos Erik utverka lösgifvandet af sina fartyg, Narwafartens frigifvande och bekräftande af deras gamla privilegier. Denne har till och med för sitt Råd framlagt den frågan, huruvida icke, då han ej ville medgifva fri fart på Ryssland och Lübeck tydligen i så fall hotade med krig, det vore så godt att genast lägga beslag på alla lübska fartyg i svenska hamnar³⁸).

Mellan kejsaren och Erik hade flera bref vexlats utan något resultat, ty den ene brydde sig lika litet om Livland, som den andre om kejsarens tomma höghetsrättigheter. Likväl fann Erik för godt, då Reval var nära att falla i hans hand, att deröfver förklara sig för kejsaren. Det hette då, att omöjligheten af att i godo erhålla upp-

³⁴) Reval till Erik d. 11 Sept.; Erik till Reval d. 8 Oct. 1561, begge i Liv. 589.

³⁵) Tegel, s. 57, i Messenius, Scand. Ill. VI. s. 7, der äfven Eriks förslag till privilegier för Lübeck meddelas.

³⁶) Russow, s. 91. Summan af de fartyg, som uppbragtes under året var 32, deraf 11 från Lübeck, 8 från Wiborg, 3 från Danzig etc. men intet enda holländskt. De svenska lösgäfvos, likaså allt gods som tillhörde Eriks undersåter äfven i Reval. De 15 laster, som såldes i Reval inbragte derför blott 50,000 mark. Se H. Larssons räkenskap för 1562 bland Fribytare räkenskaperna i Kam. Arch.

³⁷) A. H. Larsson d. 23 Juni och 27 Aug. 62, R.R. Tullen i Wiborg sattes till 2 proc. af lastens värde, se Arwidsson, X. s. 35.

³⁸) D. 16 Sept. punkter för Rådet att öfverväga; s. dag bref till Svante Sture, R.R.

rättelse af Ordensmästaren och den fara, som ett Livland i grannstaternas våld måste för Sverige innebära, jemte slutligen dess egen bön om svensk hjälp hade förorsakat Eriks expedition till Reval; han hoppades, att romerska riket skulle hemta ej mindre fördel af att staden stode under svenskt beskydd, än förut skett under dess forne innehafvare³⁹⁾. Följande året sände han sin canceller Nils Gyllenstierna till kejsaren för att motverka det intryck hans fiender kunnat åstadkomma genom vrängda framställningar om Narwafarten. Denne hade tillika i uppdrag att söka hos kejsaren utverka afträdelsen af hans öfverhöghet öfver Sveriges livländska besittningar mot en summa af 100,000 daler; till och med förespeglingen af en svensk contingent emot Turkarne användes af Erik XIV såsom lockmedel. Kejsarens svar blef, att han i senare afseendet måste inhemta romerska rikets samtycke, och att Narwafarten hade dan redan i Maj 1562 på Lübecks enträgna begäran gifvit fri, utom i afseende på krigsförnödenheter⁴⁰⁾.

Med Danmark blef spänningen för hvarje dag starkare. Vi hafva redan sett Eriks fåfänga försök 1561 att draga Magnus af Ösel på sin sida och det misslyckade försöket sedan i Köpenhamn att sopa rent för sig i den saken. Under året 1562 förefalla täta beskickningar. I April sände Erik sin sekreterare Lars Knutsson (af adel), som skulle särskildt uttrycka Eriks missnöje deröfver, att Fredrik II vid ändringen af Eriks förslag till fördrag mellan rikena uteslutit Sveriges livländska områden⁴¹⁾. I Juli affärdade Erik, efter att hafva inhemtat Riksrådets tanke, de begge Riksråden Dionysius Beurreus och Thure Pedersson Bjelke att på det af Danmark föreslagna mötet i Halmstad afgöra de sväfvande stridsfrågorna. De skulle endast på det vilkor få tillåta hertig Magni intagande i freden, att han gjorde Erik samma rusttjänst som biskoparne af Ösel fordom gjort Ordensmästaren eller ock afstode från sina fastlandsbesittningar eller åtminstone för dessa gjorde Erik rusttjänst⁴²⁾. I Köpenhamn öfverenskom man om en trettioårig fred, i hvilken äfven Magnus af Ösel skulle med sina besittningar inbegripas under förbehåll af furstarnes ratifica-

³⁹⁾ Den 3 Juni Erik till kejsaren, Liv. 589.

⁴⁰⁾ Instruction för Gyllenstierna d. 6 Juli och 1 Nov. 1562, Lat. Reg. 61—68. Resan blef ej af förrän på vintern, emedan Erik dessemellan en gång ämnat sända honom till England; se Celsius, s. 107, 108. — Kejsarens svar af d. 19 och 30 Mars 1563 i Lat. Reg.

⁴¹⁾ Instruction d. 30 Mars för L. Knutsson, R.R.

⁴²⁾ Dessa vilkor meddelar Erik Horn i ett bref af d. 18 Juli (skall vara d. 8 Juli), R.R.

tion⁴³⁾; och denna fred lät Erik härpå utan vidare proclamera i Sveriges städer den 26 November 1562 (Tegel), men detta var otvifvelaktigt endast ett oredligt försök att förvilla folket, för att sedan vid ett kommande fredsbrott inbilla detsamma, att all skulden låge på danskarnes sida, ty någon ratification af Erik förekommer icke, och följande året säger han sjelf, att det väl varit förlåtligt, om han låtit utropa en fred, ehuru den icke var upprättad, då han ju genom sina sändebud förnummit Fredrik II:s fredsbenägenhet och dennes sändebud i Upsala derom gifvit godt hopp⁴⁴⁾. Erik XIV:s fredliga afsigter mot Danmark kunna väl sättas i fråga ända från början af hans regering. De ständiga beskickningarne, hvilka han sjelf anför såsom bevis på sin fredskärlek, vittna snarare om tvistebegär och herrsklystnad; och något förtroende kunde icke uppväxa ur detta oförlåtliga underhandlingsbegär, som mera syntes egnadt att samla tvistepunkter än att bilägga sådana⁴⁵⁾. Å danska sidan var ej heller fredsbegäret så stort, hvarom fasthållandet af vapnet tre kronor jemte åtskilligt annat vittnar. Danmark drogs naturligen till Polen af samma anledning, som Sverige närmade sig Ryssland. Utgångspunkten för underhandlingen var å Danmarks sida önskan att åstadkomma ett utbyte af hertig Magni anspråk på stiftet Curland mot Ordenslottet Sonnenburg, å Polens sida hoppet att förmå Danmark till öppen brytning med Sverige. Polen sände först en beskickning till Danmark (troligen i September, att döma af Resens framställning), hvarefter Danska sändebud deribland Didrik Behr och Herluf Trolle afgingo till Ketler och Polen. Underhandlingen med Ketler misslyckades genom Magni af dåliga rådgifvare underblåsta vägran att ingå på bytet, men med Polen (de uppehöll sig i Wilna vid tiden för Johans bröllop) träffades aftal om ett förbund, hvilket skulle följande året i Stettin genom särskilda ombud närmare bestämmas och stadfästas⁴⁶⁾.

Af största vikt för Sverige måste det under denna tid vara att bibehålla det goda förhållandet till Ryssland, så osäkert det än till en början kunde se ut med anledning af begges anspråk på Livland. Det ryska sändebud, som afgått till Gustaf I 1560 och sedan länge blifvit uppehållet, yttrade dock sitt bifall till Eriks

⁴³⁾ Resen, s. 68.

⁴⁴⁾ Instruction för legaterna till Rostockska mötet af d. 1 Aug. 1563, R.R. III.

⁴⁵⁾ Så skrifer han d. 30 Oct. till Svante Sture (de la Gard. arch. I), att han ämnade föra frågan på Gotland och detta vid samma tid han förnam, att Johan af Polen erhållit livländska pantslott.

⁴⁶⁾ Henning, s. 36; Resen, ss. 73—75.

plan att "tasta de Livländske an"⁴⁷⁾, och i Maj 1561 affärdade Erik i afsigt att vinna Czaren sjelf för sina planer en stor beskickning, bestående af Riksrådet Nils Krumme till Örboholm, Biskop Erik Falk i Linköping, Johan Pedersson (Båt) till Fituna, Nils Ryning till Töresjö, Sekreteraren Olof Larsson och tolken Bertil Jöransson. De hade i uppdrag att först underhandla om ett defensivförbund i livländska kriget på det vilkor, att ingen separatfred skulle afslutas och hvar och en behålla sina eröfringar; antoges icke detta skulle de försöka få den artikel i sista fredsfördraget⁴⁸⁾, enligt hvilken Sverige icke skulle göra Konungen af Polen eller Ordensmästaren något bistånd mot Ryssland, upphäfd eller åtminstone en dylik införd å Rysslands sida gent emot Sveriges fiender; i sista hand skulle de blott begära den 60-åriga fredens förnyande⁴⁹⁾. Snart gjorde dock framgångarne i Livland Erik mindre ifrig; den 30 Juni aflät han ett bref till samma sändebud, att då han nu visste sig icke hafva något att frukta af Kejsaren eller Konungen i Polen, ville han icke längre veta något af ett genom förbud mot separatfred förlamande defensivförbund, utan att hvar och en skulle behålla sina eröfringar. En månad derefter gifver han dem till och med i uppdrag att söka förvärfva Narwa och Wesenberg för en summa penningar; i och för sakens påskyndande kunde de meddela att en polsk legat ankommit till Stockholm⁵⁰⁾. Dessa stigande anspråk motsvarades dock icke af någon undfallenhet å rysk sida. Eriks önskan att få underhandla direkte med Czaren och ej med Ståthållaren i Novgorod, på det han i Ryssland måtte åtnjuta samma ära som hos Kejsaren och andra potentater, blef genast afslagen. På samma sätt gick det med alla andra fordringar. I afseende på intagandet af Sveriges livländska besittningar i fördraget kunde de blott utverka ett löfte, att det till Sverige afgående ryska sändebudet skulle få fullmagt att derom underhandla. Ett vägrande af det gamla fördragets bekräftande skulle betraktas lika med en krigsförklaring. Så hårdt och förolämpande detta än var, vågade sändebuden, hvilka af sin instruction förbjödos att i något fall komma hem med ofred, ej göra motstånd. Det gamla förbundet blef efter återkomsten från Moskwa förnyadt utan

⁴⁷⁾ Erik till Horn 17/1 1561, R.R. (bör vara 7/1; jfr Eriks Diar.).

⁴⁸⁾ Denna artikel fins ej i 1557 års fred hos Tegel; jag har ej heller funnit den någorstädes förut antydd.

⁴⁹⁾ Creditif, Instruction, en särskild Information jemte förslag till förbund finnas i R.R., ehuru af olika data i Maj månad 1561.

⁵⁰⁾ 30/6 och 23/7 till sina sändebud i Ryssland, R.R.

ringaste förändring. Undertecknandet skedde i Novgorod i Augusti⁵¹⁾. Under andra förhållanden skulle nog den passionerade och stolte Erik XIV icke hafva fördragit ett sådant bemötande⁵²⁾; men den hotande ställningen till andra stater gjorde honom fortfarande synnerligt angelägen om Rysslands vänskap. Häre voro dock, som vi sett, hans tjenare icke alltid af samma åsigt, isynnerhet när de fingo på närmare håll göra grannens bekantskap. Isynnerhet gällde detta om Clas Christersson, men när han 1561 framkastade en vink om det lämpliga i ett anfall på de ryska orterna, Narva och Wesenberg, afvisades han af konungen på det strängaste. Detta behöfde vid mer än ett tillfälle upprepas och äfven till andra fältöfverstar⁵³⁾. Följande året infunno sig enligt löfte ryska sändebud från Ståthållaren i Novgorod. De ankommo till Stockholm d. 13 Juni 1562, och i samma månad ratificerade Erik fördraget, sedan hans livländska besittningar blifvit i detsamma intagna⁵⁴⁾. Med oblida ögon och ej obetydliga farhågor såg han en dansk beskickning afgå till Ryssland under sommaren och efter ett med Czaren sjelf den 7 Augusti afslutadt fördrag återvända till Danmark, medförande ryska sändebud⁵⁵⁾, han beslöt genast att till Czaren afskicka en ny och högtidlig beskickning. Detta beslut påskyndades säkerligen ock af en annan underrättelse, som han med oro mottog, nemligen, att ett nytt bud var på väg från Ståthållaren i Novgorod, för att klaga öfver fördragsbrott å svensk sida genom stängandet af de ryska hamnarne⁵⁶⁾. Under nästa år skola

⁵¹⁾ Berättelse om 1561 års legation af en deltagare i "Förhandl. mellan Sverige och Ryssland under Gustaf I och Erik XIV" i R.Arch. Fredslutet finnes i original i R.Arch. tractat saml.

⁵²⁾ Om sommaren 1561, då ännu ingen tänkte på krig med Polen, ryggade han ej för ett ryskt krig. Tvärtom skref han till Horn, att i så fall ville han uppbåda alla de furstar och höfvidsmän, som voro i hans beställning i Tyskland, öfversända alla disposibla trupper, så att Horn skulle kunna med 20,000 man rycka in i Ryssland, intaga Nöteborg och Kexholm och sedan ströfva och bränna i Novgorodska landet 26/7 till Horn, R.R.

⁵³⁾ 8/6 till Horn; R.R., der det heter, att "väl många funnos, som ville hissa" Erik till ett krig mot Ryssland; 1/9 R.R. förbjöd Erik Åke Bentgsson (Ferla) befälhafvare i Pernau, strängeligen att lyssna till några förslag af innevånarne i ryska orter att gifva sig under Sverige.

⁵⁴⁾ Erik till Ståthåll. i Novgorod 30/6, R.R.

⁵⁵⁾ Erik till Horn 5/10; till Sture 30/10 1562, R.R.; om det Dansk-Ryska fördraget kan man närmare se Karamsin, VIII. 36 och Resen, 70, 71.

⁵⁶⁾ 30/11 till Jacob Henriksson (Hästeko) i Wiborg; Eriks bref till Stor-

vi se, huru som en viss köld var på väg att inträda i rikenas inbördes förhållanden, och huru Eriks tankar ett ögonblick lekte på krig med östra grannen. — Jag återgår nu till hertig Johan, för att skildra hans hemfärd och den derefter i öppen låga utbrytande oenigheten emellan bröderna. Redan en vecka efter bröllopet beredde sig Johan till återresa; kanske började redan nu farorna af det dristiga tilltaget att framstå för hans ögon; kanske kände han redan det polska nätet kringsnärja sig och längtade komma undan detsamma. Enligt uppgift af en Johans följeslagare skulle Sigismund August ifrigt påyrkat, det Johan skulle stanna öfver vintern i Polen, men denne hade vägrat, hufvudsakligen bevekt af de starka föreställningar, Henrik Classon och Herman Fleming deremot gjorde, till följe hvaraf dock misstankar började vakna hos den polska konungen⁵⁷). Ursprungligen hade meningen varit att sedan hertigen med gemål och följe ankommit till Riga, skulle de furstliga personerna stiga ombord på hertigens fartyg, medan följet med packvagnarne togo landvägen till Reval. Detta senare skedde, men det tungt nedlastade fartyg, på hvilket hertigen gått ombord, frös fast under segel i Dünaströmmen⁵⁸), hvarefter hertigen måste besluta sig för den långa och efter följets afsändande farliga landresan, ty Ryssarne sades ströfva ikring i trakten mellan Fellin och Pernau. Ej heller var han utan sina farhågor, för att Erik genom sina tjänare skulle bereda honom något obehag, möjligen göra verkliga svårigheter vid hans emottagande i Pernau och Reval, emedan han hade Polackar i sitt sällskap. Derföre blef Henrik Classon (Horn), som vi flera gånger förut under året sett resa i viktigare värf för hertigens räkning, sänd förut för att underhandla och anordna om resan⁵⁹). Men denne fick i Pernau endast inkomma med 40 af sina hästar, och den svenska befälhaf-

fursten ⁴/₁ 1563 visar, att den senare var missnöjd med intagandet af Svenska Livland i fördraget.

⁵⁷) Författaren hos Fryxell III. 18, som tillskrifver de båda herrarnes råd en bakslug afsigt att skada Johan och gagna Erik, hvars verktyg de skulle varit under denna resa. Något bevis fins ej derför och saken förefaller alldeles orimlig; man måste vara ganska blind, för att ej se faran för Johan af ett förlängdt vistande i Polen.

⁵⁸) Författaren hos Fryxell III. 19; jfr Henning s. 37; Johan ankom till Riga ²¹/₁₀, Hupel, Nord. Miscell. XI och XII st. s. 413.

⁵⁹) Då Horn redan ⁷/₁₁ skrifver från Pernau, så kan väl ej uppgiften (hos Fryxell III. 19) att hertigen steg ombord dagen före Martini vara riktig, alldenstund Horn ju afsändes efter detta misslyckade försök, för att förbereda landresan.

varen Åke Bengtsson (Ferla) förklarade, att han i enlighet med Svante Stures befallning måste hafva en formelig caution af hertigen, innan denne finge komma in. Förbittrad häröfver skref Henrik Classon till Johan: "jag tror att Gud hafver beröfvat wett och förstånd ifrån de stora husen, att de icke komma ihåg, huru E. F. N. sig för långt tillbaka K. Mitt och Sveriges rike förpligtat hafver." Detta hade han låtit både Åke och herr Nils Birgersson (som då låg och väntade på svar från Riga) förstå; för öfrigt är han säker på att af grefve Svante personligen kunna utverka en annan befallning till Åke. Detta lyckades honom ock enligt hans egen uppgift; ty Eriks män synes hafva varit gynnsamt stämda emot Johan; så skrifver Henrik Classon om den nyss anlände nye fältherren Charles de Mornay: "och kan hända att den godvillighet i sådan mätto emot e. n. h. kommer endast deraf, att han är kommen så vidt, det honom är en ed. f. n. fränka en Fältin (sic, skall väl vara Thure) Trolles dotter tillslagen fullkommelig med hennes ja och samtycke . . . och är den Carolus mäta lustig och lättsinnig deraf"⁶⁰).

Johan sjelf hade emellertid i Riga fått röna stort obehag, ty Ketler, som förut lofvat göra allt för att befordra hans resa, vägrade senare att insläppa honom⁶¹), emedan han dertill saknade fullmagt af Sigismund August, hvarföre Johan fick lägga sig utanför, så godt han kunde. I och för resan vägrade de polske anförarne Polubinski och Sapieha att gifva någon betäckning alls; och de 28 ryttare, som Ketler medsände, vände efter några mils färd tillbaka, hvarpå Johan fick så godt som ensam färdas den återstående vägen till Pernau, endast genom en underbar skickelse räddad från att falla i Ryssarnes händer⁶²). Innan hertigen med gemål, hoftenare och drabanter fick inkomma i Pernau den 17

⁶⁰) För ofvanstående, se H. Classons bref till Johan ⁷/₁₁ och ¹⁵/₁₁ orig. Liv. 504.

⁶¹) Schirren, 1612, 13; Författaren hos Fryxell säger, att det var staden som vägrade, emedan Radzivil ingifvit dem misstankar om Johans afsigter; troligen ankom också Eriks värfning, medan Johan var kvar. Sjelf skyller Johan på Ketler i bref till Sigismund August ⁹/₁ 63 (Lat. Reg.), men denne handlade efter sin herres befallning; ty Sigismund skrifver till Johan ¹⁶/₁₀ 62 (Lat. Reg., der brevet har den tydliga origtiga dateringen 1563), att Poleus Råd på grund af Eriks stämplingar fordrade, det Hertigen icke skulle i Riga insläppas.

⁶²) Johans ofvannämnda bref af ⁹/₁ 63 till Sigismund August. Författaren hos Fryxell säger att 1,500 ryska ryttare voro ute i afsigt att gripa Hertigen, som dock genom skyndsamhet kom undan.

November, måste han utställa en formlig, besegrad caution till Åke Bengtsson, som denne tycks hafva haft ganska svårt att aftvinga hertigen. Och ändock ansåg sig Åke nödsakad att i ett bref till Erik XIV, som tydligen utvisar hans fruktan för Konungens misshag närmare redogöra för sitt förfarande och förklara, att, om Konungen ej vore nöjd med cautionen, så vore felet Svante Stures, hvilken oakadt Åkes för längesedan gjorda begäran icke sändt honom något förslag i detta afseende⁶³). Från Pernau fortsatte hertigen resan den 20 November till Reval, der grefve Svante i allt beredde sin furstliga släkting ett festligt mottagande⁶⁴). Efter en veckas uppehåll och avslutna underhandlingar med Sture och Clas Christerson öfverseglade han till Finland, dit han anlände den 3 December. I Nyland uppehöll han sig först några veckor på sin gård Näs (Ekenäs) och kom så mot Julaftonen åter hem till residenset Åbo⁶⁵).

Angående Hertigens underhandlingar i October och November med grefve Svante Sture och friherre Clas Christersson lemnas högst märkvärdiga upplysningar i en af dessa begge personer till hertigen i Reval framlemnad skrift. Enligt denna skulle Johan först sändt en sin tjenare Nils Birgesson till Clas Christersson med uppmaning, att afstå från Wittensteins belägring, emedan hertigen fått detta jemte 6 andra slott som pant af Konungen i Polen för brudskatten och ett lån. Denne hade då hänvisat Nils till Svante Sture, som gifvit det svar, att man ej kunde afstå från belägringen, ty dels hade Erik redan påkostat densamma alltför mycket, dels vore slottet nu så försvagadt, att om det öfvergåfves skulle det genast falla i Ryssarnes våld. Deremot hade de beviljat hertigens begäran om ett stillestånd på 3 veckor för de öfriga slotten. Derefter hade samma Nils Birgesson andra gången infunnit sig å Johans vägnar och förklarat, att Hertigen tagit saken i öfvervägande och afstått från slotten och derjemte befallt Nils att varna de begge herrarne för Polens krigsfolk, hvilket nu ämnade sig till Wittenstein, tillika erbjudande sig att med allt sitt folk komma till deras undsättning, för hvilket de med samma Nils sände en

⁶³) Se Åkes bref till Erik XIV 24/11 1562, Schirren 1631; författaren hos Fryxell säger, att Johan endast fick komma in sjelf åttonde och att de öfriga finga ligga utanför.

⁶⁴) Författaren hos Fryxell och Bröms.

⁶⁵) Johans bref 9/1 (not. 62); Bröms, Terserus (hes Nettelbladt) och författaren hos Fryxell.

skriftlig tacksägelse⁶⁶). De hade tillika genast underrättat Erik XIV härom, som då öfversände Mornay med förstärkningar för att intaga och besätta slotten⁶⁷). Men härunder ankom ett nytt, tredje bud från hertigen en Simon Henriksson, hans cancelliförvandt och meddelade alldeles motsatta underrättelser⁶⁸), nemligen att hertigen redan låtit "kennes vid" de ofvannämnda slotten, utom Wittenstein, hvarföre han gunstligen begärde, att man icke skulle angripa dem, förr än Johan fått personligen underhandla med Sture och Horn. De hade beviljat äfven denna önskan, men så fordrade de ock å sin sida att nu efter hertigens ankomst ej längre se saken uppskjuten. De hade dagen förut (den 29 Nov.) begärt, att hertigen såsom konungens trogne broder och Sveriges rikets incorporerade och besurnde ledamot, skulle söka bringa saken till någon god ända, så att han kunde förlika sig med konungen om sina nya besittningar och de kunna ansvara för hvad de gjort. Han hade dervid förklarat sig icke obenägen att upplåta några af slotten till Erik mot vilkor att igenfå dem framdeles, när han derpå gjorde fordran. De begära nu af hertigen en certification på dessa slott, hvaremot de skulle sedan gifva honom fripass till de öfriga. De äro öfvertygade, att i så fall skall hertigen lätteligen efter ankomsten till konungen kunna träffa en broderlig öfverenskommelse. De önskade dock ett skyndsamt svar, för att kunna genast underrätta konungen, på det att den nu till Ryssland afgående beskickningen måtte komma i tillfälle att intaga äfven Johans slott i fördraget⁶⁹). Huru öfverenskommelsen i Reval slutligen affattades vet jag icke bestämdt; att en sådan träffades är säkert, som jag sedan skall visa.

Hvad Johans besynnerliga andra beskickning till Sture angår, så har antingen Nils Birgesson på egen hand uppdiktat berättelsen

⁶⁶) Jfr Sture till Johan 4/11 orig., Liv. 437, der han tackar för varningen med Nils Birgesson. För N. Birgesson fins i Joh. Diarium en fullmagt till Grefve N. N., dat. Riga 27/10, hvilket således skulle varit tiden för N. Birg:s andra beskickning, hvaraf man kan sluta, att den första ej skett senare än medlet af October.

⁶⁷) Jag har ofvan, not. 30, visat, att detta var orimligt; förmodligen missminde de sig och skrefvo till Erik efter Nils Birgessons första beskickning, hvilket förefaller vida sannolikare.

⁶⁸) I Johans diarium finnes under 6/11 angifvet ett bref till grefven (Sture), der han skrifver, att ställningen sig nu förändrat, och att Sture derföre icke skulle akta på, hvad Nils Birgesson andragit.

⁶⁹) För ofvanstående se Stures och Horns med egenhändiga underskrifter (men utan sigill) försedda andragande hos Johan d. 30 Nov. 1562, Liv. 437.

om Johans undfallenhet, hvilket är nästan orimligt eller ock, hvilket är sannolikare, har Johan i ett ögonblick af missmod och förbittring vid det första fiendtliga bemötandet i Riga oförsigtigt låtit sådana löften undfalla sig. Kanske det endast var en bedräglig list i afsigt att vinna tid, för att sålunda antingen, hvilket ju lyckades honom, genom personligt sammanträffande förmå Eriks befälhafvare till stillestånd eller åtminstone förskaffa slotten tid att sätta sig i försvarstillstånd och sig sjelf tillfälle att öfverkomma till Finland, för att der bringa djerfvare planer till mognad och utförande.

Svante Sture och Clas Christersson hade befunnit sig i en ganska kinkig ställning, men de hoppades tydligen nu att hafva dragit Johan från Polens sak till Sveriges, utan att dervid hafva brutit mot Eriks befallningar eller förhindrat fortgången af hans planer på Livland; men de kände i så fall för litet både Erik och Johan, såsom närmaste tiden utvisade. För Sture tyngde säkerligen sedermera denna sak djupare, än något annat i vågskålen, då Erik började samla bevis på bevis om hans försumlighet och otrohet. Horn var lyckligare, ty han, som straxt derefter återreste till Sverige, fick tillfälle att utplåna misstroendet genom lysande trohets- och tapperhetsbevis i det snart utbrytande sjuåriga kriget med Danmark.

Vi nalkas nu utbrottet af den länge förberedda striden mellan Gustaf I:s tvenne äldsta söner. Hertig Johan hade genast efter sin hemkomst skrivit till Erik den 10 December 1562 och underrättat honom om sitt giftermål samt inbjudit honom att besöka sig, utan att dock dervid beröra den polska pantförskrifningen⁷⁰). Erik gaf det svaret, att han ville tillönska honom lycka och glädje af detta giftermål, men att, som han sjelf vore hindrad, så skulle han sända några goda män å sina vägnar⁷¹). Härtill utsåg han Riksrådet Jacob Thuresson (Rosengren) och den tyske sekreteraren Herman Bruser (Clas Christerssons fordna biträde i Livland). De afsändes den 4 Februari. Erik förklarade, att han af Horn och andra hört talas om en penningeförsträckning af Johan åt Polen, Eriks uppenbara fiende, och en deraf föranledd förpantning åt hertigen af livländska slott, men att han ej kunde sätta tro dertill, då brodern icke meddelat något derom. En sådan afhandling med

⁷⁰) Terserus (hos Nettelbladt IV. 204).

⁷¹) ³/₁ till Johan, R.R. Samma dag skref han till Svante Sture och förklarade öfverenskommelsen om Johans pantslott ogiltig.

en främmande magt skulle strida både mot slägtskapen och den Ed och Constitution, som hertigen besvurit. Sigismund Augusts afsigt vore ju tydligen att, då han icke kunde försvara slotten, göra dem till ett stridsämne mellan bröderna. Dertill måste Johan alldeles afstå från att befatta sig med både dessa och andra slott i Livland. Annars kunde följden blifva den, att han förlorade sitt furstendöme. Han borde nu väl kunna se, att icke allt kunde så lyckas "som den Ezechias och andra lösaktigen föregifvit." Till sist ville han hafva en bestämd förklaring af hertigen antingen han ville hålla sig till Polen eller Sverige⁷²). Eriks fordran var så godt som en indirekt krigsförklaring; antingen måste hertigen gifva efter eller också vara beredd att tvingas dertill, hvilket sedan blott var en tidsfråga, beroende af Eriks åsigt om rätta tillfället. Det kan väl sättas i fråga, om icke Erik XIV af statskloket både bordt och kunnat fredligt uppgöra tvistefrågan, utan att dertill Sveriges sak eller hans egen magtställning skulle lidit mera, än som sedan skedde genom brödrastriden; ty vi skola erinra oss, huru svag Johan var gentemot Erik och huru hemfärden från Polen med sina obehag och faror betydligt måst afkyla hans stämning mot Polen; kanske han ock fått ögonen öppna för detta lands svaghetstillstånd och föga upprigtiga afsigter gentemot Sverige⁷³). Dessa förhållanden jemte hertigens fåfånga hade kanske, om de lämpligen behandlats, kunnat föra honom öfver till Sveriges sak. Men den försonlighet och ärlighet, som härför varit oundgängligen nödvändiga, saknades alldeles hos Erik XIV. Kanske han å andra sidan visste mera om Johans föregående underhandlingar och aftal, än vi veta, säkert är, att den fara, som låg i de af Gustaf I skapade mäktiga hertigdömena, nu framträdde och att, om Johans fåfånga varit stark nog att föra honom nära fiendens läger, så var Eriks magtlystnad och misstro mot en hvar, som något höjde sig öfver mängden, mer än tillräckligt stark för att drifva brodern in i detta läger.

Innan ännu något svar från Erik ankommit, afät Johan ett nytt bref under den 6 Januari 1563, der han fann för godt att meddela brodern förpantningen, men sökte förmildra intrycket ge-

⁷²) Instruction för legaterna ¹/₂ 1563, R.R. III. (Celsii framställning häraf är mindre riktig).

⁷³) Att han icke var alldeles blind dertill, visar brefvet till Sigismund August af ⁹/₁ 1563 (Lat. Reg.), der han säger, att ringa utsigt förefinnes till framgång af en hans fredsbemödning mellan Sverige och Polen, då Sigismund icke ville uppställa några bestämda fredsvilkor.

nom den falska uppgiften, att densamma icke skett, förr än i Riga, då han icke der kunde utfå sina försträckta penningar eller hemgiften och brudskatten. Tillika skyllde han ifrån sig penninghemgiften och brudskatten. Tillika skyllde han ifrån sig penninghemgiften på sina ombuds oförstånd och begärde slutligen, försträckningen på sina ombuds oförstånd och begärde slutligen, att de nya slotten skulle i ryska fördraget upptagas⁷⁴). Hårtill svarade Erik den 23 Februari, att han väl mindes, hvad de i Stockholm förhandlade och att han alltid velat befordra Johans sak; också skulle saken gått helt annorlunda om Johan velat handla i samråd med honom. Annu vore det icke för sent, och Erik lofvade att, om hertigen blott ville besinna sig och hålla sig till sin konung och sitt fädernesland, skulle Erik långt bättre befordra hans sak än konungen i Polen gjort⁷⁵). Men Johan stod icke att beveka. På de af Eriks sändebud framlagda fordringarne gaf han ett vägrande svar, ånyo sökande rättfärdiga förpantningen genom upprepande af den ofvannämnda förvrängda framställningen om dess tillkomst. Angående konungens fordran, att han skulle öppet förklara, antingen han ville sluta sig till Sverige eller Polen, svarade han, att han icke kunde begripa, hvaraf sådana misstankar uppstått, då han ju alltid ådagalagt beredvillighet och trohet mot konungen och riket. Han vore visserligen nu genom slägtskapens band förenad med konungen af Polen och skulle derföre helst se en uppgörelse i godo, för hvars ernående han icke ville spara möda och krafter, men om detta icke lyckades, utan krig måste förklaras, så skulle han icke svika konung och fosterland⁷⁶). Hårtill svarade Erik XIV den 2 April, att tiden skulle en gång utvisa, hvad som vore misstanke och hvad som vore verklighet och erinrade ånyo derom, att förpantningen stridde mot både Ed och Constitution; på hertigens försäkran att icke vilja undfalla honom tog han genast fasta och uppmanade honom att komma sig till undsättning i Livland med det krigsfolk han var skyldig att hålla (åtminstone till en början med 300 hästar och en fänika knektar); han säger sig härigenom vilja pröfva hvad hertigen vill göra till saken och sig inlåta för konungens och rikets skull mot Po-

⁷⁴) Terserus (hos Nettelbladt IV. 204 och 205).

⁷⁵) $23/2$ till Johan med Hans Henriksson, R.R. III. Samtidigt befallde han Jacob Henriksson (Hästesko) att förlägga i hertigdömet det från Livland öfverkomna rytteriet, som ej finge rum i kungliga andelen, $17/2$ till J. H., R.R. I.

⁷⁶) Johans svar hos Terserus (Nettelbladt, IV. 205—207), der det dateras den 11 Mars. Johans Diar. daterar det den 14 och uppgifver att Johan $21/3$ svarade på Eriks bref af $23/2$.

len⁷⁷). Denna anhållan upprepade han flera gånger för att sålunda bringa hertigen i det svåra valet mellan att tillbakakalla sitt löfte eller råka i spänning med Polen. Johan ville naturligtvis icke göra ett sådant val, som skulle medföra brytning med endera magten utan erbjöd sig i stället att göra tjenst med allt sitt folk emot Danmark, dock utan att Erik lyssnade dertill⁷⁸). Emellertid tycks icke heller denne ännu ansett tiden vara inne för en öppen brytning, ty ehuru han i första hettan befallt sina män i Livland att bryta öfverenskommelsen med Johan och angripa dennes slott, så hade han sedan återtagit denna befallning och anbefallde äfven nu detsamma⁷⁹). Men straxt derefter inträffade en i sig föga betydande händelse, men hvilka nu verkade som en obetydlig gnista i den länge förberedda minan och bragte striden till utbrott.

Denna händelse var arresteringen af en Johans forne tjenare Johan Bertilsson, under det han genom det mest dåraktiga tal sökte egga allmogen i Upland till uppror, samt den bekännelse, man af honom framtvingade. Från detta ögonblick synes Eriks olyckliga misstänksamhet framträd i hela sin styrka; möjligen fick han ock det tillfälle han väntat på att gripa till tvångsåtgärder, ty hertigen kunde nu icke längre sägas iakttaga en blott tvetydig hållning; han sökte ju nu äfven att uppväcka inbördes krig och ryckas om spiran med sin krönte broder. Och händelserna utvecklade sig härefter med en förfärande snabbhet. Denne Johan Bertilsson var en ung finsk ädling⁸⁰), som för sitt dåliga uppförande blifvit ur hertigens tjenst afskedad och nu låtit hotande utlätelser undfalla sig, att Erik XIV:s regering icke skulle blifva långvarig. Han häktades och underkastades i Konung Eriks egen närvaro i

⁷⁷) Erik till Johan $2/4$, R.R. III. Sin befallning till Johan meddelade han de Livländska befälhafvarne ($2/4$ till Sture, $21/2$ till Mornay, R.R. III. o. $18/5$ till Åke Bengtsson, R.R. I.) på samma gång dock varnande dem att vara på sin vakt, att icke slotten måtte råka ut för stämplingar af Johan och hans folk. Den $4/4$, R.R. III., befäller han Sture att häkta de Johans tjenare, som kommit öfver till Reval för att förleda denna stad samt att undersöka, dock utan buller, om icke dylika försök gjorts med befäl och krigsfolk i Livland.

⁷⁸) Så uppgifver författaren hos Fryxell, III. s. 23 och det bekräftas af det 1569 utkomna mandatet om orsakerna till Eriks afsättning, se Stierman, R. och Mitens beslut III. s. 292; men att Johan verkligen en gång befallt sitt krigsfolk att vara färdigt i rikets tjenst draga till Reval, synes af hans Diar. under den $26/4$.

⁷⁹) $9/3$ till Mornay, $2/4$ till Sture och Mornay, $23/4$ till Mornay, R.R. III.

⁸⁰) Bomansson, "Hertig Johan och hans tid", s. 73, 74.

Stockholm, den 19 April den grymmaste tortyr, hvarigenom han tvangs att bekänna, det han blifvit af hertigen utsänd och att denne ämnade bringa konungen om krona och lif. Af en sådan bekännelse kan naturligtvis ingen bevisande slutsats dragas, och det förefaller föga troligt, att döma af hvad vi hittills känna om Johans yttranden och handlingar, att han häri haft någon del eller i allmänhet hvälft något dylikt i sina tankar, än mindre redan börjat planens verkställande. Men Erik XIV antog eller låtsade antaga bekännelsen vara fullt sanningsenlig och bevisande, hvarföre han den 23 April skref till Johan och stämde honom till sig, för att inom trenne veckor svara på dessa beskyllningar⁸¹⁾. Straxt derefter, den 29 April, utfärdades kallelse till Sveriges och Finlands ständer att samlas i Stockholm den 1 Juni⁸²⁾. Det förestående danska kriget torde visserligen haft betydlig del i ett sådant besluts fattande, men Eriks mening var nog också att ställa hertigen till rätta inför ständerna eller också möjligen att redan på förhand skaffa sig stöd i folkets uttalade mening. Att Eriks misstankar redan voro i full gång, visar sig af följande besynnerliga företag. Samma dag, som Johan inständes, eller den 23 April, skref Erik till sin ståthållare i Wiborg. Jacob Henriksson Hästesko, att som hertig Johan hade något otillbörligt i sinnet, afsänder han till Finland, för att förekomma detta, Erik Gustafsson (Stenbock) och Ivar Månsson (Stiernkors); dessa egde något viktigt i befallning, som Jacob Henriksson skulle understödja⁸³⁾. Hvad detta viktiga uppdrag var, fins icke der eller annorstädes antydt. Att det ännu icke gällde ett anfall på hertigdömet är väl temligen säkert, då trupper dertill saknades och sådana egentligen efter riksdagen sändes öfver från Sverige, och Erik skrifver sjelf den 25 April till Hans Larsson, som hade befäl öfver flottan i Finland, att ehuru han visserligen anser lägenheterna med Johan besvärliga, anser han dock vida viktigare att hafva hela sin flotta

⁸¹⁾ 23/4 till Johan, R.R. III. Karakteristiskt för Erik är verkligen hans försök att bevisa, det bekännelsen icke var en följd af tortyren. Det heter nemligen "förrän som något var berört om E. K:tt eller någon annan, begynte han straxt skjuta skulden in uppå E. K:tt."

⁸²⁾ Kallelsen i R.R. I. är endast ställd till Köp-täderna, som anbefallas att sända två ombud hvar, men det heter att Rådet, Adeln och Bönderna äfven blifvit kallade. Särskilda kallelser finnas i R.R. för Greve Gustaf (Tre Rosor) 5/5 och Thure Bjelke 2/6. Finska riksdagskallelsen fins hos Arwidsson, X. s. 74.

⁸³⁾ Brevet fins i R.R. III.

församlad vid Elfsnabben⁸⁴⁾ (i och för danska kriget). Kunde väl Stenbock endast varit skickad för att verkställa, hvad som nu skedde, nemligen bortsnappandet af tvenne hertigens förtrogne tjenare af lägre börd, Hans Skotte och den såsom Johans underhandlare i Livland bekante Nils Birgesson⁸⁵⁾, för att man genom dem skulle förskaffa bestämdare upplysningar om hertigens planer eller ock genom deras bestraffning injaga fruktan? Det förefaller knappast troligt, och jag är verkligen med den kännedom om Eriks karakter och tänkesätt, som hans egna bref och handlingar gifva oss, böjd att antaga, det företaget var riktadt mot Johan, ehuru detta ej lyckades, utan man fick nöja sig med verktygen. Dylika anslag af Erik äro ej sällsynta.

Hertig Johan synes emellertid i det längsta, oaktadt han vägrande besvarat Eriks fordran att öfvergifva slotten i Livland, hoppats att se saken taga en fredlig vändning, kanske isynnerhet förlitande sig på sitt anbud att utgöra rusttjensten i krig mot Eriks fiender. Men denna förblindelse skingrades nu af den hårda verkligheten, då han ständes att stå till rätta på grund af upproriska planer och tillika såg sina tjenare bortsläpas inför sina ögon. Det förefaller mig ej synnerligen underligt, om han då endast lyssnat till den sårade stolthetens och vredens högljudda röst och tänkt vedergälla våld med våld. Ett, om ock partiskt, ögonvittne till dessa händelser⁸⁶⁾ berättar, att efter Erik Stenbocks våldsamma uppträdande i Åbo lade Johan råd med de sina hvad nu vore att göra. Då hade Henrik Classon (Horn), som varit hans förnämsta Rådsherre, yttrat, att han genom bref från en förtrogen vän förnummit, att konungen fast beslutat att bringa hertigen i sitt våld och, om han icke kunde taga hans lif, hålla honom i ett evigt fängelse, hvarföre han ville tillstyrka hertigen att lemna landet och fly till Danzig. Sjelf vore han jemte Herman Fleming (till Willnäs och Lechtis) färdig att öfvergifva sitt fosterland för att följa hertigen. Derpå hade de aflagt en tredje skriftlig ed, hvaremot hertigen gifvit dem förseglade bref på full ersättning i främmande land för allt hvad de i Finland förlorade. Men sedan de på detta sätt kommit underfund med hertigens hemliga planer, hade de rymt till konungen och för honom förrådt dessa, deri inblandande grofva lögner om huru Johan för dem erkänt förhållandet med Johan Bertilsson och ett med Danmark och Polen ingånget för-

⁸⁴⁾ Brevet fins i R.R. I.

⁸⁵⁾ Författaren hos Fryxell, III. s. 23; Svante Sture visste af deras bortrövande redan d. 13 Maj, se brevet till sonen i Scand. Handl. IV 63; jfr i öfrigt Messenius, VI. 16, och Nämndens Dombok i Riksarch.

⁸⁶⁾ Den ofta citerade författaren hos Fryxell, III-

bund. Huru mycket af denna berättelse är sant, torde vara svårt att afgöra till följe af den stora bristen på handlingar från detta skede af striden. Att Henrik Horn och Herman Fleming intagit en framstående plats hos hertigen ⁸⁷⁾ och varit djupt invigda i hans planer, framgår af allt, isynnerhet af deras deltagande i underhandlingarne med Polen. De hafva dock vid flera tillfällen höjt sin röst mot oförsigtiga steg, som kunnat leda till brytning med Erik XIV. En Johans partiska anhängare ⁸⁸⁾ anser dem hafva varit i hemligt förstånd med Erik XIV, men några bevis finnas icke därför och hade de velat bringa hertigen på fall, hade de snarare bordt tillstyrka först resan till Polen och sedan en förlängd vistelse hos dess konung. Förmodligen hade de förut icke tänkt sig annat än att deras pligter mot länsherren Johan skulle väl kunna förenas med dem mot konung och fosterland. Men då oenigheten mellan bröderna hotade att öfvergå till öppen fejd och ingendera ville gifva efter, måste de välja mellan att svika sin vasallpligt eller ock draga svärdet mot öfverlänsherren. De valde det förra och öfvergåfvo hemligen hertigen. Johan glömde icke såsom konung ⁸⁹⁾, att desse män en gång svikit honom, äfven om statsklokheten förbjöd honom att strängt bestraffa, hvad han då i sin nya ställning ovilkorligen måste gilla. Tidpunkten för deras flykt är icke bestämdt uppgifven; förmodligen inträffade den, då Johan efter att hafva samlat sina män till öfverläggning i anledning af Bertilssons bekännelse, Eriks stämning och det våldsamma öfverfallet på tvenne sina tjenare, icke ville följa rådet att genom flykt undvika striden, utan vädjade till vapenlyckan. Erik XIV säger sjelf i bref från denna tid ⁹⁰⁾, att sedan Johan vägrat att komma, ville han tvinga några goda män af adel att svärja sig trohet och begynna krig mot sin konung, hvarpå de flesta af dessa såsom Horn, Fleming och Torsten Henriksson flydde till Sverige. Således skedde det väl i början af Maj.

Icke långt derefter, fortsätter samma tyska ögonvittne, kommo en riddare och en adelsman till Åbo, hvilka hertigen lät arrestera, emedan de icke kunde gifva besked om sina afsigter och uppdrag och han sålunda hoppades kunna mot dem få utlösa sina två bortröfvade tjenare. Men på tredje dagen gaf han dem lös, sedan de lofvat att af

⁸⁷⁾ De hade af Erik sjelf blifvit undantagna från den ed, som furstendömet i öfrigt skulle aflägga till konungen. Bomanss., H. Johan och hans tid, s. 30.

⁸⁸⁾ Författaren hos Fryxell.

⁸⁹⁾ Bomansson, l. c. s. 31.

⁹⁰⁾ ^{13/6} till Sv. Sture och Mornay, R.R. III.

konungen förskaffa honom en säker lejd; de reste derpå tillbaka och förskaffade verkligen ett lejdebref af konungen; men dåliga människor lyckades omintetgöra saken. Dessa män voro riddaren Clas Åkesson (Tott till Bystad) och Olof Henriksson (Stengafvel till Brunsholm ⁹¹⁾), hvilka redan vid årets början blifvit af Erik öfversända till Finland i flera värf ⁹²⁾, deribland att hålla konungsräfst och vapensyn. De hade nu i Maj kommit till Åbo, kanske äfven med något nytt uppdrag af konungen (efter Erik i domen öfver Johan låter kalla dem sina fullmyndige legater) möjligen det att högtidligen framföra stämningen. Deras fängslande och lössläppande hafva vi sett, äfvensom att Johan genom dem begärde lejd, innan han ville infinna sig i Sverige. Erik svarade härtill, att en undersåte icke behöfde lejd af sin konung, emedan denne vore honom rättvisa skyldig ⁹³⁾. Således vägrade Erik XIV att utställa någon lejd och förmodligen äfven att underhandla med Johan genom de män denne samtidigt ⁹⁴⁾ dertill utsåg. Kunde möjligen Tott och Stengafvel åtagit sig att framlägga hertigens vilkor; åtminstone måste de hafva varit frigifne den 11 Maj, då Johan erbjöd sig att underhandla och i så fall skulle alla dessa handlingar, Stenbocks hemliga expedition, de finska Rådets flykt samt fängslandet och frigifvandet af Tott och Stengafvel tilldragit sig inom den korta tidrymden af ungefär 14 dagar från slutet af April in i Maj. Johan tyckes dock nu börjat inse, att frågan knappt kunde lösas annat än med svärdet; han började förse Åbo med allehanda förnödenheter ⁹⁵⁾ och afsände troligen äfven vid samma tid det bref till konungen af Polen på hvilket denne svarar den 26 Juni; detta svar var dock föga tröstrikt, ty det heter der, att han visserligen icke skulle svika hertigen men att han hvarken egde någon flotta ej heller krigsfolk, emedan de polska lagarne förbjödo att föra hären utom gränserna ⁹⁶⁾.

I Sverige sammanträdde emellertid riksdagen den 1 Juni. De förnämsta vittnena på Johans brottslighet voro de från honom undflydde Henrik Classon ⁹⁷⁾ och Herman Fleming. Såsom kronans åkla-

⁹¹⁾ Deras fängslande af Johan omnämnes på flera ställen såsom i domen öfver Johan hos Stiernman.

⁹²⁾ Se Arwidsson, X. n. 24—26.

⁹³⁾ Instruct. för Hogenskild Bjelke till Johan ^{13/6}, R.R.

⁹⁴⁾ I Johans Diar. heter det d. 11 Maj: "Svar på H. K. M:ts skrivelse anlangande H. F. N:s resa till H. K. M:tt, derutinnan H. F. N. sig undskyller och gör några fullmäktige att antaga det, som kan förhandlat blifva"

⁹⁵⁾ Se Joh. Diar. 13—15 Maj.

⁹⁶⁾ Sig. Augusts bref hos Menchen, s. 295.

⁹⁷⁾ Af Terseri Hist. Joh. (Nettelbladt, s. 211) ser det ut som om H. Clas-

gare uppträdde Jöran Persson. Enligt en uppgift voro ej ständerna i sin helhet domare, utan sedan konungen, som först med ständerna afhandlat ställningen till Polen och Danmark, aflägsnat sig, hade Jöran Persson med ett utskott af ständerna dragit sig tillbaka till högsta nämndens sessionssal, der äfven denna var församlad, och här hade han med ursinnig häftighet framställt anklagelsen mot hertigen. Utgången var icke svår att förutse, om ock domen kunnat blifva mildare; det var klart, att konungens vilja alltid skulle hafva ett afgörande inflytande på sakens utgång och, om äfven inga bestämda bevis finnas derpå, att han missbrukade detta inflytande, förefaller det med kändedom af hans karakter ganska troligt⁹⁸). Den 7 Juni fälldes domen. Den innehöll, att efter hertig Johan brutit konung Gustafs testamentsordning, sin ed och Arbogaconstitutionen, fängslat Eriks fullmyndige sändebud, undsatt konungen af Polen, Sveriges förklarade fiende, med penningar, inlåtit sig i stämplingar med Polen och Danmark, uppenbarligen låtit höra, eftersom H. Classons och H. Flemings med ed bekräftade vittnesmål gifver vid handen, att han ämnade med härsköld angripa riket och slutligen vägrat att infinna sig hos konungen, oaktadt han trenne gånger blifvit stämd, så hade han enligt Sveriges Rikes Lag förverkat lif, gods och arfsrätt till riket⁹⁹). Sådan var domen, i vissa delar grundande sig på öfverdrifna och ensidigt gjorda framställningar af förhållandena, i andra, såsom rörande beskyllningen om stämplingar med Danmark, bestämdt falsk¹⁰⁰), i

son sjelf först måst skriftligen försvara sig d. 26/3 mot de beskyllningar J. Bertilsson framkastat; härvid hade Horn sökt urskulda Johan; obs. att detta omtalas af en Johans försvarare.

⁹⁸) Messenius, VI. s. 19, säger att de förnämsta ständerna tvingades att besegla domen, de motsträfviga till och med genom fängelse. Han är visserligen partisk, men vi läsa ungefär samma uppgift i de 1569 framlagda Orsakerna till Eriks afsättning (Stiernman, III. s. 294). Författaren hos Fryxell berättar att högst få af adeln infunno sig och besynnerligt är att Erik sjelf den 2 Juni skrifer till Thure Bjelke, att genom natt och dag skynda till Stockholm, emedan konungen ingenting kan företaga, då inga andra af hans Råd äro närvarande. R.R.

⁹⁹) Ständernas dom hos Stiernman, III. s. 257, är endast en copia af adelns bekräftelse på domen.

¹⁰⁰) Jag har ofvan meddelat uppgiften, att Johan erbjöd sig att göra tjänst mot Danmark; ytterligare bevisande är att vid mötena i Stralsund och Stettin 1563 mellan Polens och Danmarks sändebud de förra fingo i uppdrag att försvara Johan och erbjuda Polens bemedling, om han förolämpat Danmark. Menchen, s. 276 o. 401. Danska sändebuden ville icke gå in på att erkänna Johan såsom vän eller ens neutral magt. Handlingarne vid mötena i Sund och Stettin finnas i "Polonica Varia 1523—1654" i Riksarch.

många åter grundad. För sträng synes den dock i alla händelser hafva varit, isynnerhet om vi taga i betraktande, att Johan icke ännu visat någon fiendtlighet (ty det korta fasthållandet af Tott och Stengafvel kan väl icke anses som öppen fiendtlighet); men Erik XIV ville tydligen erhålla rättighet att oinskränkt bestämma sin ställning till brodern, hvilket han nu kunde göra, då han genom ständernas beslut egde taga allt, till och med Johans lif, och hvarje eftergift således kunde räknas som ett bevis på mildhet och nåd.

Emellertid erbjöd han brodern ett sista tillfälle att, om ock på förödmjukande vilkor, underkasta sig, antingen emedan han tvekade att inveckla riket i denna nya strid, då just nu kriget med Danmark stod för dörren eller, emedan han drifven af en bättre känsla, önskade undvika en brödrastrid med dess sorgliga följder. Han afsände nemligen den 13 Juni Hogenskild Bjelke och den ofvannämde Olof Henriksson för att erbjuda hertigen antingen underkastelse på följande vilkor eller ock krig. Johan skulle antaga vid sin sida af Erik nämnda rådgifvare, icke vidare befatta sig med rikens saker, icke utan Eriks samtycke lemna sitt furstendöme, ej ens för en resa till Sverige, afstå sin mynträtt och lösgifva alla fängslade. På dessa vilkor skulle han få behålla sitt furstendöme, men den arfsrätt, han förverkat, skulle inträda först efter de yngre bröderna. Om Johan begärde att få resa öfver till konungen, skulle de å konungens vägnar förvägra detta; erbjöde han sig att för en summa penningar afstå sitt furstendöme, skulle de svara, att Erik hvarken begärde eller ville hafva detsamma¹⁰¹). Under samma dag utfärdades en befallning till furstendömet innevånare, att understödja konungens män emot hertigen och ett försvarelsbref för de Finnar, som vågat sig öfver till riksdagen¹⁰²). Tillika vidtogos kraftiga åtgärder att, om så behöfdes, med våld bringa hertigen till undergifvenhet. Iwar Månsson (Stiernkors) fick befallning¹⁰³) att gå öfver till Finland jemte Anders Nilsson (Sabelfana) och den bekante Hans Larsson (Björnram) och der öfvertaga högsta befälet, till dess Mornay hunne anlända. Så fort underrättelse ankommit från Bjelke, att Johan vägrat, skulle de be-

¹⁰¹) Instr. af 13/6 i R.R. III. Dalin, III. s. 562, hänvisar till R.R., men begär det misstaget att säga, det äfven i händelse af tillgift, skulle dock alltid arfsrätten och furstendömet vara förverkade. Celsius, s. 140, säger, att de skulle gifva hertigen hopp om nåd mot ett evigt fängelse; ett besynnerligt förbiseende af den, som annars gör allt för att ställa Erik i en mildare dager.

¹⁰²) Begge hos Arwidsson, X.

¹⁰³) 13/6 till I. Månsson o. samma dag t. Sture o. Mornay, begge i R.R. III.

gynna kriget och arbeta på att draga allmogen samt, om möjligt äfven Johans hofmän på sin sida. Tillika skulle de då ofördröjligen afsända de bref, som de nu af Erik erhöilo, ställda till öfrige finske och livländske befälhafvare, nemligen Jacob Henriksson, Nils Boje och Erik Spore, samt till Svante Sture och Mornay med befallning att genast rycka emot hertigen. Om några trupper från Livland verkli- gen öfverkommo, vet jag icke, ehuru jag ej anser det sannolikt; åt- minstone förekomma ej befälhafvarnes namn, ehuru Mornay var ut- sedd att taga högsta ledningen. De trupper, som från Sverige och Finland användes mot Åbo, synas dock icke hafva varit obetydliga. Enligt en uppgift funnos 3 sqvadroner ryttare (väl minst 1000 man) förut i Finland, hvilka redan tidigt begynte fiendtligheter; från Sve- rige öfversändes Henrik Classon och Herman Fleming med 8000 knek- tar, och något senare ytterligare 4 fänikor knektar med 3 hela och 3 halfva kartoger¹⁰⁴), så att belägringsstyrkan skulle sålunda utgjort minst 10,000 man, en betydlig styrka vid en sådan tid, då man re- dan förde ett krig i Polen och dagligen väntade ett nytt kanske inom egen gräns.

Hertigen gaf dock äfven på detta sista anbud med Hogenskild Bjelke ett vägrande svar. Och man kan väl icke förvåna sig deröf- ver. Såsom händelserna gestaltat sig, fans för honom ej annat val, än att antingen snöpligen uppgifva det mål, som han i åratal arbetat för och omsider vunnit, samt uppoffra sina anhängare eller ock dela deras öde och vädja till vapnen. Och långt bättre måste det synas honom att falla med heder, än att nu, då brodern oförsonligt dref sa- ken till sin spets, antaga dennes förödmjukande vilkor, som nästan skulle gjort honom till en statsfånge. Eget är att ingen historieskrif- vare omnämner, hvilket svar Johan afgaf eller om sändebuden ens haft företräde hos honom. De hafva dock haft ett sådant i slutet af Juni eller början af Juli, men fingo då af hertigen ett vägrande svar, såsom vi förut sett¹⁰⁵).

Tärningen var kastad och kriget förklaradt. Att det kom öfver Johan temligen oväntadt, synes af allt. Handlingarne ådagalägga,

¹⁰⁴) Allt detta enligt uppgift af författaren hos Fryxell, ss. 27 och 28. Sqvadronerna voro troligen I. Månssons, A. Nilssons och Christofer Eichel- bergers. R.R. har ingenting om denna utrustning, endast att Erik i bref till Anders Sigfridsson d. 24/8, R.R. III, nämner att knektarne voro från Dalarne, Helsingland, Botten, Upland, Nerike och Finland.

¹⁰⁵) Det är författaren hos Fryxell, som berättar detta, ehuru just vid deras företräde handlingen är defekt; af Joh. Diar. synes, att lejd för sän- debuden utfärdades den 29 Juni.

att han långt in på våren alls icke tänkte sig möjligheten af en strid med brodern. Aunars hade han väl långt bättre kunnat sörja för yttre understöd, isynnerhet från Polen, och kriget skulle då icke blif- vit så localiseradt kring hans residens, som det nu blef. Att icke heller andra så tidigt väntat sig en strid mellan bröderna, synes deraf, att en så framstående och med ställningen naturligtvis välbekant per- son, som Svante Sture först den 13 Maj skref till sonen Erik, hvil- ken tjänade hos hertig Johan, och befallde honom att lemna sin plats, emedan man nu kunde befara oenighet mellan konungen och hertigen efter bortröfvandet af den senares tjänare¹⁰⁶). Men efter denna hän- delse samt Horns och Flemings flykt kunde det icke längre vara oklart för hertigen, att en öppen fejd ej skulle låta länge vänta på sig, och han vidtog derföre lämpliga mått och steg. Redan i Maj hade han begynt proviantera slottet och meddelat konungen af Polen sin belä- genhet. I Juni¹⁰⁷) sammandrog han allt sitt krigsfolk i Åbo, en Bengt Christersson och en Nils Eriksson sändes att underhandla med allmogen i Norr-Finland och skärgårdarne¹⁰⁸). Derpå blef hela me- nigheten kallad till Åbo, hvarest hertigen sökte rättfärdiga sin sak och draga äfven massorna på sin sida. Han framhöll de många be- tydande tjänster, som han visat brodern, men huru denne endast ve- dergällt dem med orättvisor och inskränkningar i den rättighet öfver furstendömet, som gamle konungen gifvit hertigen. Erik hade nu in- vecklat riket i flera så svåra krig, att räddning knapt syntes möjlig; till den herredag, som nu dömt hertigen, hade inga Riksråd infunnit sig, utan domen blifvit efter Eriks godtfinnande, fälld af några få bönder; rikets drätsel och all annan skatt, som undersåtarne i salig kungens tid dragit tillsammans, hade Erik utan nytta förskingrat. Jo- han hade han på allt sätt förföljt och nu låtit mura honom en kam- mare på Stockholms slott. Slutligen hade han alldeles förkastat de 3 anbud, Hertigen gjorde, först att med all sin magt komma konungen till hjälp mot de danske, sedan att afstå sitt furstendöme för en summa penningar, om han finge draga hvart han ville, sist att komma öfver och stå till svars, om han finge en christlig lejd. Derefter hade me- nigheten svurit att stå honom bi och beseglat eden¹⁰⁹). Sjelfva be-

¹⁰⁶) Scand. Handl. IV. s. 63.

¹⁰⁷) Se Johans Diar. 12, 15 och 25 Juni.

¹⁰⁸) Diariet d. 14 och 24 Juni.

¹⁰⁹) Johans tal hemtadt ur Palmsköldska samlingarne är tryckt i Stock- holms Magazinet III. s. 30. Det har formen af en rapport t. Erik om hvad Johan sagt. Dess dato är Henrikstid d. v. s. den 13 Juli; detta är dock föga rimligt, ty communicationen från Åbo till det öfriga Finland har ej

lägringen har troligen icke börjat förrän de första dagarne af Juli, då först vid denna tid hertigen afgaf sitt svar på beskickningen genom Hogenskild Bjelke, om ock redan förut smärre fiendtligheter utöfvats af Eriks folk ¹¹⁰), så att den vanliga uppgiften om en tvenne månaders belägring tål vid någon inskränkning. Den hjälp, som Johan hoppats erhålla från Polen, uteblef troligen helt och hållet, och de utrustningar från detta håll, som finnas omnämnda, väcka nästan löje och ömkan genom sin obetydlighet ¹¹¹), isynnerhet genom contrasten med de stora ord, som Polackarne alltid förde i munnen. Messenius (VI. 19) påstår, men jag har icke funnit detta af någon annan bekräftadt, att hertigen af Preussen just stod i begrepp att afsegla från Danzig med hjälptrupper till Johan, då underrättelse kom att denne redan capitulerat. Johans främmande anhängare tyckas hafva hyst de säkraste förhoppningar om hans framgång ¹¹²) troligen derföre, att de hade de mest falska föreställningar om de svenska förhållandena och Eriks verkliga magt.

Hertig Johan tycks äfven gjort något försök att vinna grefve Svante Sture, men denne förblef sin pligt trogen och meddelade konungen Johans bref ¹¹³). Det var troligen i anledning häraf, som alla Eriks förnämsta i Reval församlade män gjorde ett sista försök att bemedla striden. Den 3 Juli skrefvo nemligen Svante Sture, Mornay, Nils Krumme, Isac Nilsson (Banér), Anders Pedersson till Fårdal, Nils Jaspersson (Cruus) och Erik Håkansson (Slang) till hertigen, att de förnummit, det fiendskap uppstått emellan honom och konungen, kanske af missförstånd och onda människors tillskyndelse; men som

kunnat vara öppen vid den tiden, kanske afsåg kallelsen endast menigheten i Åbo eller ock, hvilket är troligast, är dato origtigt och är möjligen dagen för rapportens inlemnande hos Erik.

¹¹⁰) Johan skrifver nemligen d. 2 Juni (Joh. Diar.) till menige man i Ra-seborgs län om Jacob Henrikssons myteri och otillbörliga handel, hvilket troligen står i sammanhang med de härjande ströftåg trenne Eriks sqvadroner företogo på Johans område redan före Bjelkes legation (författaren hos Fryxell, III. s. 27).

¹¹¹) Jfr Sigismund August till Ketler d. 11 Aug., Mencken, s. 315.

¹¹²) Så skrifver en onämnd (troligen Artz) från Riga till Johan d. 30 Juli, (Schirren 1719) och uppmanar Johan att intaga några slott, innan konungen af Danmark tränger för långt in i landet, samt att så mycket som möjligt draga ridderskapet till sig, ty konungen af Danmark traktade nog efter kronan.

¹¹³) Se Erik till Sture 6/7. Deraf är tydligt, att försöket gjordes innan Johan afgaf svar på Eriks ultimatum. Erik säger att han af brefvet sett, det Johan påstått sig hafva otroligen rådt och varnat Erik, men han kan ej rosa rådena, ty de hafva gått ut på att skilja honom från lif och lefverne.

följden häraf, då furstendömet och riket icke kunna skiljas, måste blifva den, att Johan måste lemna sitt furstendöme och begifva sig under främmande magters skydd, anhålla de, att han skall begifva sig till konungen, i hvilket fall de äro öfvertygade, att han skulle få behålla sitt furstendöme (vi hafva förut sett af Eriks Instruct. för Bjelke, att Erik uttryckligen förbjöd detta troligen i medvetande om sin saks svaghet och omöjligheten att i så fall strängt bestraffa brodern). De erinra, att enligt konung Gustafs testamente voro samtliga ridderskapet så i Sverige, som i furstendömena förbundet till trohet mot konungen och att enligt samma testamente skulle, i den händelse konungen blefve oenig med sina bröder, Rådet och Ridderskapet arbeta på att förlika dem. Hvem helst den än var, som satte sig upp emot konungen, voro de dock färdiga att för den senare våga lif och blod ¹¹⁴).

Äfven hertig Magnus af Östergötland synes man försökt skilja från konungen, ty den senare skrifver den 6 Juli till svar på ett bref, der Magnus meddelat några af Johans märkvärdige canceller Ezechias Gephart framställda förslag, att Ezechias vore "enn ährelös förtwifflet skälm och bösswicht", som egentligen förfört Johan och att hvad förslaget med Ursilia af Mecklenburg angår, så vet han icke, hvem som dermed kan åsyftas. Menas Eriks moster, "kan hon icke Magnus mycket tjenlig vara, efter hon är fast ålderstegen" ¹¹⁵). Så sveko alla förhoppningar om yttre bistånd och ställningen inom slottet var ej synnerligen lofvande. Besättningen uppgifves af det tyska ögonvittnet hafva uppgått till 1200 man vid belägringens början, hvaraf största delen voro Svenskar, men dessa visade redan tidigt stor motsträfvighet och benägenhet för att rymma öfver till de belägrande. Slottet blef nu från alla sidor beskjutet ¹¹⁶), hvarvid icke en gång hertiginnans eget sofgemak var skyddat från kulorna. En dag lossades 383, en annan ända till 536 skott. Ändock lyckades man afslå det första försöket att med stormande hand intaga slottet, oaktadt 40 stormstegar på en gång användes, och försöket skulle kostat de stormande 600 man. Men dermed var föga vunnet; missnöjet ibland det svenska krigsfolket blef för hvarje dag starkare. De läto höra,

¹¹⁴) Copia på tyska i Livonica 440.

¹¹⁵) 6/7 till Magnus, R.R. III.

¹¹⁶) Från sjön var det strängt blockeradt af Hans Larssons eskader, och Johan förlorade flera fartyg, se Erik till N. Boje o. H. Classon 1/8, R.R. I; enl. en annan författare hos Fryxell, III. s. 44, skulle Johan gjort ett försök att fly till Danzig, men blifvit drifven tillbaka af de kungliga örlogsfartygen.

att hertigen vore likaväl, som de, en konungens undersåte, vägrade att strida och hotade att utlemna honom jemte gemål till de kungliga trupperna. Rymningarne tilltogo med en sådan fart, att en dag mot slutet rymde 55 man på halfannan timme, och vid uppgifningen återstodo ej mer än 350 knektar, hvaraf endast 50 voro att lita på. Dessa förhållanden tvingade hertigen att så skyndsamt som möjligt söka bringa en öfverenskommelse om uppgifning till stånd med Eriks befälhafvare. Detta lyckades också och dessa förseglade en öfverenskommelse på följande vilkor, att hertigen skulle åtnjuta ett furstligt fängelse, få hos sig behålla sina femtio uppvaktande svenska tjenare, tillsvidare uppbära sina inkomster och åtnjuta öfriga rättigheter, in tills saken blefve närmare afgjord¹¹⁷⁾. Derpå öfverlemnade hertigen den 12 Augusti sin person och slottet i de belägrandes händer. Men öfverenskommelsen var naturligen icke i Eriks smak och han fann dessa vilkor, som Anders Sigfridsson (Rålamb, hvilken icke nämnes förr än nu) och öfrige fältherrar beviljat alltför drägliga i jemförelse med dem som han sjelf uppställt. Det hade syntts Erik XIV såsom ett bevis på stor mildhet, att Johan skulle få gifva sig på nåd och onåd och erhålla sitt lif skonadt¹¹⁸⁾. När han nu på nedresan till södra Sverige i och för danska kriget fick höra, att hans män visat ännu större mildhet, blef han högeligen uppskrämd och skyndade sig att skriva till Hans Classon (Bjelkenstierna) som var den förnämste Ståthållaren i Stockholm, att A. Sigfridsson och de andra tvärt emot ed och instruction ingått ett olidligt contract med Johan, enligt hvilket han skulle få gå fri och med allt sitt folk få komma in i Stockholm, men han ville nu förlita sig på Hans Classons trohet¹¹⁹⁾. Tillika sände han den ofta använde Fransmannen Clas Collard upp till Stockholm att muntligen gifva närmare besked om sin vilja åt Ståthållarne och Clas Fleming till Svidia¹²⁰⁾, som fått i uppdrag att föra Johan öfver till Sverige. Redan före dennes ankomst hade dock den vaksamme Jöran Persson jemte Hans Classon rest Johan till

¹¹⁷⁾ Detta är något dunkelt, hvilket är mindre underligt, då såväl framställningen af capitulationen, som af belägringen är hemtad från det tyska ögonvittnet hos Fryxell. Jag har icke kunnat finna någon annan källa för dessa tilldragelser.

¹¹⁸⁾ Bref till A. Sigfridsson d. 24 Aug., R.R. III.

¹¹⁹⁾ Till H. Classon d. 27 Aug., R.R. III.

¹²⁰⁾ Bref af d. 27 och 28 Augusti R.R. Clas Fleming hade deltagit i striden mot Johan, till hvilken han stod i spändt förhållande i anledning af en återkallad förläning (Bomansson, s. 33, och Fleming till Johan d. 18 Febr. 1563, Liv. 497).

mötes vid Waxholm den 29 Augusti. De förklarade för hertigen, att han vore konungens fånge utan några vilkor och att han skulle föras till Gripsholm. Catharina och några kvinliga tjenare fingo medfölja; men alla hans tjenare inmanades i fängelse. De dyrbarheter, som hertigen medfört och sökt undangömma, togos i beslag för konungens räkning¹²¹⁾ och han affördes genast under bevakning af herr Clas Fleming och Matts Törne jemte 100 knektar till Gripsholm¹²²⁾. Med Johans tjenare anställdes derefter en oblidkelig räfst, för så vidt de voro svenske undersåter; de utländske deremot skonades. Högsta Nämndens Dombok meddelar oss många blodsdömmar och det var icke blott ledarne utan de simplaste verktyg, som dervid fingo umgälla för sin furstliga herres fel. Högst få voro de, som skonades¹²³⁾. Om de försök som Erik längre fram på hösten gjorde att använda sin fångne broder för att befördra sina planer i Livland, får jag närmare redogöra här nedan.

Cap. IV.

De 6 pantslott, som hertig Johan erhållit af Polen, befunno sig i ett temligen farligt läge. Deras områden egde ej beröring med hafvet och den närmaste vägen till Finland gick genom Erik XIV:s besittningar och förbi det i Ryssarnes våld varande Fellin. Det var hufvudsakligen söderifrån, från Riga och Polen, som man kunde tänka på undsättning, men denna väg var ganska lång, likasom sjelfva Polackarnes sinnesstämning var ganska oviss. Till Ståthållare öfver alla slotten hade Johan utnämnt en person, som kallade sig grefve af Artz,

¹²¹⁾ Inventariet finnes i Fants disputation "de luxu aulæ ducis Johannis", Ups. 1793.

¹²²⁾ J. Perssons och H. Classons bref till Erik d. 31 Aug. i Werwings Historia om Sigismund och Carl IX; J. Perssons bref t. Erik odat. i Scand. Handl. III. s. 82. Der omtalar Jöran Persson att Johan åtnjöt stor frihet under resan till Waxholm; att hertigen varit vid godt mod, synes af hans bref till Sigismund August d. 19 Aug. (Lat. Reg.) der han säger, att han nu reser till Erik och ämnar framvisa de falska angifvare, som föranlett kriget, samt anhåller om Sig. Aug:s bemedling för att återfå sitt furstendöme. Så blind var han in i sista stund och så litet kände han Erik och Jöran Perssons inflytande på sin konung.

¹²³⁾ Bland dessa Bertil Eriksson, Hans Henriksson och den unge Erik Sture, för hvilken hertigen undanhållit breffen från fadern. Om förföljelsen och de särskilda offren kan närmare läsas i Domboken, i Dalins historia, i Tegels, der den vidlyftigaste domen är aftryckt och i Bomanssons afhandling "Hertig Johan och hans tid."

och under honom stodo de särskilda slottshöfdingarne, hvarjemte trenne commissarier tillsattes, såsom det synes, hufvudsakligen för att vaka öfver anskaffandet af tillräckliga besättningar och förråder; 14,000 daler nedlade Johan på slottens iståndsättande¹⁾. För att vinna full trygghet mot den svenska sidan ingick Johan öfverenskommelsen i Reval i November 1562 med Sture, Clas Christersson och Mornay, enligt hvilken Karkus besättning skulle till hälften bestå af kungliga trupper, hvaremot de lofvade att skydda hans öfriga slott mot såväl Ryssarne, som alla andra fiender²⁾. Erik XIV förklarade visserligen vid första vredesutbrottet denna förbindelse ogiltig, utom hvad Karkus beträffade, och Mornay fick befallning att angripa slotten; för att förbättra utseendet af saken, skulle Mornay uppgifva, att en sådan befallning kommit från Erik, innan han ännu visste af Mornays och de andres aftal med Johan³⁾. Konungen ansåg sig nemligen själf hafva ett rättmätigt "tilltal och fordring" på dessa slott, förmodligen på grund af någon öfverenskommelse med tvenne Livlänningar, Henrik Düker och Mårten Boldeck, som anhållit om Sveriges beskydd för sina såkallade pantslott, Karkus, Helmet, Rujen och Burtnijk mot Polen och Ketler⁴⁾. Men, såsom jag förut meddelat, gaf konungen senare Mornay befallning att tillsvidare afhålla sig från alla fiendtligheter emot Johans pantslott; ty, såsom vi erinra oss, pågingo underhandlingar i den frågan mellan bröderna under årets 4 första månader. Karkus var dock i alla fall så godt som i Eriks hand⁵⁾. Ett godt förhållande tyckes ock till en början rådt emellan de svenska styresmännen i Livland och de commissarier, som Johan tillsatt att sörja för sina slott, hvilket visar, att man der ingalunda ansåg hertigens nya förvärf oförenligt med det svenska intresset i Livland⁶⁾. Å an-

¹⁾ En odat. conceptinstr. i Pol. Varia 1523—1654, Riksarch.

²⁾ Så uppgifves öfverenskommelsen i Terseri Hist. Joh. (Nettelbladt, s. 203, 204); någon annan har icke något derom.

³⁾ D. 6 Jan. 63 till Mornay, d. 5 Jan. till Sture, R.R. III.

⁴⁾ Erik till Horn d. 8 Juli 1562, R.R.; M. Boldeck till Erik d. 21 Juli 62, Schirren 1574. Johan yttrade själf till Åke Bengtsson i Pernau under hemresan från Polen, att M. Boldeck icke borde nu få antasta de slott, som voro honom (Johan) pantförskrifna, Schirren 1631.

⁵⁾ Höfdingar förekomma af vexlande namn. Sjelf utnämner Erik den 7 Oct. den från Johan i Maj flyktade Torsten Henriksson till befälhafvare på Karkus, R.R.

⁶⁾ Se isynnerhet Schirren 1653 och 1661, Commissarierna voro Lasse Michelsson, Johan Boes och Jeremias Rhömer, Den förste blef på Eriks befallning öfversänd till Sverige, Erik till Sture d. 26 April, R.R.; och enligt Domboken dömdes han från lifvet d. 17 Juni, men måtte benådats, då han snart ånyo förekommer.

dra sidan synas Polackarne häraf fattat någon misstanke om en sammanslutning mellan bröderna, riktad mot Polen, hvarföre redan i Februari Ketler på grund af en befallning från konungen i Polen lät förhindra all tillförsel till slotten. Det var upptagandet af Eriks trupper på Karkus, som helt naturligt förorsakat denna fiendtliga åtgärd⁷⁾. Någon upprigtig hjälp stod således ej att få från någondera sidan, och dock behöfdes den alltförväl. Besättningarna, som troligen utgjordes af sådant löst legofolk, mest tyskar, som den tiden alltid stod den mestbudande till buds, synes i allmänhet lidit brist på allt. Vi skola erinra oss, i huru många år landet redan varit af kriget hemsökt, och att Ryssarne voro slottens närmaste grannar i norr och öster. Vid uppköpen rönte Johans commissarier svårigheter både i Riga och i Eriks städer. Slottens underhafvande kunde ej anskaffa något och bönderna under Karkus, som voro mest utsatta för Ryssarne, fingo det rådet att tillsvidare gömma sig i skogarna⁸⁾. Endast utgifter och strider hade således de nya besittningarna förskaffat Johan; och då han hos Sigismund August klagade öfver att så mycket af de underlydande godsens voro bortförlänt och begärde att få använda den inom slottslänen bosatta adelns rusttjenst till slottens försvar, svarade denne på klagomålet, att Johan fått slotten i samma skick, som Sigismund innehaft dem, och på hans begäran, att den skulle beviljas, utom då ett allmänt uppbåd komme i fråga⁹⁾. Från svensk sida blefvo dock icke slotten utsatta för något anfall; den hos Russow förekommande uppgiften om att Erik öfverrumplat och intagit Karkus, beror troligen på ett missförstånd¹⁰⁾, då, som jag visat, det från årets början var så godt som i hans våld. Tvärtom var det grefven af Artz, som gjorde ett försök att draga det till sig från Erik. Men förslaget blef med förakt afvisadt af den trofasta besättningen¹¹⁾. Mera egde man att frukta för Ryssarnes anfall eller hemliga stämplingar. Desse lyckades slutligen att vinna grefven af Artz för sig, förmodligen först sedan denne ansett Johans sak förlorad, ty

⁷⁾ Se Schirren 1660, 1662 och 1706.

⁸⁾ Schirren 1683.

⁹⁾ Sigismund August till Johan d. 26 Juni, Mencken s. 295. Således hade Johan ej länstjensten af adeln; förskingringen af godsens var gjord af Radzivil (Schirren 1657), som tycks alltid sökt skada Johan.

¹⁰⁾ Russow s. 95. Handlingarna veta ej något derom, och Erik hade ju del i dess besättning; möjligen kan uppgiften afse att Erik slutligen besatte det helt och hållet med sitt folk.

¹¹⁾ Artz till besättningen d. 25 Juni, Liv. 440, copia; dess svar d. 27 Juni, se Schirren 1710.

under sommarn synes han ganska ifrig, åtminstone i orden, därför. Efter Johans fall stodo dessa områden utan beskyddare och deras adel synes varit ganska tveksam, om hvad den nu hade att göra. Adeln kring Helmet svor Artz trohetsed på 3 veckor, till dess alla fem områdenas adel hunne sammanträda, då hvar och en skulle ega göra, hvad han ville¹²⁾. Emellertid trädde Artz i underhandling med Ryssarne och Czaren tycks hafva lofvat honom ståthållarskapet öfver alla slotten jemte förläning af Tarwast mot det att han öfverlemnade dem i Rysslands hand¹³⁾. Ryssarne satte sig verkligen i besittning af ett slott, men då reste sig krigsfolket, ty afskyn för Ryssland var säkerligen starkare än till och med vinningslystnaden, och tog grefven till fånga. Han utlemnades till Polen, oakadt reclamationer af Ryska bojaren i Dorpt och blef i Riga på det grymmaste sätt afrättad vid Jultiden¹⁴⁾. Konungen af Polen befallde Ketler att söka inbekomma slotten eller åtminstone laga att de förblefve i sina nuvarande innehafvares hand och ej fölle i någon annans¹⁵⁾. Han åtog sig uppdraget, men tycks ej hafva haft framgång med försöket. Å andra sidan befallde Erik om hösten Henrik Classon (Horn), som då utnämndes till fältherre i Livland, att om Polen försökte inbekomma Johans slott, skulle han icke försumma något medel att sjelf komma åt dem¹⁶⁾. Deremot fick Svante Sture i början af följande året skarpa varningar att icke befatta sig med Johans slott, då ju Ryssland derpå gjorde anspråk och man således lätt kunde komma i conflict med det samma¹⁷⁾.

Offensivrörelserna i Livland från svensk sida under våren förlamades af flera orsaker dels af det hinder Johans nya besittningar lade i vägen för en ny utvidgning, dels af bristen på penningar, (vi skola erinra oss, hvilken role värfvade trupper spelte den tiden,

¹²⁾ Odat. copia af Helmet. Adelns ed i Liv. 505.

¹³⁾ Tysk copia af Czarens länsbref i Liv. 505.

¹⁴⁾ Russow s. 99 och Henning s. 37: Den förre säger, att han hade stort anseende som krigare; den senare berättar att han tiggde för sitt lif på det fegaste sätt, erbjudande sig att i allt sitt lif ligga fängslad framför ett stall och lefva af vatten och bröd.

¹⁵⁾ Mencken, s. 470 och 475. Sigismund August till Ketler 27/10 63, Liv. 500.

¹⁶⁾ Instr. för H. Classon 7/10 1563, R.R. Om det försök som gjordes genom Horn och Sven Elofsson får jag nedan meddela.

¹⁷⁾ Erik till Sture 14/4 1564, R.R. Så svårt var det att göra Erik i lag. Om Sture hänvisade på befallningen om hösten, så borde han begripa, att det var "efter den tidens lägenhet."

då stående nationella härar ännu voro nästan okända), hvartill dock icke Erik XIV var skulden, ty han hade om hösten afsändt 300,000 mark, hvilka likväl genom försumlighet blefvo liggande i Finland långt in våren¹⁸⁾. Eriks afsigt var att nu med svensk hjälp insätta Coadjutorn, Hertig Christofer af Mecklenburg i besittningen af Riga stift och deraf göra en svensk vasallstat. Såsom ett slags ombud stod vid hertigens sida Hogenskild Bjelke, som alltid af Erik XIV åtnjöt ett synnerligt förtroende; men denna gång fick han af konungen uppbära skarpa förebråelser, därför att han tillåtitt Claes Fleming (till Svidia), hvars hårdhändta lynne redan nu framträder, otillbörligen affordra Coadjutorn en obligation¹⁹⁾, förmodligen i afsigt att försäkra de nya eröfringarne beroende af Sverige. Coadjutorn gjorde först ett försök att på underhandlingens väg vinna erkestiftets Råd och Ridderskap, men misslyckades alldeles häri²⁰⁾. Under tiden började Erik luta åt ett stillestånd i anledning af Danmarks hotande hållning och faran för en strid med Johan, hvarför han befallde Mornay att antaga ett stillestånd, om Coadjutorn inbegreps deri med hvad han innehade²¹⁾. Men vid samma tid synes Mornay omsider fått sakerna i det skick, att han kunde rikta ett slag mot fienden, hvarför han ryckte in i erkestiftet, medförande tungt belägringsartilleri; såsom Henning uppgifver är det ganska troligt, att planen gällde Riga. Han tvingades dock genom fiendens öfverlägsenhet till ett hastigt återtag²²⁾, och snart togs han uppmärksamhet i anspråk af inbördes kriget i Finland, i hvilket som vi minnas Erik tänkt sig honom som öfverbefälhafvare. Coadjutorn deremot stannade qvar i södra Livland på sin fästning Treiden, der han väl kunnat vara i säkerhet, men han var nog oförsigtig att vid underrättelsen om Polackarnes an-

¹⁸⁾ 9/3 till Mornay, 3/4 till krigsfolket i Livland, R.R. Äfven allt det i Finland öfvervintrande krigsfolket och Finska Adeln hade han till en början ämnat affärda till Livland, se brefven i R.R. för Mars.

¹⁹⁾ 8/3 till H. Bjelke, 4/4 till Clas Fleming, R.R. Kanske skrapan mera afsåg någon brutalitet i tillvägagäendet, då Erik kunde skriva tvärtom den 2/4 (R.R.) till Sture och Mornay, att de icke få inrymma något slott åt Coadjutorn, utan att han först aflägger samma ed som hertigarne.

²⁰⁾ Coadjutorns svar på det andragande stiftets gesandter tillställt honom 25/3 Treiden, copia Liv. 505.

²¹⁾ 6/5 till Mornay, R.R.; det tvetydiga i vilkoret är temligen tydligt.

²²⁾ Henning s. 39. Någon annan källa vet ej något härom; 12/6 skriver Erik till Sture, att Mornay varit i svår fara midt ibland fienden. Och jag har ej funnit spår till någon polsk utrustning före den här, som samlades i Kowno och sedan i Juli bröt in i Livland.

nalkande begifva sig ned till det obetydliga Dalen vid Düna alldeles invid Riga, för att taga närmare reda på ställningen. Han blef der instängd af Ernst Veyer den 31 Juli och måste redan på tredje dagen gifva sig²³). Polackarne funno på slottet 100,000 daler, som Coadjutorn troddes hafva erhållit af Erik och konungen af Polen antog, att han ej minst af omsorg för dessa skyndat till Dalen²⁴). Så misslyckades detta försök att lägga Riga stift under Sverige. Christofer hölls i en sexårig fångenskap och först 1781 firades i Sverige hans förmälning med prinsessan Elisabeth, hvilken Erik redan 1562 lofvat honom såsom brud.

Då Mornay hemkallades för att taga ett befäl i danska kriget, blef Åke Bengtsson (Ferla), förut befälhafvare i Pernau utsedd till öfverfältherre med särskild befallning, att i krigssaker icke bekymra sig om Svante Sture²⁵). Han började sina operationer emot danska prinsen Magni besittningar på fastlandet i provinsen Wiek vid samma tid, som Coadjutorns fångenskap inträffade och belägringen af Åbo pågick som bäst. Erik XIV hade dittills undvikit öppna fiendtligheter emot Magni besittningar²⁶), för att icke gifva Danmark någon rättmätig anledning till krig; men när Danmarks planer blefvo allt tydligare, skref han till Livland, att såfort fejden med Danmark brutit ut, skulle man anfälla Magnus och om möjligt gripa honom genom de livländska adelsmän, såsom Jöran Yxkull och Ewert Düker, hvilka voro hans personliga fiender; Sonnenburg skulle man söka komma åt genom att begagna den fångne Pernau-compturens inflytande på sin bror, Henrik Wulff, fogde på Sonnenburg²⁷). Att Erik icke ville veta af någon medtäflare derborta synes deraf, att han befallde sina sändebud till Rostock (der tyska furstar sökte medla fred) den 1 Augusti, att fordra, det Magnus icke skulle intagas i freden, såvida han icke hyllade Erik och gjorde honom tjenst för de områden, som lågo inom svenska Livland. Den 28 Juli ryckte Åke Bengtsson för Hapsal, men med en

²³) Henning, 39. Tegel uppgifver, tydligen efter Russow, att Christofer d. 25 Juli ryckte in i stiftet, utan att förut tala något om hans förehafvande; begge hafva troligen ansett denna resa till Dalen för hans första krigsrörelse.

²⁴) Sigismund August till Vejer $11/8$, Mencken s. 313.

²⁵) Erik till Åke $6/7$, R.R.

²⁶) Visserligen skref han d. $8/1$, R.R. till Sture, att efter Danskarne sig nu mot Sverige "så grufveligen förorsakat", skulle han angripa Magni land, men denna befallning återtog d. $18/2$, då han efter en dansk beskickning till Sverige trodde sig säker från denna sida.

²⁷) Erik till Sture och Mornay $6/5$, R.R.

temligen obetydlig styrka i det fotfolket blott utgjorde 450 man (rytteriet var troligen då som ofta hufvudstyrkan). Framgången syntes honom temligen osäker, ty dels befarade han allvarsamt, att Ryssarne skulle komma Magnus till bistånd, dels vågade han icke göra en stormning med så ringa antal knektar. Lyckligtvis gaf sig slottet och domen frivilligt den 6 Augusti efter föga mera än en veckas belägring. Derinne var en hel uppsjö på betydande folk. Domherrarne med allt deras följe, Wiekska, Wieriska och Dorptska Adeln och Hertig Magni Råd²⁸). Svenskarne plundrade domkyrkan på alla dess dyrbarheter från messhakar till kalkar och monstranser. Kyrkklockorna fördes till Reval för användas vid gjutning af grofva fältstycken. Domherrarne utdrefvos, och krigsfolk inqvarterades i deras bostäder. Hvilka känslor protestanterna erforo vid denna bortrensning af de katholska kvarlevorna i Estland, visa bäst följande kraftiga slutord hos Russow: "Also ys dat schendlicke hoerhuss, de dom tho Habsel ummegekerett, unde de Baalspape daruth gestouet worden"²⁹). Straxt derefter eröfrades äfven det obetydliga Leal. Och derpå följde det förfärligaste förhärjande af den arma provinsen ända derhän att, efter hvad Russow påstår, bönderna sedan måste spänna sig sjelfva för plogen och låta qvinnorna styra den. Förgäfves gjorde hela Reval de kraftigaste föreställningar deremot hos Svante Sture, erinrande att stadens existens till stor del berodde af tillförseln från denna landsträcka och att i öfrigt vare sig Sverige eller Danmark segrade, ingendera makten kunde hafva någon fördel af ett öde land³⁰). Det låg ett förfärligt barbari i den tidens krigssätt och, om äfven man får taga i betraktande det allmänna tänkesättet och tidens hårdhet samt att andra furstar ej voro synnerligt blöthjertade, så anser jag att Erik XIV öfverträffade dem alla genom sin kallblodiga grymhet och omfattningen af sina barbariska hämdplaner. Under rättelser om Christofers olycka och de polska rustningarne förmådde Ferla att skyndsamt draga sig tillbaka till Reval, och en derpå företagen march emot Lode fick ett snöpligt slut derigenom

²⁸) Åke till Sture $29/7$ och $4/8$, Liv. 440; Åke till Erik $11/8$, Schirren 1725, Russow, s. 95, säger att capitulationen skedde 7 Augusti.

²⁹) Skildringen af ofvanstående är tagen ur Russow. Messenius, VI. s. 17 säger, att Svenskarne ej höllo capitulationsvilkoren, sanningen häraf kan jag ej afgöra, då jag icke fått rätt på dessa.

³⁰) Russow. Det är ganska eget, att Svante Sture härtill lånade sin hand, då han annars undvek att verkställa Eriks grymma befallningar, hvilket sedan blef en svår anklagelsepunkt mot honom.

att tre mil från staden vid ett falskt rykte om polackarnes anmarch hela styrkan hastigt vände tillbaka till Reval. I slutet af September tågade Åke Bengtsson omsider till Lode och började belägra detsamma, men upphäfde åter belägringen efter 8 dagar d. 30 September vid underrättelsen att polackarne stodo i närheten, hvarom han tyckes, längre än tillbörligt varit, förblifvit i okunnighet. Belägringsartilleriet måste lemnas i sticket och de 3 grofva kanoner, svenskarne ej förmådde spränga, hvilka förde de ståtliga namnen Munken, Hunden och Sångarinnan, fördes af Ketler såsom segerbyte oaktadt väglagets uselhet ända till Riga. Ketler hade nemligen med de polska trupperna omsider kommit sig före att marchera upp genom Livland emot de svenska besittningarne. Meningen hade varit att angripa Pernau, men sedan Ketler i 3 veckor legat derutanför med 4 sqvadroner tyska ryttare och två fänikor tyska knektar samt 800 Tartarer och Polackar, uppgaf han försöket. Lode blef dock räddadt och Leal den 5 October öfverrumpladt i det besättningen tog Ketlers hofmän för en afdelning af svenska belägringshären för Lode³¹). Till följe af slottets isolerade läge fann dock Ketler för godt att öfverlemna dess försvar åt den Wiekska adeln, som han för detta ändamål återkallade från Ösel; men han hade knapt aftågat, förrän Svenskarne återeröfrade det och skickade hela hopen af adelsmän till Sverige³²). Det var den sena årstiden och bristen på allt (Henning säger att manskapet fick lefva på kålstockar), som tvang Ketler till återtåg, under hvilket ej långt från Pernau den bekante Henrik von Don förlorade sitt lif genom ett svenskt bakhåll den 28 October. Detta var Sveriges första motgång i Livland, mindre betydande i sig sjelf än genom det intryck, den gjorde efter föregående ständiga framgångar. Hur stor skuld Åke Bengtsson hade i olyckan, kan jag ej afgöra³³). Russow påstår, att han kunde förfoga öfver lika stora stridskrafter, och nog synes svenska trupperna i Livland uppgått till mer än

³¹) För ofvanstående, se Russow 97, 98; Henning 39; Schirren 1735 och Mencken 361 och 468; Henning och Russow veta ej något om anfallet på Pernau; meningen hade varit att äfven från sjön angripa det (Menck. 361).

³²) Russow 98.

³³) Dalin, III. s. 569, kallar honom en lärd men i krigssaker något okunnig man. Han är dock orättvis nog, att endast låta honom bära skulden för motgången vid Lode, men ej äran af Hapsals och Leals intagande. För öfrigt hemkallades Clas Christersson ej då; han lemnade Livland vid slutet af 1562.

Ketlers lilla styrka, men troligen hade Åke blott en mindre del med sig framför Lode³⁴).

Eriks planer blefvo dock ej af denna motgång eller striden med Danmark synnerligen inskränkta. Då Henrik Classon (Horn) om hösten gick öfver till Livland för att taga öfverbefälet, sände Erik med honom öfver en half million mark och gaf honom i befallning att först återtaga Lode och sedan angripa Ösel och de öfriga Estländska öarne. För att göra framgången säkrare, skulle Jacob Bagge, när han vände hem med stora flottan för att lägga upp öfver vintern först segla till Ösel och landsätta de knektar, han hade ombord. En ypperlig list, hvars användande kungen lade Horn på hjertat, var att man skulle förmå bönderna, alldenstund de voro goda svenskar, att, när de förde sin afrad till slotten, i säckarna gömma hofmän, hvilka sedan skulle öfverrumpla besättningen. Henrik Boisman hade serskildt åtagit sig att mot Sonnenburg genomföra en sådan plan³⁵). Anfallet på Ösel blef dock ej af och ön fick vara i fred till 1567. Lode deremot eröfrades af Horn under vintern och åtskilliga adelsmän, som der fångades, blefvo på Eriks befallning öfverförda till Sverige³⁶). Den styrka, som H. Classon enligt konungens beräkning skulle hålla under vapen öfver vintern, var 1000 ryttare och 6000 knektar.

Under fejden i Livland uttalade Erik flera gånger sin benägenhet för stillestånd. Redan i Maj skref han härom till Mornay, hvilket jag vidrört härofvän. Ej långt derefter mottog han ett bref från grefven af Tenczin, deri denne förklarade sig utsedd att å polska konungens vägnar underhandla om fred med Erik, men tillika att han ej kunde resa förrän ett stillestånd räckande åtminstone till Augusti blifvit ingånget³⁷). Erik XIV afsände en Olof Jacobsson till Polen med anbud om ett års stillestånd från den 1 Juli 1563, dock under förbehåll af sin ratification. Det var den hotande hållning Ryssland för ett ögonblick intog, som då gjorde honom litet

³⁴) Sigismund August säger att Svenskarne voro två fänikor ryttare och tre d:o knektar, Mencken 517.

³⁵) Ofvanstående ur Instr. för H. Classon 7/10 63, R.R. och bref till honom 30/11, R.R. Tegel har origtigt uppgifvit s. 142, att Horn först 1565 blef fältherre.

³⁶) Russow 99 och Henning 41. Erik till Sture 29/2 1564, R.R. befallning att sända öfver Henr. Varensbach, Wilh. och Didr. Yxkull och Clas Mechs, hvilka fångats på Lode. Den siste hade således affallit från Erik sedan 1561.

³⁷) Tenczins bref till Erik 17/4 1563, Lat. Reg.

medgörligare, ty annars voro hans fredsanbud till Polen lika orimliga, som denna stats till honom, hvaraf begges fredskärlek lätt låter bedöma sig, ehuru man ej får glömma, att den tiden var det vanligt att först göra ovanligt stora fordringar, för att sedan kunna likasom ingå på stora eftergifter. Halten af Erik XIV:s statsmannablick vid utsigten till ett krig med Ryssland visar sig af den plan, han då utkastade nemligen att sluta fred med Danmark och ingå förbund med Polen emot Ryssland, hvilket enligt hans tanke skulle lätteligen kunna gå för sig³⁸). Så litet förmådde han inse och bedöma den politiska ställning, han sjelf till stor del skapat. Det är nästan ofattligt för mig, huru han kunnat ens tänka sig möjligheten af att två stater, hvilka han retat och utmanat så mycket, som Danmark och Polen, och hvilkas läge, traditioner och dittills följda politik ovilkorligen måste hindra en med Sverige gemensam politik, nu skulle utan vidare byta om politiskt system blott därför, att det skulle vara så lämpligt för Sverige. För Erik XIV är tanken karakteristisk, ty han kunde aldrig tänka sig in i en annans ställning och förstå, att någon kunde taga en sak från en annan synpunkt, än hans egen. Någon frukt visade sig naturligen icke af dessa planer, ej ens af stilleståndsfrågan, hvilken Polen helt och hållet öfvergaf³⁹) vid denna tid, då det såg Danmark omsider förklara krig och hoppades förena Östersjöstaterna i ett stort förbund mot Sverige. Men hvarken detta eller det att öppet krig med Polen utbröt i Livland under detta år, hindrade Erik XIV att göra ett nytt försök om hösten. Han sökte då begagna sig af Johans fångenskap, för att förmå denne att öfverlemna sina pantslott till Sverige och på samma gång bemedla en fred med Polen. Det är nästan troligt att initiativet i denna

³⁸) Planen finnes i ett märkvärdigt conceptbref af 27/6 1563 till N. N. (= Mornay) och Åke Bengtsson (i Acta Hist. E. XIV, RiksArch.); Erik fann dock för godt att ej vidröra saken i det utskrifna brefvet, ty allt hvad som handlade om förbundet är öfverstruket och endast underrättelse gifven om stilleståndet.

³⁹) Tenczin fick den 18 Maj befallning att inställa sin resa, Mencken 232; och brefven hos Mencken vid denna tid visa, att Sigismund August ej längre tänkte på någon fred. — Befallningen till Tenczin upprepades d. 16/8 och 3/9, Mencken s. 329 och 368. Tenczin gaf sig ändå af på resan i förhoppning att kunna nu genomföra det 1561 utlofvade giftermålet med en af Eriks systrar. Detta uppväckte starka misstankar i Danmark (Menck. 479), som därför lät sin flotta uppsnappa honom (Menck. s. 504). Sigismund förnekade, att Tenczins resa hade någon officiel betydelse, och det fins intet skäl att tvifla på uppriktigheten af hans ord.

fråga utgått från hertigen sjelf⁴⁰), hvilken derigenom hoppades kunna stämma brodern till mildhet och möjligen återvinna friheten. Erik släppte icke tillfället ur händerna. Han lät genast uppsätta bref i Johans namn till konungen af Polen och befälhafvarne på hertigens livländska slott (de senare innehöllo en öfverlåtelse på Erik af broderns rättigheter öfver slotten) och öfversände dem till Jöran Persson och Stockholms ståthållare, Hans Classon (Bjelkenstierna), för att desse skulle utverka Johans underskrift. Denna lyckades de äfven snart att vinna⁴¹), hvarpå konungens sekreterare, Sven Elofsson fick i uppdrag att föra de viktiga handlingarne öfver hafvet. Sedan han der till Henrik Classon aflemnat de bref, som rörde livländska pantslotten, fortsatte han resan till Polen med de öfriga, men blef under vägen af Ketler arresterad och qvarhållen i ett mer än treårigt fängelse, emedan han misstänktes att äfven medföra hemliga uppdrag till Tyskland⁴²). Äfven anslaget på Johans pantslott misslyckades, ty, när H. Classon begärde ett möte af Artz för att meddela honom viktiga bref från hertigen af Finland⁴³), var förrädaren redan fängslad af sitt eget folk, och slotten förblefvo i Johans våld.

Vid denna tid hade äfven det länge väntade kriget med Danmark brutit ut. Erik XIV, såsom alla misstänksamma lätt förd bakom ljuset, hade ännu i Februari 1563 af en dansk beskickning låtit intala sig, att från den sidan vore ingenting att frukta⁴⁴). Men denna villfarelse skingrades snart, då Danmark tog första steget till öppen fiendtlighet genom att arrestera de svenska sändebuden till Hessen. För att hämnas befallde Erik sin Amiral öfver Narwa-eskadern att, om några danska sändebud afgingo till Ösel, Riga eller Ryssland, skulle de gripas, äfven om de befunde sig i sällskap med de återvändande ryska sändebuden⁴⁵). Och hvilka förhoppningar han hyste om framgång i det nya kriget, synes deraf, att han gaf sina sändebud till fredscongressen i Rostock i uppdrag att såsom vilkor för fred fordra Gotlands afträdande, för-

⁴⁰) Odateradt bref från Jöran Persson till Erik XIV i Handl. rör. Scand. hist. III. s. 91.

⁴¹) Se Instr. för Johans fångvaktare 21/9; Erik till Jöran Persson 2/10, 12/10 och 22/11, R.R.

⁴²) Tegel s. 99 och 100. Johans egen fullmägt af 17/10 för S. Elofsson som underhandlare i Polen finnes i Johans Acta Hist. R.Arch.

⁴³) H. Classon till Artz 2/12, Liv. 505.

⁴⁴) Erik till Sture och Mornay 18/2 63, R.R. III.

⁴⁵) Erik till Hans Larsson 16/4, R.R. III.

behåll af Sveriges rätt till Skåne, Halland, Blekinge och Lister samt att alla den danska adelns gods i Sverige skulle vara förbrutna, men icke den svenskas i Danmark ⁴⁶⁾).

Dock voro hans fiender lifvade af icke mindre förhoppningar. I de underhandlingar mellan Polen och Danmark om ett förbund emot Sverige, hvilka fördes i Stralsund och Stettin under sommaren och hösten, hade man ganska svårt att komma öfverens om, hvad man skulle unna hvarandra af de drömda eröfringarne. Polen ville åtaga sig att med egna krafter eröfra Livland, om Danmark skötte kriget i Sverige och tillika beherrskade Östersjön, hvartill Polen i saknad af flotta ej kunde bidraga. På grund af Danmarks gamla anspråk på Estland ville man i nödfall afstå Padis och Wittenstein, i värsta fall till och med Pernau och Padis mot behållande af Wittenstein ⁴⁷⁾. Polackarne ansågo, att, när de åt Danmark afstodo eröfringarne i Sverige (och för sin nya bundsförvandt förespeglade de utsigten af hela Sveriges eröfring ⁴⁸⁾), såvida icke man rent af får antaga, att den i allmänhet ganska sanguiniska polska regeringen på fullt allvar tänkte sig en sådan utgång af kriget), vore det ej för mycket, att de sjelfva fingo hela Livland sig förbehållet. Men danskarne fordrade å sin sida både Pernau, Padis och Wittenstein samt förbehåll af Danmarks och Revals stifts anspråk på staden Reval och hela Estland ⁴⁹⁾. Fordringarne gingo sålunda icke riktigt ihop i början, men det var klart, att den gemensamma faran skulle snart utjemna dem. Den 5 October undertecknades förbundet, och ratificationerna skulle utvexlas i Anclam i December ⁵⁰⁾. Hvilket innehåll fördraget slutligen fick, har jag icke funnit någorstädes angifvet. Äfven hos öfriga Östersjöstater sökte Polen uppväcka misstro mot Sveriges planer och om möjligt indraga dem i förbundet mot Erik XIV. Till Danzig och Lübeck skref Sigismund August redan i April 1563, att svenska konungen ämnade genom kaparefartyg förstöra deras handel och göra sig till herre öfver Östersjön: lyckades detta,

⁴⁶⁾ Instruct. af 1/8, R.R. III.

⁴⁷⁾ Sigismund Augusts Instruction för sina legater till Stralsund 13/6, till Stettin 6/9, hos Mencken, ss. 263—276 och 396—402.

⁴⁸⁾ Så yttrade de polska legaterna i Stralsund: "Capere regem Poloniae universam Suetiam devenire in manum et potestatem regis Daniae." (Se deras redogörelse för underhandlingarne i Sund och Stettin i Polonica Varia 1523—1654, R.Arch.); jfr ofvan sid. 100 not. 112.

⁴⁹⁾ Polackarnes redogörelse anförd i föregående not.

⁵⁰⁾ Mencken, ss. 511 och 523.

skulle han nog lägga Livland under sig med tillhjälp af de trupper, som nu värfvades i Tyskland för svensk räkning, och sedan vända sina vapen mot grannstaterna för att omstörta deras magt och sjelfständighet. Han uppmanade derföre både dessa och hertigarne af Preussen, Pomern och Mecklenburg att utrusta fartyg till sådana anslags förhindrande ⁵¹⁾. Äfven sändebud affärdades till markgreffen af Brandenburg och de ofvannämnda hertigarne, för att förmå dem att åtminstone hindra Sveriges värfningar och om möjligt utverka aktivt bistånd med folk och penningar ⁵²⁾. Erik XIV saknade dock ej heller sina anhängare, och Sigismund misstänkte särskildt pfaltzgreffen, landtgreffen af Hessen och det Braunschweigska huset att stå i hemlig förbindelse med Sverige ⁵³⁾.

Att Danmark under förra året arbetade på att närma sig Ryssland, har jag förut omtalat. Äfven 1563 skall en dansk beskickning hafva afgått till Ryssland för att bemedla ett stillestånd med Polen ⁵⁴⁾, men resultatet deraf är mig obekant. Temligen osannolik förefaller Messenii uppgift, att den ryska beskickning, som efter ett års vistelse i Danmark återvände hem om hösten 1563, medfört följande förslag, att prins Magnus skulle taga en rysk prinsessa till gemål och, sedan han med Ryssarnes bistånd ryckt Livland undan Sverige och Polen, eröfra Finland åt sin broder ⁵⁵⁾. Nog är det möjligt, att Ryssland redan nu hade sina tankar åt detta håll, men svårligen kunde Danmark inlåta sig på en dylik plan, som skulle varit lika fiendtlig mot dess bundsförvandt Polen, som farlig för Danmarks inflytande i dessa trakter, emedan Magnus derigenom blifvit Rysslands vasall.

I Sveriges förhållande till Ryssland hade mot slutet af året 1562 en viss spänning inträdt, för hvars utjemnande Erik XIV beslöt affärda en ny beskickning (se ofvan s. 83). Denna afgick i Januari 1563 och hade till medlemmar Riksrådet Bengt Gylta, Finlands Ståthållare Gustaf Fincke, och 4 livlänningar, Herman Anrep (Estlands äldsta

⁵¹⁾ Mencken ss. 183, 187 och följ.

⁵²⁾ Mencken s. 207 och följ.

⁵³⁾ Mencken s. 210 och 235. Hvad angår hertig Eriks af Braunschweig besynnerliga march denna sommar med sin värfvade betydliga här först emot Holstein, sedan emot Polen (Mencken har talrika bref om denna sak), så tror jag knappast, att Erik XIV deri hade någon del, utan att hertigen endast sökte utpressa penningar, der sådana stodo att få. Resen påstår s. 89, att hertig Erik stod i förbindelse med Johan, men något enda bevis härför har jag icke kunnat finna.

⁵⁴⁾ Uppgift af polska legaterna i Stettin, (för källan) se not. 48.

⁵⁵⁾ Messenius VI s. 21.

landtråd), Johan Winter och Hans Boisman från Reval samt Franz Jericho, numera sekreterare hos Erik XIV. Men deras uppdrag gick icke blott ut på att bilägga tvistepunkterna, utan äfven att söka utverka ett intagande i fördraget af allt, som Erik innehade och ytterligare kunde inbekomma i Livland, såsom Riga stift, Coadjutorns besittningar, Harrien, Jerwen och en mängd af orter deribland Riga, Dünamünde, Wolmar, Wenden, och Johans pantslott. Vägrade Czaren att ingå härpå, ehuru ej heller han egde någon annan rätt till Livland, än krigets, skulle de fordra, att hvar och en skulle ega rätt att behålla, hvad han eröfrade. Beviljades icke en gång detta, skulle de afbryta underhandlingen. Ryssarnes klagomål öfver Narwafartens förhindrande skulle de afvisa dermed, att enligt gammal sed hvarken tyskar eller andra fått segla längre än till Reval, och att Kejsaren begärt dess inställande; men för all af svenska utliggare gjord skada å rysk egendom skulle de bjuda full ersättning⁵⁶). Äfven denna beskickning hade dock ringa framgång. De ryska statsmännen, som icke voro obekanta med Sveriges hotade ställning⁵⁷), visade sig obevekliga i fråga om, att Erik skulle få underhandla med Czaren i stället för med Novgorods ståthållare; i afseende på Livland voro de något medgörligare, men förklarade bestämdt, att det yttersta Czaren kunde deraf medgifva Sverige, vore Reval, Pernau och Wittenstein. Till sist fordrade de, att Sverige icke skulle angripa Danmark, inuan tvistefrågan blifvit närmare utredd⁵⁸). Ehuru Ryssarne sålunda sedan 1561 betydligt nedsatt sina fordringar, men ej sitt språk, hvilket var lika stötande och barbariskt svulstigt, var der dock ett stort afstånd mellan deras eftergifter och Erik XIV:s fordringar. När den senare fick del af underhandlingens utgång, väckte den hos honom både starka farhågor och en häftig förbittring. Han skref till Czaren den 31 Juni (med Henrik Mattsson), att han skulle affärda nya sändebud, men att han tillika ämnade tillsvidare upphöra med kriget mot Polen. Dock skulle han ännu ej ställa sig på denna stats sida, såvida han innan den 21 September finge tillfredsställande svar från Czaren; men i motsatt fall skulle han förena sig

⁵⁶) Instruktion af 13/1 R.R. III.

⁵⁷) Nog måtte Erik XIV:s försök att påskynda underhandlingen genom att den 17/4 underrätta Czaren om, att Danmarks och andra staters sändebud erbjudit sin bemedling med Polen, syntes löjligt för de ryska statsmännen, som så väl kände Danmarks afsigter.

⁵⁸) Berättelsen om 1563 års beskickning bland Kankashandlingarne i R.Archivet; Erik till Czaren 31/6 R.R. Hvar Tegel (s. 71) fått sin uppgift, att Ryssland beviljat ett två års stillestånd, vet jag icke. Karamsins uppgift om ett sjuårigt sådant syftar tydligen på 1564 års stillestånd.

med Kejsaren, Polen och andra magter, för att försvara sina livländska besittningar. Och att han verkligen tänkt sig en sådan omkastning i Sveriges politik såsom både möjlig och utförbar, har jag redan förut vidrört (s. 112). Denna nya plan att anfälla Ryssland i förbund med Polen (jag bör här erinra, att Erik just då var öfvertygad om, att ett stillestånd med Polen anart skulle komma till stånd), var dock blott ett den ögonblickliga uppbrusningens hugskott. I det bref, som rörande dessa nya planer skulle afgå till Livland den 27 Juni, blef allt, som rörde ett anfall på Ryssland och ett förbund med Polen, omsorgsfullt borttaget⁵⁹). Han skref tvärtom till Sture, att, ehuru Ryssarne icke ville tillåta honom att gripa kring sig, isynnerhet åt Riga till, så behöfde icke derföre någon fejd komma i fråga, om än en part gerna skulle se det⁶⁰). Orsaken dertill, att han icke meddelade Sture och Mornay sina hemliga tankar, var väl den, att han med rätta fruktade, det en sådan utgjutelse skulle blifva den antändande gnistan i den mot Ryssland fiendtliga stämning, som alltid rådde hos de livländska befälhafvarne och nu isynnerhet var ganska högt stegrad⁶¹). Att Rysslands kallsinnighet icke litet härledde sig af danska bearbetningar, äfven om redan derföret Sveriges utvidgning i Livland börjat misshaga och oroa detsamma, är väl temligen säkert, hvarom Czarens fordran, att Sverige icke skulle angripa Danmark, bäst vittnar. Men derjemte kunde Eriks förfarande i afseende på den ryska sjöfarten ej annat än väcka ond blod.

Äfven detta år visade sig Erik fast besluten att hindra densamma. Hans Larsson skulle äfven denna sommar med sin eskader kryssa i finska viken. Tillika uppmanades Svante Sture och staden Reval att utrusta kaparefartyg mot en viss andel i bytet. Dock skulle de på Narwa seglande fartygen gå fria, om de först i Wiborg betalade i tull 5 proc. af lastens värde⁶²). Något senare, när konungen trodde sig behöfva H. Larssons flotta mot Danmark, lemnade han hvem som helst fritt att utrusta fartyg till förhindrande af Narwafarten och upp-

⁵⁹) Detta synes af öfverkorsningarne i det märkliga conceptbrevet (not. 38) och bekräftas vid en jämförelse med brevet 6/7 till Mornay R.R. III, som är just conceptbrevet i utskrift. Detta var dock den andra utskriften, ty den första var redan förut afsänd så som synes af ett annat bref till Mornay 6/7 R.R. I.

⁶⁰) Till Sture 6/7 R.R. III.

⁶¹) Horns och Mornays känslor och tankar äro oss bekanta (ss. 46, 83, 104). Den sedan så ryktbare livlänningen Klaes Kursell gaf samma råd, som Mornay nemligen att angripa Ryssland (Schirren 1694; Erik till Mornay 6/1 63 R.R. III). Man kan väl förstå ifvern hos dem, som voro dagliga vittnen till Ryssens barbariska framfart (se t. ex. Schirren 1685).

⁶²) 10/3 och 3/4 till H. Larsson, 3/4 till Sture R.R.

snappande af Polens fartyg (utom dem som kommo från Preussen eller Danzig) mot $\frac{1}{3}$ af godset såsom prispengar. Alla fartyg skulle dock stå under befäl af den nya amiralen, Nils Jespersson (Cruus)⁶³). Bestämde uppgifter saknas om, huru mycket inalles blef uppbragt. Det största beslaget skedde mot slutet af året. Lübeck hade nemligen i förlitan derpå att dess och Danmarks förenade örlogsfartyg skulle beherrska sjön låtit en flotta af 46 handelsfartyg segla till Narwa i September. Men när denna sedan i allsköns lugn begaf sig af hemåt, öfverraskades den af 12 för detta ändamål utsända svenska krigsfartyg, hvilka bemäktigade sig 6 fullastade skepp och tvingade de öfriga att fly tillbaka till Narwa⁶⁴).

I öfrigt sökte Erik XIV begagna alla tillfällen att vinna Ryssland. Så uttryckte han sitt lifliga bifall deröfver, att då den ryska beskickningen återvände om hösten öfver Ösel och Wiek, hade Svante Sture låtit eskortera densamma, ehuru redan förut en rysk trupp var den till mötes. Ett eget skådespel måtte det verkligen varit, såsom den tidens krönikeskriofvare anmärka, att se de begge civiliserade stater, som kallade sig Livlands beskyddare, ligga i håret på hvarandra, medan den barbariska magt, som ödelade landet, fick obehindradt låta sina bud passera, hänleende inom sig åt de andras strid, af hvilken han en gång, när begges krafter voro uttömda, hoppades få skörda frukterna⁶⁵). Den 20 November återkom Henrik Mattsson med Czarens svar, som var blidare, än förut varit fallet. Czaren vore benägen att i freden intaga Eriks livländska besittningar, men icke några andra (ett tvetydigt uttryck, som väl syftade på Coadjutorn och Johan). Hans önskan att nya sändebud skulle komma från Sverige beviljade Erik, men förklarade i bref af 8 December, att de ej kunde komma genast, såsom Czaren önskade, utan först när en lämpligare årstid inträdde. Till sin nya fältherre i Livland skref konungen, att ehuru han icke ville gifva någon anledning till obestånd, ville han icke heller tillåta Ryssen alltförmycket "välle sig in" på sina besittningar⁶⁶). Vi se

⁶³) $\frac{6}{5}$ till Sture $\frac{8}{5}$ till N. Jespersson. Sture och en Arendt Reyer hade ända till hälften af lasten i prispengar (se fribytareräkenskaperna i Kammar-Arch.).

⁶⁴) Russow s. 99; Messenius VI. s. 21; Hövels Chronik III s. 32. Cöln 1856. Tiden för denna händelse är icke angifven. Dalin (III s. 570) för den origtigt till Sept. Af Svante Sture fins en redogörelse för hvad han under året uppbragt, nemligen 5 skepp och 3 skutor, Kam.-Arch.

⁶⁵) Russow s. 97 (af hvars framställning det synes att detta skedde i September), Henning s. 40.

⁶⁶) Erik till H. Classon $\frac{30}{11}$, till Novgorods Ståthållare $\frac{8}{12}$ och till Czaren $\frac{8}{12}$ R.R.

sålunda, att, huru ifrig Erik XIV än var att söka Rysslands vänskap och förbund, han dock kunde föra ett fast språk och icke lät sig skrämmas af de öfvermodiga åthäfvorna⁶⁷).

De ansträngningar Erik XIV gjorde för att medelst penningar och krigsfolk gifva kraft åt kriget i Livland, voro ganska stora. En samtidig förmodligen i Räntekammaren uppgjord öfversigt⁶⁸) af de summor, som levererats i och för livländska kriget, visar, att denna nya eröfving på $3\frac{1}{2}$ år slukade i kontanta penningar omkring 2,550,000 mark och att nästan alltsammans åtgått till truppernas aflöning. Summan af rytteriets månadssold för hela tiden öfverstiger 1,350,000 mark, knektarnes 820,000. Årslönen⁶⁹) uppgår blott till 168,000 mark. Derjemte hade icke obetydliga leveranser in natura kommit öfver från Sverige och Finland⁷⁰). När man ser dessa summor och tillika erinrar sig, hvad Eriks praktfulla kröning, förberedelserna till hans engelska resa, de kostsamma beskickningarne till detta och andra hof m. m. måst kosta, samt att under året 1563 en krigshär sändes emot hertig Johan, en annan utrustades mot Danmark och flottan var den förenade Dansk-Lübeckska öfverlägsen. då först kan man rätt fatta, hurudant det Sverige var, som Gustaf I lemnade efter sig, hvilka skatter hans hushållning måste hafva samlat, hvilka krafter han frammanat i det fattiga landet⁷¹).

Krigsstyrkan i Livland var högst olika under olika tider och kan ofta endast ungefärligt beräknas⁷²). I Juni månad 1561 vid tiden för

⁶⁷) Af Karamsins framställning skulle man tro, att Sverige i sin underhandlingar med Ryssland ödmjukt fallit undan för hvarje hotelse.

⁶⁸) "Ett kort uttog på alla the pänningar och dallar, som Anders Nilsson, Per Joensson, Isach Nilsson och här Hindrick Claesson oppburit haffva utij Lifflandh, som är iffrå ten 28 Maj anno 61 och till then förste Octobris anno 64" Kam.-Arch.

⁶⁹) När trupperna ej lågo i fält, var det ej ovanligt, att de liksom i fredstid i stället för den höga månadssolden blott fingo s. k. årslön, hvaremot kronan då bekostade deras underhåll. Jfr Adlersparres afhandling i Vitterh. Acad. Handl. III. s. 332.

⁷⁰) En sådan för hösten 1563 fins specificerad i Finkes Copiebok s. 54. 1561 levererades kröningsgården från furstendömet till Livland (R.R. $\frac{1}{6}$, $\frac{2}{6}$); 1563 skulle årliga räntan af Raseborgs och Borgo län gå till Reval (Erik) till Fincke $\frac{2}{10}$. 1,000 utgårdshästar från Finland (se ofvan s. 64 not. 111 och de dagsverken Raseborgs och Borgo län i flera år utgjorde till Revals slottsbevästning tynga också i räkningen.

⁷¹) Jag bör dock äfven erinra, att åtskilliga gärder utgingo redan nu, ss. kröningsgården 1561, till engelska resan, till prinsessan Annas brudskatt m. m. 1562.

⁷²) Jag har ej kunnat finna mönsterrullorna, och löningsregistren, efter

Revals slotts eröfring hade Horn under sitt befäl öfver 2,300 knektar indelade i 4 svenska fänikor (under Casper Wittenberg, Jöns Jönsson, Anders Björnsson och Truls Persson) och 1 tysk, den s. k. domsfänikan under svensken Hans Krafft. Af rytteri fans ännu blott en tysk fana under Henr. Boisman. I Juli tilkommo 2 nya fänikor under Erik Michilsson och Olof Helsing, hvarefter knektarnes antal hela hösten höll sig kring 3,1000 man. Rytteriet ökades ej, emedan konungen och Horn ännu ej kommit öfverens, i det den förre icke ville antaga tyska soldryttare utan sända öfver infödde svenskar. Horn framhöll dock med sådant eftertryck nyttan, ja nödvändigheten af att använda tyskar, att Erik XIV gaf efter och ej blott lät Horn värfva derute utan lofvade äfven öfversända 500 tyskar från Sverige⁷³), hvarigenom rytternes antal i September uppgick till 1,200 man, alltsammans tyskar, indelade i 5 fanor under H. Boisman, C. Kursell, Henr. Rudt, Joch. Meyer och Val. v. Gettel. I Oktober tillkom en svensk (l. finsk) fana på 371 man under Cristofer Nilsson och steg de 6 fanornas styrka då till nära 1,800 man. Hela styrkan uppgick sålunda i October 1561 till nära 5,000 man, och den synes hafva hållits fulltalig öfver vintern⁷⁴), oaktadt Erik XIV flera gånger förklarade sig endast vilja behålla 1,000 ryttare och 3 fänikor knektar öfver vintern. Lika mycket folk disponerade Horn under våren 1562, men hur stor del deraf användes mot Pernau, fins ej uppgifvet. I Augusti detta år förekomma 2 nya fänikor under Mats Törne och Hans Persson, samt i October en till under Per Gadd. Rytteriet ökades i September genom en finsk fana under Anders Nilsson och en mindre tysk värfvad af Mårten Baldeck. I så fall hade Horn om hösten 1562 äfven efter afdrag af garnisonen i Reval och Pernau (dessa beräknade så högt som 1563, se nedan) kunnat för Wittensteins belägring använda nära 2,000 man af hvardera vapenslaget. Detta bekräftas deraf, att Erik XIV då befallde honom att efter dess fall behålla åtminstone 6,000 man under vapen⁷⁵).

hvilka mina beräkningar oftast äro gjorda, angifva vanligen endast antalet fanor och fänikor, som fingo sin sold, men ej deras nummerstyrka. De egentliga källorna äro (der ej särskilda citeras) 1) "Ett kort uttog . . ." (se not. 68), 2) det "förslag", som citeras ofvan s. 45 not. 38, 3) "Register på K. Mts krigsfolk . . . som mustrades 27/1 1563", alla 3 handlingarne i Kammar-Archivet.

⁷³) Erik t. Horn 30/5, 15/6, 27/6, 26/7 61, Horn t. Erik 30/5 61 Horns Reg.

⁷⁴) Se handlingarne citerade i not. 72. Enligt den andra af dessa har jag förut angifvit fänikans styrka under vintern till 237 man, men mscrs uppgift kan ej vara riktig, ss. utgiftssumman och hela antalet af knektar (3,100) visar. Siffran skall visst vara 437 hvilket väl passar in.

⁷⁵) Erik till Horn 30/10 62 R.R.

Mot vintern fördes dock ej obetydligt med folk öfver till Finland att der underhållas⁷⁶). Vid den mönstring, som i Januari 1563 anställdes öfver hela riket, angifvas trupperna i Livland till följande styrka: 907 ryttare, allt tyskar i 3 fanor under H. Rudt, H. Boisman och J. Meyer (detta är dock bestämdt origtigt⁷⁷) och 2,476 knektar, hvaraf 2040 svenskar i 6 fänikor under C. Wittenberg, A. Björnsson, E. Michilsson, P. Gadd, J. Jönsson och Michil Resenär (efter Truls Persson) samt 436 tyskar i domsfänikan under Hans Kraft (O. Helsing, H. Perssons och M. Törnes fänikor äro borta, troligen i Finland). Under det följande året 1563 förekommer endast tyskt rytteri i 6 fanor (en ny under Cyriacus v. Hartz). Knektarnes antal minskades, i det domsfänikan i April och en svensk i September fördelades på de olika slotten. Sålunda funnos blott 4 fänikor öfver, och deraf förklaras⁷⁸), att Åke Bengtsson enligt sin egen uppgift blott hade 450 knektar att använda mot Hapsal (se s. 109) och att han i Sept. ej vågade möta Ketler på öppna fältet. Denne förde med sig 4 fanor ryttare, 2 fänikor knektar och 800 Polackar och Tartarer, medan Å. Bengtsson hade framför Lode 2 fanor och 3 fänikor (se s. 109 och 110). Om ock Åke blef öfverraskad⁷⁹), så att han måste skyndsamt retirera till Reval, hade han godt kunnat derefter draga till sig ur garnisonerna så mycket folk, att han varit Ketler öfverlägsen, men kanske han icke vågade öppen strid under det missnöje, som rådde bland krigsfolket⁸⁰). Det tyska rytteriet vägrade att lyda konungens befallning att gå öfver till Sverige och ville endast tjena mot förhöjning i solden och förkortad

⁷⁶) Deribland Anders Nilssons fana (497 man vid mönstringen 63): Crist. Nilssons fana utgår med 1562 ur livländska löningen; kan det vara denna s. i 63 års mönstring i Finland kallas Cristof. Eichelbergs och beräknas till 533 man. C. Nilsson sjelf var kvar i Livland.

⁷⁷) Ty i lönerregistren fins äfven Cl. Kursells fana med 326 hästar; den hade visserligen blott "wartgeld" öfver vintern, men detta var ock fallet med Boismans. Deremot hade Gettelts fana full månadssold och den gick nog till 200 man. Erik sjelf skref till Mornay 22/4 63 R.R. att han öfver sina 1,200 ryttare ville hafva blott 4 ryttmästare.

⁷⁸) Sture skref den 19/9 (Liv. 437) till en onämnd, att fästningarne voro utblottade på folk, emedan somliga dött, andra lågo sjuka; men han såg allting i svart, och det kunde ej vara så farligt, då han till och med ansåg sig hjälpt med 200 knektar.

⁷⁹) Att detta var oförsvarligt, har jag förut anmärkt, isynnerhet, när man redan den 8 Sept. i Reval visste att Ketler var i anmarch (Schirren 1729). Åke skyllde direkt l. indirekt på Sture (se Schirren 1775 och 1462, hvilket senare odat. bref tydligen är från Sept. eller October 1563).

⁸⁰) Se t. ex. Schirren 1,708 1,720 och 1,725.

tjensttid. De vädjade till de löften, Claes Christersson och Mornay gifvit, och på den förre kastade konungen sjelf skulden för deras uppstudsigthet⁸¹). Den hotande faran nödgade Erik att för ögonblicket gifva efter, men hans sinnesstämning framlyser af den grymma plan, som jag längre fram skall meddela. Öfver vintern tänkte han hålla under vapen 1,000 ryttare (900 i 3 fanor under Kursell, Meyer och Boisman samt 100, utgjorde af provinsens adel) och 6,000 knektar: de senares antal skulle fyllas från stora flottan och från Stockholm⁸²). Större delen åtgick till garnisoner enligt följande af Claes Christersson och Henrik Classon uppgjorda förslag⁸³): i Reval 300 ryttare och 1,000 knektar, i Pernau 100 r. och 1,000 k., i Wittenstein 100 r. och 700 k., i Hapsal 200 r. och 500 k., i Karkus 100 r. och 500 k., i Padis och Lode hvardera 50 k., i Helmet och Ermes⁸⁴) hvardera 50 r. och 300 k., summa 900 ryttare och 4,400 knektar.

Solden åt krigsfolket var i jemt stigande under kriget, dels en naturlig följd af den genom kriget förorsakade prisstegringen, dels framtvungad genom de växande anspråken hos de tyska legotrupperna. Vid företagens början hade Erik XIV tänkt, att 5 mark i månaden skulle vara nog åt den simpla knekten, men han måste småningom öka aflöningen till 6, 7 och 8 mark. Den sista summan borde väl godt räcka till, menade han, då i ryska fejden knekten slagit sig fram med 4 mark. År 1563 höjde han solden till 10 mark för hakeskytten och 16 för den "dubbla soldenären"⁸⁵), men den senare skulle då användas som befäl. Tyska knektarne hade vida mer: solden per man har jag icke funnit angifven, men af totalsummorna ser det ut, som om de haft hälften mer än de svenska. Knektebefälet, som 1561 fick nöja sig med 10 till 12 mark i månaden, fick 1563 från 12 till 25 (det sista för höfvidsmannen)⁸⁶).

⁸¹) Schirrer 1,725, 1,729, 1,731 och Erik till Henr. Classon ²⁶/₁ 1564 R.R.

⁸²) Instr. ⁷/₁₀ för H. Classon och bref ³/₁₂ till Ståthåll. i Stockholm.

⁸³) Meddelas af konungen i brefvet ³/₁₂ i föreg. not.

⁸⁴) Erik ansåg sig sålunda temligen säker att få Johans slott genom Sv. Elofssons beskickning (se ofvan s. 113).

⁸⁵) Om skillnaden dem emellan se Adlersparres afhandl. (not. 69) s. 293; han anmärker s. 295, 296 det egna deri, att ännu värjan och piken hade företräde för skjutgeväret, hvarföre hakeskytten hade lägsta aflöningen.

⁸⁶) För ofvanstående se: "Nödortförlige... Artikler" (för Horn) i Maj 61, Erik till Horn ¹⁵/₆, ¹¹/₁₀ 61, ¹/₅ 62, ²⁸/₁₁ 63 RR; "Ett kort uttög..." (not 68); "Ordning på Sv. ryttares och knektars löner 1563" i Kam.-Arch. Domsfänikans förste höfvitsman J. Leuthener, hvilken länge tjent Gust. I. s. cancelliförvandt, fick af Horn 36 daler i månaden (1,728 mark om året), men blef och genast af Erik afdankad.

Äfven de svenska och finska ryttarne hade alltid lägre aflöning, än de tyska. Vid början af sommaren 1561 hade de förra 12 mark, de senare 20 i månaden; visserligen höjdes solden för de förra i October från 14 till 16, äfven 17 mark, men då fingo tyskanne 27 mark. 1562 skulle visserligen svensk ryttare, som hade "helt köritz" få 26 mark (men huru många voro väl de?) och den, som hade "skyttetyg med knäffwelspjut"⁸⁷) 18 mark, men af andra bref, synes att de då hade från 17 till 20 mark. Samma år vägrade Erik att gifva tyskarne mer än 7 daler (detta var väl minst lika med 28 mark) i månaden, hvarmed de förklarade sig högst missnöjda, och 1563 blef han tvungen att, då Ketler angrep Estland, gifva dem 36 mark⁸⁸).

Beträffande artilleriet (för hvilket, liksom för krigsväsendet i allmänhet Erik gjorde mycket) hade Horn fått öfver till Livland⁸⁹) 41 kopparkanoner, deribland 1 hel, 4 trefjerdedels, 2 halfva kartoger, 8 enkelfalkonetter etc. . . och 33 jernskytt, deraf 24 stormhakar⁹⁰). Det grofva artilleriet måtte dock ökats, efter konungen 1563 kunde befalla Sture att hemsända 7 halfva cartoger och nöja sig med de 8 "murbräckor", han hade kvar. Detta skedde dock ej, och 6 cartoger lemnades af Åke Bengtsson i sticket vid Lode.

Någon ordnad styrelse inrättades icke i Reval förr än om hösten 1561⁹¹). Dock förekomma redan förut i Erik XIV:s bref till sina commissarier utkast till landets återupphjelpande och förvaltningens ordnande. I valet af Ståthållare förblef konungen länge tveksam. Hans tankar föllo först på grefve Per Brahe eller grefve Svante Sture, men stannade slutligen vid friherre Lars Ivarsson Fleming, en trofast tjänare af sin konung. Dennes afresa fördröjdes dock länge genom sjukdom, under hvilken tid finske ståthållaren Gustaf Finke sändes öfver att intaga hans plats (se s. 51 not. 66). Fleming anlände icke till Reval förrän i December 1561. Af konungen fick han för detta så kallade

⁸⁷) Rörande beväpningen se Adlersparre.

⁸⁸) För ofvanstående se Erik till Horn ³⁰/₅, ²⁷/₆, ²⁴/₁₀ 61 R.R.; Horn till Erik ¹⁵/₆ 61, H. Reg.; Erik till Horn ⁸/₆, ¹⁸/₇ 62, till I. Månsson ⁹/₃, till Å. Bengtsson ¹⁸/₈, till H. Classon ³⁰/₁₁ 63 R.R. och "förslag till aflöning..." citeradt s. 45 not 38.

⁸⁹) Samtidig förteckning i Kam.-Archivet.

⁹⁰) Helkartogen vägde 32 skeppund, den halfva 16 d:o, men enkelfalkonetten endast 1 d:o, medan stormstyckena vägde 2, se Adlersparre s. 238.

⁹¹) Hufvudkällorna för bedömande af regeringens åtgärder äro följande 3 Instructioner: 1) för L. Fleming, finnes i bref till Horn ¹¹/₁₀ 61, R.R.; 2) för Wittenstein af ²⁹/₆ 63 för Herman Fleming och Hans Kraft i R.R.; 3) för Pernau, odat. i Liv. 709; den är ett samtidigt concept och affattad 1563 om sommaren l. hösten, efter Anders Pedersson nämnes som ståthållare,

söl uppbära starka förebråelser, som voro aldeles oberättigade, ty han utvecklade en berömvärd ifver för Eriks sak under de trenne månader han innehade sin viktiga plats. Han ställde uppmaningar till Pernau, Sonnenburg och Riga att gifva sig under Sverige och varnade öppet hertig Johan för afsigterna hos den polska beskickningen till Finland i Januari 1562. Han afled den 27 Februari; på dödsbädden skref han ett bref till sin konung, för hvars sak han så troget arbetat och nu gifvit sitt lif, anbefallande hustru och barn i hans åtankor⁹²). Ståthållarplatsen stod derefter ledig i ett halft år. Visserligen befallde Erik den 30 Juni 1562 Svante Sture att afgå till Livland, men det var icke förr än i medlet af September, han anlände till Reval⁹³). Krigsväsendet skildes nu från den civila förvaltningen; Clas Christersson skulle på eget ansvar leda krigsrörelserna, understödd af Erik Gustafsson (Stenbock), Anders Pedersson (Liljehök) och Nils Krumme. Stures verksamhet blef föremål för det skarpaste klander och, om också anklagelsepunkternas antal och beskaffenhet visa, att ingenting fans, som ej i Erik XIV:s ögon kunde tolkas som försummelse, så är dock lika visst, att Svante Sture saknade den energie, som på hans plats var aldeles nödvändig. I allmänhet fostrade Erik XIV:s vidlyftiga instruktioner inga dugliga emhetsmän, ty der fattades den starka personlighet bakom, som gjorde lagen lefvande för dem, hvilka utförde regeringens bud; snarare väckte de många detaljerade föreskrifterna fruktan och obeslutsamhet hos dem, som skulle bära ansvar för utförandet. När Sture omsider på upprepad begäran och efter att hafva fallit i fullkomlig onåd fick lemna sin plats 1564, utsågs Herman Fleming till hans efterträdare⁹⁴). Såsom Rådspersoner vid Lars Flemings sida nämnas 1561 i Instruktionen Gustaf Finke (som dock snart återvände till sin post i Finland) och Clas Christersson Horn. Erik Håkansson blef slottsfogde; vid hans sida tjänstgjorde från slutet af 1563 och under året 1564 en af hertig Johans forne anhängare herr Hans Björn-

⁹²) Fleming till Erik XIV (icke Johan, ss. Schirren uppgifver 1513) 24/2 1562, original, Liv. 437.

⁹³) 30/6 Till Sture i de la Gard.-Arch: I; d. 28/8 R.R. utfärdade Erik ett creditif för Sture till alla embetsmän i Finland, att de skulle vara honom hörsamme. Meningen var väl att lätta arbetet i Livland genom att låta dess regering direkte communicera sig med finska embetsmännen. På samma sätt vill jag tolka fullmagten för Sture som ståthållare i Finland 30/8 1561 (de la Gard.-Arch. I), efter Erik samma dag skrifver till Horn, att Sture skall komma som gubernator öfver Livland R.R., hvilket dock sedan ej blef af.

⁹⁴) 10/5 64 till Sture, 27/7 64 till H. Fleming, R.R.

son (Lejon)⁹⁵). Erik Henriksson blef slottsskrifvare eller Kamrer. I Cancelliet tjänstgjorde från början Erik Andersson och Herman Bruser. Den förre skötte den svenska brevexlingen. 1562 fick han tillåtelse att resa hem för att undvika den hämd, han fruktade från Olof Gustafssons släktingar, men blef vid samma tid förrädiskt kvarhållen af Polackarne vid en budskickning. Erik XIV lofvade då att sända en Erik Persson i hans ställe, men denne synes ej hafva kommit öfver; tvärtom tjänstgör E. Andersson 1563 ånyo vid cancelliet⁹⁶). Herman Bruser, som ofta användes i viktiga diplomatiska värf, skötte den tyska brevexlingen, men fick efter upprepade böner lemna platsen i November 1562. Den 6 Juli 1563 lofvar Erik sända en Henr. Stråbuck, men jag vet hvarken om han kom eller ens var tysk sekreterare. Såsom räntmästare tjänstgjorde Anders Nilsson (ej att förblanda med ryttmästaren Anders Nilsson Sabelfana) till Maj eller Juni 1563, och som proviantmästare Engelbrekt Andersson. Dessa hemkallades redan 1562 för underslef, men befallningen åtlyddes ej förrän sommaren 1563. Derefter tjänstgjorde Anders Korp såsom proviantmästare och en Per Joensson (äfvén Jöransson) som räntmästare; dock synas utbetalningarne under detta år oftast gått genom händerna på de herrar, som medförde summorna från Sverige, nemligen Gerd Pederson, Isak Nilsson (Banér) och Henrik Classon.

Befallningen i Pernau låg först i Åke Bengtsson Ferlas hand, och vi minnas, huru han 1562 nitiskt bevakade konungens sak gentemot hertig Johan. När han 1563 om sommaren blef öfverfältherre efter Mornay, utnämndes Anders Pedersson (Liljehök) till ståthållare på Pernau. En Hans Svenske nämndes i April 1563 till slottsfogde, och efter honom kom Håkan Olsson, som innehaft samma plats vid Wittenstein en kort tid. En Peder Jöransson blef då slottsskrifvare (en annan än räntmästaren i Reval).

På Wittenstein skulle först Åke Bengtsson Ferla, sedan Claes Fleming taga befälet; ingendera kom dock dit (Fleming visade en afgjord motvilja), utan befälet fördes först af en Cuntz van Enden och sedan af Hans Kraft, till dess Erik XIV den 29 Juni 1563 utnämnde Herman Fleming till ståthållare och Hans Kraft till slottsfogde.

Högsta befälet öfver hären låg först hos Horn till hans hemresa i slutet af 1562, sedan hos Mornay till medlet af 1563, derefter hos Åke Bengtson, till dess i October Henrik Classon Horn sattes i hans ställe.

⁹⁵) Schirren 1751, 1764, Erik till Sture 14/4 64 R.R.

⁹⁶) Om E. A. se Erik till Horn 2/9 62, till Å. Bengtsson 18/5, 18/8 63 R.R. och Schirren 1,604. Hans lön (200 mark och en hedersklädnad) tycks blott varit hälften af Brusers, Horn till Erik 15/8 61 H. Reg.

Hvad kyrkoväsendet angår, hade redan Livlands förste Ståthållare fått sig ålagdt att tillse, det den rena Evangeliska läran hölles vid magt och predikades icke blott i städerna utan äfven på landsbygden, der det arma folket hittills sällan fått höra Guds ord⁹⁷). Stenkyrkor borde derföre uppbyggas på hvar tredje mil "tvärs och ändelångs" så snart freden det medgaf. Till förste superintendent utnämndes en Johan von Geldern, och enligt de åt Adeln gifna privilegierna af 1561 egde denne att till- och afsätta prester. 1564 lofvar konungen att ditsända en Mag. Mårten Gestring från Gefle som superintendent⁹⁸). Tionden skulle utgöras till presterskapets underhåll. Samma befallningar gäfvos äfven Sture 1562. Men klostergodsen, som konungen förut tänkt använda till presterskapets underhåll, skulle nu komma kronan till godo och användas till knektarnes underhåll. Deremot skulle till presternas aflöning utgå af kronan och adeln en tunna säd, af hvarje bonde ett spann för hvar läst, de sådde, hvarpå äfven provinsen gick in⁹⁹). Naturligtvis kunde det under krigsbullret icke gå så fort med dylika saker. 1563 skref Anders Pedersson från Pernau till konungen och begärde predikanter till det råa folkets undervisning; konungen kunde ju befalla, att 4 Finnar skulle förskickas från Åbo till Pernau; förstode de Finska, skulle de nog snart lära sig Estniska¹⁰⁰).

Den civila styrelsen var lagd i Ståthållarens hand. Härom hette det i 1561 års Instruction, att Ståthållaren skulle iakttaga en god christelig ordning och politi, icke låta falla den jurisdiction med appellation, som förre ståthållare egt, hvilken sista föreskrift upprepas i alla instructioner. Detta afsåg väl öfvertagandet af de forna landsherrarnes domsrätt, ehuru den i Estland var betydligt

⁹⁷) Huru djupt det kyrkliga förfallet var, synes af framställningen hos Richter, I. 2. s. 396, 397.

⁹⁸) 14/4 till Sture, R.R.

⁹⁹) Erik till Sture 30/10 1562, de la Gard. Arch. I.; "Underthenigste Antwortt . . ." ett svar af Sture på en konungens anklagelse för försummelse af Instructionen, odat. men troligen från slutet af 1563 eller början af 1564, Liv. 505. Ett bland de största klostren var det ryktbara Brigittiner-nunneklostret utanför Reval, hvars bibehållande Erik tillförsäkrat Adeln, såvidt allt afguderer der afskaffades. Konungen tyckte riktigt nog, att nunnorna gerna kunde upprätta skolor. Emellertid hade de det ej förbra, ty en Tönnies Wrangel, som förvaltade klostret, lät dem lida af hunger och törst, för att rikta sig sjelf, hvilket förmädde den rättrådige Clas Christersson att begära dess indragande. Horn till Erik 14/7 62, Liv. 437. Det kom dock ej till verkställighet åtminstone under denna tid.

¹⁰⁰) Schirren 1762.

inskränkt genom Harrisk-Wieriska Adeln rättigheter¹⁰¹); och i privilegierna hade konungen tillförsäkrat Adeln dess domstolar och rättigheter, ehuru han förbehöll sig, att såväl i deras, som andra domstolar Ståthållaren skulle efter gammal sed ega visitera och och deltaga i domen. År 1561 hänsköt konungen en tvistefråga till sin ståthållare och det s. k. Harrisk-Wieriska Rådet (s. 44 not. 34). Men derefter måtte dess verksamhet just ej tagits i anspråk, efter Estländska Adeln genom sin beskickning till Erik om sommaren 1562 kunde bland annat begära, att konungen skulle befullmäktiga Harrisk-Wieriska Rådet att sitta till doms¹⁰²). Staden Reval hade i sina privilegier fått sin forna civil- och criminal-lagskipning bekräftad, till och med fått bibehålla rättigheten att såsom en Hansans medlem få appellera till Lübeck i handelstvister. De gamla lagböckerna voro naturligen gällande äfven nu, ehuru en bekräftelse å båda sidor ansågs nödvändig. Pernau begärde 1562 att få behålla Rigarätten, som der af gammalt tillämpats. Konungen svarade, att han först ville öfverse den; och 1563 var den väl färdig, efter Erik befallde den pernauska lagbokens tillämpning vid Wittenstein¹⁰³). En allmän revision var väl ock i fråga, efter konungen skrifver till Sture den 10 Februari 1563, att han gerna skulle sända lagfarna män till Livland, men att han ju flera gånger förgäfvos begärt få se lagboken för att revidera den¹⁰⁴). Det var isynnerhet en punkt i de livländska rättsförhållandena, som tarf-vade ändring och hvilken Erik nog icke skulle glömt vid en revision, och detta var bondeståndets ställning.

Bönderna i Livland voro sina herrars lifegna och kunde till och med säljas särskildt utan egendomens afyttring. Deras förtryckare voro tillika deras domare och hade magt öfver lif och död. Endast de svensktalande bönderna på Estlands öar gjorde ett undantag; de voro fria och dömdes efter fornärfd svensk lag¹⁰⁵). När Estland gaf sig under Sverige, bekräftade Erik i de nya privilegierna Adeln hals- och handrätt öfver sina bönder, ehuru han på

¹⁰¹) Richter, I. 2. 378.

¹⁰²) Adeln Instr. för sina sändebud 10/7 62, original i Liv. 75.

¹⁰³) Schirren 1631; Erik till Åke Bengtsson 12/1 1563; Instr. för Wittenstein 20/6 63, R.R.

¹⁰⁴) R.R. I "Underthenigste Antwortt", Liv. 505, säger dock Sture, att redan C. Chr. Horn sändt en copia af landsrättsboken, och att upplysningar om stadsrätten skulle lemnas af Revals gesanter (sådana synas hafva varit i Sverige tidigt om våren 1564); Erik till H. Classon 18/3 64, R.R.

¹⁰⁵) För ofvanstående, se Richter I. 2. s. 375, 376.

Clas Christerssons varma föreställning genom ett mandat i December inskränkte den betydligt (se ofvan s. 42). Och om samma sak nedskrefvos i 1561 års Instruction följande kraftiga ord: "Vill Hans Kongl. Mtt ingelunde haffue tillstadt, att Adelen ther i landett schole så qvaste och stupe bönderne som under them ähre, såsom the sielff wele, uthen . . . schall först udi rätten förhöres och ransakes udaff owilde (= oväldige) personer . . . Och ändoch Hans Kong. Mtt haffwer tillsagdt them frijthet på för:de bönder till hals och handgerijcht, kann man lickwäll förthenenschuld icke så förståedt, att the någedt udöffwer thz som rätt och schäll är, them tillfoge schule." Och ett kraftigt skydd behöfdes alltförväl; ty Adeln såg saken från en helt annan sida. När den om sommaren 1562 affärdade sin beskickning till Sverige (bland hvars medlemmar voro Claes Mechs, Herman Anrep och Frans Jericho) för att redogöra för åtskilliga saker, hvarom konungen äskat upplysning, förekommer rörande bondeståndets ställning följande karakteristiska utlåtande i den uppsatta Instructionen ¹⁰⁶). Alltifrån landets första intagande hade Öfverheten och Ständerna öfverlagt om sättet att "das Bauernvolck in geburende strafe zu unterhalten." Bönderna fråga hvarken efter Gud eller Öfverhet, för att då ej tala om deras likar. Skulle man hvarje år på dem tillämpat de tillbörliga straffen, skulle ett par hundrade hvarje år förlorat lifvet. Då de nu fått behålla detta, så hafva de som sådant vederfarits, mera att tacka än att klaga öfver. Hvad konungen härpå gaf för svar, vet jag icke, men i Wittenstein-¹⁰⁷) och Pernau-Instructionerna upprepas lika bestämdt befallningen om böndernas beskyddande. Dessa synas dock icke hafva haft någon så varm eller vaksam beskyddare i Svante Sture, ty han fick upprepade gånger skarpa förebräelser för att hafva försummat sig derutinnan. En gång beskylldes han att hafva tryckt bönderna med så svåra forslor, att de måst rymma ur landet, ändock han därför haft egna hästar och 1000 utgärdsklippare att tillgå¹⁰⁸). Och det blef sedermera en af de svåraste anklagelsepunkterna mot honom, att han tillåtät Adeln "stupa och qvasta" bönderna. Sjelf påstod han i en samtidig redogörelse¹⁰⁹), att han aldrig erfarit, det några bönder

¹⁰⁶) Se not. 102. Horn anbefalldes härvid ånyo med samma ifver böndernas sak, 14/7 62 till Erik, Liv. 437.

¹⁰⁷) I Wittensteins Instr. 20/6 63, R.R. står tydligen borgarne i stället för eller såsom innefattande bönderna.

¹⁰⁸) Erik till Sture 26/4 1563, R.R.

¹⁰⁹) "Underthen. Antwortt", (se not. 99).

i hans tid blifvit piskade, och att böndernas elände ensamt härflöte af Ryssarnes härjningar, ty Adeln hade erbjudit dem tillräcklig jord, för att deraf lugnt kunna försörja sig. Man kan lätt förstå, huru sorglig böndernas ställning måste vara under sådana herrar, då de tillika dagligen måste frukta att se sin egendom och äfven sina lif hotas af barbariska fienders anfall. Dock kan ingen af de andra stater, som der togo sin del af bytet, uppvisa motsvarande bemödanden för införande af ordning och rättvisa.

Landets uppodling måste naturligen ligga den nya öfverheten om hjertat. Redan på våren 1561, innan ännu någon säker utsigt förefans till Revals underkastelse, hade Erik sina tankar åt detta håll. Han uppmanar Clas Christersson att med alla medel söka upphjelpa det förhärjade landet, öfver hvilket han önskar erhålla en "beskedlig description"¹¹⁰). Afvelsgårdarne, denna Gustaf I:s älsklingsinrättning, anbefallas äfven här till införande. Af den nya slottsfogden begärde han ordentliga jordeböckers upprättande, på det man säkert skulle veta, hvilka gods voro kronans och huru stora deras räntor. Redan den förste ståthållaren fick befallning att öfverlemna ödeshemman åt svenskt och finskt folk till uppodling. De skulle skattläggas till halves, såsom seden var i Finland¹¹¹). När 1562 samma slottsfogde i Reval underrättade honom, att der funnos "goda åkrar och ängar och ett skönt kornland", befallde han de förnämsta embetsmännen i Finland att, efter der är "öfverloppsfolk" och "de sitta och tränga sig hvar in på den andra", skola alla öfverflödiga bönder sändas till Livland¹¹²). Påminnelse härom gafs ofta, och i April 1563 skref konungen till sin höfding på Wiborg, Jacob Henriksson (Hästesko), att det föga behagade honom, att intet blifvit åtgjort vid öfverförandet af nybyggare till Livland. De försumliga fogdarne skulle straffas, och befallningen genast åtlydas. För att befordra saken, skulle bönderna erhålla frihet under några år från skatt och utlagor samt löfte om bibehållande af sin gamla lag. Hästesko svarade, att bönderna icke vore svåra att få dertill, om de finge bibehålla sin lag och religion samt bo något tillhoppa. Svante Sture afrådde visserligen hela planen, men Erik fann detta "platt intet behagligt" och befallde uttryckligen dess verkställande¹¹³). Att landet under sådana förhållanden icke

¹¹⁰) 14/5 1561 till Horn, R.R.

¹¹¹) Till E. Håkansson 14/12 61, R.R.

¹¹²) Till E. Håkansson 29/8 1562, R.R.; Arvidson, X. s. 52.

¹¹³) Erik till J. Henriksson 28/4 63, hos Arvidson X. s. 73; Erik till Sture 6/7 63, R.R.

kunde gifva stor inkomst, var ganska naturligt, isynnerhet då landsherrarnes inkomster alltid varit temligen små, och endast bestått i domänernas afkastning, emedan mesta jorden, såsom tillhörande Adeln och andliga corporationer, var skattefri, under det några gemensamma statsbidrag ej funnos lika litet, som någon statsförvaltning¹¹⁴). Mest utsatta för ryssarnes härjningar voro Karkus och Wittenstein. Ordningen skulle dock äfven komma till Pernau, då Fellin var i ryssarnes händer. Bönderna ihjälslagos eller fördes till Fellin, der dryga lösepenningar utpressades. Byarne stuckos ofta i brand, och de af innevånarne, som kommo undan, måste gömma sig i skogar och moras¹¹⁵). Och de svenska befälhafvarne undveko i det längsta på grund af Eriks bestämda befallningar att bemöta våld med våld. Slutligen funno de sig tvungna till nödvärn, och rytterifördelningar utsändes att afhålla fienden¹¹⁶). Erik XIV bidrog sjelf till förödelsen genom att 1563 låta utplundra det danska landskapet Wiek, från hvilket både Reval och Pernau hemtade sin mesta tillförsel. Till de små inkomsterna och ovissheten om hur mycket kunde påräknas bidrog betydligt bristen på fogdar och skrifvare. Erik tyckte alltid, att lämpliga ämnen dertill borde finnas bland krigsfolket, men befallde tillika, att man från Finland skulle öfersända alla fogdar och skrifvare, som der blifvit af med sin befallning¹¹⁷). Såsom biträden åt fogdarne egentligen väl för behovet af executiv handräckning användas så kallade landsknektar. I början voro icke blott dessa utan äfven fogdar och skrifvare till stor del främlingar, men deras otrohet och vinningslystnad förmådde Erik att 1563 befalla, det hädanefter endast Svenskar och Finnar skulle dertill användas, hvartill lämpliga ämnen i hans tanke nu som förr borde finnas bland krigsfolket¹¹⁸). I denna fråga voro Eriks tjenare i Livland af olika tankar både med sin

¹¹⁴) Richter, I. 2. 388. Några onera måtte dock ålegat bönderna gent emot landsherren, efter Erik säger sig ej vilja efterskänka de dagsverken, dessa egde att utgöra, nemligen 2 om sommaren och 1 om vintern för hvart hakeland, ²⁶/₄ 1563 till Sture, R.R.

¹¹⁵) Schirren, 1736 och 1762. I det sista brevet säger Anders Pedersson att på ett år flyter ej mera in, än som på en månad åtgår till slottets och folkets underhåll.

¹¹⁶) Schirren, 1696.

¹¹⁷) Till G. Fincke ²⁵/₈ 62, R.R.; i Finckes Copiebok finnes för 1562 en förteckning på 28 fogdar och skrifvare (deribland Anders Korp) färdiga att sändas öfver.

¹¹⁸) Till Sture ⁵/₁ 63, Instr. för Wittenstein ²⁰/₆, ⁶/₇ till Sture, R.R.

konung och sinsemellan. Åke Bengtsson förklarade 1562 från Pernau, att Livlänningarne voro till fogdar oduglige, men 1563 säger han, att man ej kunde umbära de tyska landsknektarne både på landet och i slotten samt att de alltid visat sig trogne. Efterträdaren Anders Pedersson förklarade samma år, att de livländska landsknektarne voro alldeles odugliga och blott tänkte på prejerier. Hans Björnsson skref i Dec. 1563 från Reval, att landsknektarne ej gjorde någon nytta, utan blott tänkte på egen vinst; från Finland hade de utskrifna fogdarne och skrifvarne ej kommit öfver, men att använda knektarne till fogdar vore icke heller möjligt¹¹⁹). För att under sådana svårigheter uträtta något hade fordrats en kraftigare vilja, än Svante Stures, och han fick naturligen sitta emellan äfven i denna sak. Erik XIV påstod, att om Sture haft tillsyn med landsknektarne, så hade någon inkomst af landet om-sider kunnat inflyta¹²⁰).

Erik XIV:s missnöje med Reval och Adeln stegrades alltmera under året 1563. Visserligen fordrade Eriks misstänksamhet icke mycket för att spana förrådiska stämplingar, men å andra sidan fattades icke anledningar till missnöjet. De nya undersåtarna hade under den sista tiden af Livlands sjelfständighet vid upplösningen af alla statsrättsliga band insupit mycken böjelse för sjelfsväld och väntade sig kanske att i Sverige finna en beskyddare, som ville offra mycket för den nya besittningen, utan att fordra något tillbaka. Men den svenska staten hade af Gustaf I lärt att taga vara på sitt fögderi, och Erik XIV var icke den, som gaf efter något af det kungliga prerogativet. Det kunde därför icke råda ett godt förhållande mellan regeringen i Sverige samt Revals stad och Estlands adel. Misshälligheterna mellan staden och Erik under förra året i anledning af den förras så kallade prejerier har jag förut vidrört (s. 65). Den då uppgjorda planen att straffa Reval genom att vända tillförseln till Pernau och Helsingfors upprepas äfven detta år¹²¹). Hvad som isynnerhet retade konungen var, att Reval icke kunde förmås att aflägga en ny mera bindande ed, och Svante Sture fick härom oupphörliga påminnelser¹²²). Men det

¹¹⁹) Schirren 1631, 1725, 1762 och 1751. Erik Håkanson klagar i Maj 1563 (Schirren 1695) att alla tjenare och handverkare från Sverige eller Finland dragit hem eller afidit.

¹²⁰) ²⁶/₁ 1564 till H. Classon, R.R.

¹²¹) Den 9 och 10 Mars till Hans Larsson, R.R.

¹²²) Clas Christersson hade afrådt Sture från allt brådstörtande med denna sak, hvilket ock Erik verkligen gillade dock blott till dess Sture fick mera krigsfolk dit, Erik till Sture ²⁰/₁₁ 1562, de la Gard. Arch. I.

lyckades ej, ty staden drog sig ständigt undan. Detta väckte hos Erik icke blott harm utan äfven starka misstankar om stadens trohet, och han började nu uppkasta häftiga förslager till hämnd. Han befallde Sture att utleta, dock oförmärkt, hvilka voro de rätta hufvudena till en sådan genstörtighet, för att man skulle en gång kunna efter förtjenst betala dem. Han begynte alltmera att frukta för förräderi, isynnerhet från det danska partiets sida. Derför befallde han till en början, att Revals fänika skulle brukas i marken och endast Svenskar inläggas som besättning i staden, längre fram att, om några förrädare funnos i rådet, hvilka stämplade med Danmark, skulle man hetsa menigheten på dessa och föra dem i bojor öfver till Sverige; om de också icke låge i någon stämpling, skulle Sture dock, om så behöfdes, verkställa befallningen, att staden icke måtte tro sig kunna få göra allt efter sin vilja. Dessa planer voro riktade mot rådet. I November skref han till Sture, att om borgarne, såsom han fruktade, sökte på något sätt hindra slotets och domens befästade, skulle man inskaffa knektar i staden under föregifvande, att de behöfde inqvartering, för hvilken full betalning skulle utlovas, men derefter skulle man gripa de motspänstige och sköfva deras egendom eller ock gästa hos dem, sålänge till dess Erik finge sina försträckningar betalte¹²³). Af dessa, som ursprungligen uppgingo till 20,000 daler, var ännu endast ungefär hälften återbetald¹²⁴). Det gick icke bättre, när Erik befallde indragning af all egendom tillhörande afvekne borgare såsom Just. Clodt (f. d. Syndicus och nu Ketlers rådsherre), Math. Friesner m. fl. Staden svarade, än att det mesta tillhörde oskyldiga personer, såsom deras hustrur och arvingar, än att om godset konfiskerades, skulle det enligt privilegierna hemfalla till staden och icke till kronan¹²⁵). Med rätta harmades konungen öfver en annan sak nemligen, att då han medgifvit staden tullfrihet i ändamål att upphjelpa dess handel, så hade den godtyckligt pålagt och uppburit tull för egen räkning, ehuru den i så fall bordt komma kronan till godo¹²⁶). Myntet var också föremål för tvist. Erik XIV förbjöd att uppvexla en daler dyrare än 4 mark. Öfver bristen på småmynt klaga Svenskarne i Reval ständigt; det på-

¹²³) För ofvanstående, se Erik till Sture 26/1, 15/5, 6/7, 22/11 1563, R.R.

¹²⁴) Se en förteckning på åtskilliga försträckningar af Erik XIV i Kam. Arch.; "Ett kort uttog" (not. 68) och Schirren 1733.

¹²⁵) Revals svar till Sture 21/4 1563, Liv. 440; "underthenigste antwort" (not. 99).

¹²⁶) 26/1 63 till Sture, R.R.

stods, att de rika ockrarne derstädes innehöllo småmyntet, och att det goda myntet försämrades genom omsmältning af myntmästarne. Konungen befallde, att det livländska myntet såsom underhaltigt till skrot och korn skulle förbjudas; till dess invexling ville han öfversända 200,000 mark örtuger¹²⁷).

Gentemot Adeln inträffade samma spänning. Adeln i dessa trakter kände af gammalt icke mycket till ordning, och det fleråriga kriget med dess skiftningar gjorde ofta osäkert, hvem man skulle anse som sin rätta herre. Ej heller var det rådligt att binda sig för mycket; åtminstone ansåg Erik XIV det för ett brott att lyda någon annan herre, än honom¹²⁸). Derföre drog den sig naturligen för att aflägga en ny ed, såsom Erik fordrade. Denne befallde då Sture att uppsätta ett register på de gods, som tillhörde adelsmän, hvilka ej gingo eden; dessa skulle indragas och sedan utdelas bland Sture och andra trogna tjenare. När adeln i landskapet Wierland, hvilket delvis äfven var i rysk besittning, trotsigt fordrade, att Erik skulle förhjelpa dem till hvad Ryssen beröfvat dem, svarade han, att som han sett deras ringa benägenhet, att gå eden, vore det honom just detsamma, om de drogo sina färde¹²⁹). Derföre behandlades adeln i provinsen Wiek, när denna eröfrades 1563, icke med samma uppmärksamhet och öfverseende, som 1561 kom Estlands öfriga adel till del, utan konungen befallde, att alla, som ej genast svure honom trohet, skulle förlora sina gods¹³⁰). Genom Sture fordrade han att få se adelns privilegier, men denne fick blott det svaret, att privilegierna funnos i konungens cancellie¹³¹). Icke kunde Erik XIV gerna vara okunnig om innehållet af privilegier, som han sjelf bekräftat¹³²). Önskade han underkasta dem en revision, så behöfde han ju blott

¹²⁷) 6/7 1563 till Sture, R.R. och en uppsats om myntet i Reval af 24/7 63 i Liv. 709.

¹²⁸) Så t. ex. *benådade* han på den öfriga adelns förbön de af den Wickska adeln, som gifvit sig frivilligt under honom, och dock voro dessa ej hans utan Danmarks undersåter. Erik till Sture 10/2 1564, R.R.

¹²⁹) Erik till Sture 24/12 62, de la Gard. Arch. I. och 3/4 63, R.R.

¹³⁰) Instr. för H. Classon 7/10 63, R.R. Ny befallning derom i bref af 7/2 1564, R.R., efter Sture försummat konungens bud; denne påstod, att han aldrig fått någon dylik befallning, om adelns gods, "underth. antwort" (not. 99).

¹³¹) "underthen. antwortt."

¹³²) Att han låtsade, som om privilegierna utan tillräcklig granskning blifvit af honom i brådskan gifna genom omgifningens påtryckning, har jag meddelat (s. 41 not. 25).

vända sig till sitt cancellie för att få se dem; ty der borde väl sådana handlingar funnits, efter hvad ock adeln uppgaf. Möjligen ville han bekomma originalerna i sin hand, för att sedan skriva lagar för adeln. Med Sture var han högst missnöjd, derför att denne icke skaffat annat svar från adeln, än den declaration, som han öfversändt; han borde väl hafva kunnat fråga andra och icke nöjt sig ensamt med adelns uppgifter¹³³). Vid följande årets början fick han befallning, att om adeln icke ville underkasta sig och göra ed samt rusttjenst, skulle man "småhata den och söka medel och utvägar att rota den ut."

Det var klart, att under sådana förhållanden ingen ståthållare skulle göra Erik i lag, ty somliga befallningar voro alldeles orimliga; andra sådana, att hvarje annan än den höge upphofsmannen genast insåg det okloka uti dem, och föreskrifterna i det hela så talrika och minutiösa, att ingen skulle kunnat medhinna deras ordentliga verkställande. Men hvarje föreskrift blef, såvida den icke till punkt och pricka verkställdes, en anklagelsepunkt i Erik XIV:s hand. Å andra sidan var icke Svante Sture mannen för en sådan post, som organiseringen af en ny eröfring. Han var för mycket benägen för "vällust och goda dagar"¹³⁴) och för mycket aristokrat att kunna tukta den estländska adeln aldra minst till fördel för några bönder, och hans förvaltning blef derför icke hvad landet så väl behöfde och hans egen regering väntat. Att han icke med nog kraft hållit handen öfver sina underordnade icke heller ifrigt bevakat kronans intresse inför staden och adeln, är alldeles tydligt, men att han icke heller kunnat göra sig skyldig till ett sådant syndaregister, som det hvilket innefattas i Eriks 79 anklagelsepunkter¹³⁵), är lika klart. Huru mycken skuld faller på Sture beträffande de förspillningar, hvarom Erik XIV så ofta talar, kan jag icke afgöra. Uppgifterna böra väl ock med mycken försigtighet mottagas, isynnerhet när de komma från Erik sjelf. Så befinnes af räkenskaperna, att balansen för den revalske räntmästaren Anders Nilsson, hvilken utmålas värst, blott uppgick till 12,975 mark, under det nära 1½ million mark gått genom hans händer¹³⁶), och efterräkningen, som man kunnat vänta, synes gjord med inquisitorisk noggrannhet. Emellertid ansågos han och hans

¹³³) 22/11 63 till Sture, R.R.

¹³⁴) Så heter det i mscr. till Tegels krönika i Nordiska saml. i Ups. Bibl.

¹³⁵) Tryckta i Fants Handl. till upplysn. af Sv. Hist. 2:dra stycket. Upsala 1789.

¹³⁶) Se "Ett kort uttog" . . . (not. 68).

kamrat Engelbrecht Andersson nästan på förhand, som brottslingar, och när Sture dröjde att fullgöra konungens befallning att hemsända dem, förklarade denne i Maj 1563, att om ej de båda männen genast öfversändes, och det under bevakning, skulle hela ansvaret drabba Sture. Herr Nils Krumme (d. y.) och mönster-skrifvaren Olof Ersson skulle också sändas hem "välförvarade"¹³⁷). Huruvida Sture verkligen bar skulden dertill, att Mornays fälttåg 1563 tog ett så hastigt slut, hvarför Erik åtminstone beskyller honom¹³⁸), kan jag icke utreda. Att deremot bönderna öfver höfvan betungats och erhållit föga beskydd mot sina herrars godtyckliga behandling, lärer icke kunna förnekas. Mycken sanning låg nog också i konungens förebråelse, att Sture i stället för att uträtta något, endast kom med "långa och konstigt utstofferade" bref, ehuru anklagelsen ljuder besynnerligt i dens mun, som sjelf var mästare i den konsten. Jag har ofvan framlagt konungens grymma planer till tukande af det motsträfviga Reval. Lika grym och ännu orimligare var den plan han uppgjorde till bestraffande af det tyska krigsfolket, om det vägrade att gå öfver till Sverige. Man skulle i så fall alls icke låtsä något om den hämd, man hade i sinnet, utan, om de voro ett mindre antal, stilla gifva dem sitt afsked, men sedan lägga sig i bakhåll och för deras otrohet och tredska hänga dem upp. Vägrade åter större delen af dem, skulle man låta dem marchera till Reval och Pernau, men ställa så till, att det trogna folket befunne sig derstädes förut; när de så nalkades, skulle man hastigt utsprida, att fienden vore i antågande, föra upp artilleriet och nedlägga hela hopen. Man skulle vilja tro, att dylika hämdplaner voro foster af en uppbrusande ögonblicklig förbittring, hvilka vid en lugnare sinnesstämning ändrats eller återkallats. Men det var långt derifrån. I Erik XIV:s ögon voro de icke annat än statskloka och berättigade, om ock stränga åtgärder, hvarföre han fortfarande erinrade om deras verkställande¹³⁹). Och när Sture icke lät låna sig till dylika grymheter

¹³⁷) 18/5 och 12/6 till Sture. A. Nilsson dömdes till döden d. 15/9 (domboken), och Erik vägrade benåda honom, 22/11 till Jöran Persson, R.R. E. Andersson måtte komma undan, ty den 14/12 1566 dömdes han till döden (domboken). Isak Nilsson Banér dömdes ock till döden d. 7/1 1564, emedan han utgifvit 110,000 mark i sold, utan att dock konungen fått en enda ryttare; egentliga orsaken synes varit, att han ej förtegat, det han hade pengar med sig (domboken). I mandatet om Eriks afsättning 1569 (Stiernman III. s. 299) kallas A. N. och E. A. "ärlige och gudfruktige män", som Erik låtit afrätta.

¹³⁸) 12/6 63 till Sture, R.R.

¹³⁹) Planen framställdes i bref af 25/6 63, R.R., adresserat till Mornay,

förklarade konungen, att en sådan underlåtenhet var honom platt intet behaglig¹⁴⁰). Sture klagade å sin sida öfver de stora faror och svårigheter, som öfverallt mötte honom, men ej ens detta kunde ibland vinna segern öfver hans fåfänga. Denna var så stor, att, ehuru han såg sig icke vuxen den ansvarsfulla posten och hade mer än nog förut att sköta, begärde han att tillika få högsta tillsyn äfven öfver krigsväsendet. Erik gaf ett vägrande svar under förklaring, att Sture icke borde taga sig mera före, än han kunde sköta; det funnes andra saker, som bättre tarfvade hans tillsyn¹⁴¹). Det var icke underligt, att Sture snart tröttnade och begärde blifva befriad från sin post. I början var det förgäfves, ty konungen svarade, att det icke kunde annat än förvåna honom, att han ville resa nu, då nöden var som störst, ändock konungen icke trugat honom att mottaga platsen, utan det stått i hans fria skön att afstå uppdraget¹⁴²). Först i Maj 1564 fick han tillåtelse att resa hem.

Icke mycket bättre gick det Svante Stures medbroder, Henrik Classon Horn, som om hösten 1563 mottagit öfverbefälet öfver krigsfolket. Han erhöll ett långtifrån behagligt arf af sina företrädare i det tyska krigsfolkets opålitlighet och sjelfsväld. De farliga följderna af ett för långt drifvet legotrupperväsende började allt starkare framträda under året 1564, för att året derpå vinna sin höjdpunkt i Pernaus förrädiska öfverrumplande. Och något välvilligt öfverseende hos Erik XIV i anledning af de stora svårigheterna var ej att vänta. Då Horn skref hem och begärde få sin obligation något förmildrad, svarade konungen, att deri fans ingenting som han med fog kunde besvara sig öfver, och slutade sitt bref med följande ord: "och vilja vi oss till eder förse, att i ären så ärlig och uppriktig, att i icke skolen vägra eder till att göra

Sture och Åke Bengtsson, och den sistnämde fick påminnelse derom i bref af 18/8, R.R.

¹⁴⁰) 10/2 64 till Sture, R.R. Den 29/2 64 (R.R.) förebrår han Sture att hafva i sin tjänst brukat Johans tjenare och danska fångor; han skall nu sända dem till Sverige eller inåt Ryssland "särdeles den Jutehopen och der försälja dem."

¹⁴¹) 10/2 och 14/4 1564 till Sture, R.R. I det sista brefvet säger Erik, att han ej längre kan meddela honom riksens saker, efter de genast komma ut. Deremot fins der ej ett ord om, att Sture äfven skulle begärt högsta vården om kyrkoväsendet, såsom Fant påstår i sin disputation "de occasione foederum R. E. XIV cum Russia." Ups. 1783.

¹⁴²) 18/8 1563 till Sture, R.R.

det som wi eder bjude och befalle"¹⁴³). Då Horn förgäfves arbetade att komma någon väg under denna upplösning bland krigsfolket (300 ryttare hade redan i Januari rymt till prins Magnus och Ketler)¹⁴⁴) och under stor oordning och brist på både penningar och förråder, fick han af konungen uppbära förebräelser, att ingenting uträttades, under det penningarne gingo åt. Han hotade, att om icke något verkligt krigsföretag kommit till stånd före Maj, skulle han ej vidare understödja Horn, utan han och de öfriga skulle då få sköta sig bäst de kunde¹⁴⁵). Samma svar gafs den sedan så ryktbara partigångaren, nu ryttmästaren i svensk tjänst, Claes Kursesell, då han uppmanade Erik att icke lemna Livland i sticket¹⁴⁶). Utsigterna voro således långtifrån ljusa både för den nya provinsens framtid och för de svenska befälhafvarne i deras försök att bibehålla konungens ynnest och uträtta något på sin post.

Jag har nu fört min framställning fram till den tidpunkt, hvilken jag satt såsom gräns för mitt arbete. Denna tidpunkt är tillika en vändpunkt i Eriks regering. Han stod nu på höjden af magt, segrande i striden med både inhemska och utländska fiender. Det såg ut, som om Sverige skulle ega tillräckliga krafter att ensamt mäta sig med alla de andra Östersjöstaterna förenade. Att fosterlandet i en så långvarig och ansträngande kamp kunde härda ut äfven under en Erik XIV:s förvända regering, vittnar om de krafter, det samlat under den store företrädaren. Men under sådana förhållanden kunde naturligtvis ej företagen i Livland fortgå i samma stora skala, som de hittills varit anlagda. Fosterlandets försvar trädde nu i första rummet, och under det att det sjuåriga kriget med Danmark slukade Sveriges bästa krafter, fick man i Livland nöja sig med att om möjligt skydda, hvad man redan hade i sin hand. Men äfven här var motgångarnes tid inne, och de svenska vapnens lycka glänste ej längre så klart som förr. Dock kunde Livland ej afskaka det fasta grepp, med hvilket Sverige fasthöll sitt nya byte, och grunden var lagd till det svenska Östersjöväldet.

¹⁴³) 26/1 64 till H. Classon, R.R.

¹⁴⁴) Schirren 1759. Horn tog snart sitt parti och afdankade en del af den öfvermodiga soldnärsskaran (Schirren 1768—1772). Det var ej lätt att hålla disciplinen uppe, då Erik kunde skriva till krigsfolket om deras befäl, att han skulle "någre på höge hästar therför ride och i Påvel Åkeres stall komma låta." Mandat af 11/6 63, R.R.

¹⁴⁵) 24/2 64 till H. Classon, R.R.

¹⁴⁶) 15/3 1564, R.R.

Bilagor.

I.

Fragment af ett odateradt conceptbref från hertig Johan till Erik XIV ¹⁾.

"Therföre bidher jach E. K. M. brodherlig. och ödmikilig, förseer migh och fullkomeligh, att E. K. M:tt oss udi thenne sack wile haffe entskylligit och icke noget anneth aff migh eller *mine käre brödhr* fordre eller begäre, uthen thet wij medh ett got samwetth och uthen wor Ewige skadhe kunne inryme, gudh skal wethe, att *wij inge the st:er ell. artickler begäre*, som E. K. M:tt kunne ware till förklendringh anthen udi regementhe, regalie ellr majestet. Och effter iach för min person icke wetth migh annerledhs ihugkomme, änn atth iach iu så skulle haff. förhollit mig bådhe uthenn rikes och innenrikes både i mothgongh och medgångh, som iach för gudh, E. K. M:tt och hwar ärligh man wel och kan tillswars ware udi thet förhopp, att iach min trohett skulle haff. nutit til godhe besynnerligen ... E. K. M:tt til thet kongelige regementet kommen är; Dog effter E. K. M:tt sikh tit och offte, för än iach thenn engelske resse företogh, teslikes sedhenn iach ifrå Engeland kommen är, både udi min salige hiertens käre her fadhers tidh teslikis och jemväl sedhenn brodherlighe och kerlige tilseielse och förtröstningar bekommit, förser iach migh, att iach E. K. M:tt kongelige tilseielse sampt mitt trogne hierte warder tilgode åtniutendes; weth E. K. M. sikh och wäl ihugkomme, att iach iu alltid haffr beflitet migh att göre thet E. K. M. kunne komme til nytte och ware behageligit oanseend. lifsfare sampt höge personer, som therigenom igenom onde menniskiers ingiffit bliffit förtörnedh, och til ingen annen satt min lijtt ellr förtröstning uthen til gudh altsmeetigh och E. K. M., förmodendes fullkomligen, att iach förr aff all werlden skulle bliffue forlatenn, än att E. K. M. migh udi thenne store min sorgh, bedröffuelse och motgong skulle undfalle, och wett iach migh i ingen motte haffe giffwit E. K. M:tt ursaak til någon mistanke ellr förtörnilsse; Dog som iach förnumett haffuer, att E. K. M:tt hårdeligen skulle haffe tagit thet widh sikh, att iach icke

¹⁾ Handlingen finnes i Acta Historica, Erik XIV, I, i RiksArchivet och är der förd till år 1564. Den består af två lösa ark lagda inuti hvarandra. Kursiveringen är gjord af mig, likaså kommateringen till större delen. De öfver korsade uttrycken äro utan någon vigtt utom en mening, som jag derföre upptagit här nedan. Anteckningarne in margine äro ej heller hänförda till något visst ord, utan har jag sökt efter bästa förmåga passa in dem på motsvarande rad.

så snart forskicket E. K. M:tt *thenn obligationn på thet gubernatoris embethe*, som E. K. M. *thå war tilsinnes mig umbetro*, Så forser iach migh, att ther E. K. M:tt will offer wäge och betenckie, hwarefore iagh thermedh icke så haste kunne, att E. K. M:tt wel betenckiendes wardher, att thet mer skedde for E. K. M:tt bästa och welfärdh skuld, änn att iach någet argelistigt ther medh mene skulle, såsom tilewentys någre löngactige och falske personer kunne haff. föregifwit, the gudh alzmectig uth. twiffwel therfore straffendes wardhr. Och war ursakenn thenne, som her effter följer, att iach så lange fördrögde medh för:de obligation, Som är til thet förste, Att salige Kong. M:tt wår khere fadher thå lågh ²⁾ så hårdeligen siwk, att man hans kong. M:tt plat inthet liff wenthe kunne, thet och gudh bätre så skedde, Såsom icke är behoff atth schriffe, Så kan E. K. M. wel betenckie, hure mögeligit migh war udi thenne allrsorgligte tidh schriffue ellr concipere, effter man undertidhen icke war wiss opå sakenn och udi sodann fall ske peger, hvad gudh alzmectigh med hans kong. M:tt göre welle ante. til dodh. ellr liffs, therfore skreff iach E. K. M., sasom lägenheten och siukdomen medh hans kong. M:tt sikh anstelte, och kenne gudh, att iach icke allene war hårdelig. bedröffwed. och bekymredh, hwad um then sorglighe lägenhet, som thå med salige kong. M:tt w. k. hr. fadh. forhanden war, uthen och iemwäl, hwad iach E. K. M:tt schriffe skulle, effter iach wel wiste, atth, ther gud alzmectigh hade affhendt oss thenn olycke medh kong. M:tt w. k. h. f., att E. K. M. thå hade fast besinnet sikh bliff. her udi landet *i thenne förlidhne winther*, men um E. K. M:tt myckitt hade bliffit. förtröstedt, atth K. M:tt w. k. h. fr skulle haffue bliffwit tilpass igen til liffwet och helsen, kunne iach wel tenckie, att E. K. M. jw endelig. hade företagit thenn Engelske resse, thet dog icke hade warritt E. K. M:tt person sampt. hele Sverigis rijke uthenn stor faare och oförwinnelig skadhe, som alle wel är witterligh, hwadh nödh och faare skadhe the lidet haffue, som sig *i höstes* til sön begåffue, och ther iach änn hade welet sende E. K. M. oftebede obligationn til atth skynde E. K. M. tilwäge, hade iach dog thet aldrig medh ett gott samwett göre kunnet för the hoge och farlige ursaker, som forschriffne stå. Teslikes war icke hellr. samme obligationn så ställt, att iach henne bewillige hellr. försegle. kunne, mykit mijndre någon aff ricksenns ständ. på samma tidh see la-the. Och förser migh fullkomligh, att E. K. M:tt så wel udi thenne sak såsom all annen haffr. migh brodherlig. och kärlig. entskylliget, effter iach icke annerlundhe änn trolig. meent haffuer. (Til thet sidste är E. K. M:tt nogsampt wetherligitt, att iach effter guds schickellse haffver weledt migh i then helge trefaldighets nampnn *udi eth christeligit ectestandh begiffue* ³⁾ på then orth, som E. K. M:tt wel wetth och kunnigt är, ther iach och förmoder medh thet förste behagelig svar ⁴⁾. Dog um så är, E. K. M:tt ingelunde kann ware tilfridh medh *the wilkor*, såsom iach sampt *mi. käre brod. haffe bewilliget*, bedher iach då E. K. M. på thet kärligte for alt

²⁾ In margine "på sin sothsengh."

³⁾ In margine "med E. K. M:ts råd och samtyckie."

⁴⁾ Denna vigtiga parentes är öfverstruken.

thet godhe⁵⁾, som iach aff E. K. M:tt altidh haffver förmodet, att E. K. M:tt migh for thenn ursack skuldh icke wille undfalle, til att iach therfore⁶⁾ skulle förkortad bliffve alle lösöre, såsom migh med rätte tillfalle, som E. K. M:tt mig tilsact haffr., och thenn *gifftermålshandel sampt annen lycke, som migh förestår*, icke therigenom motthe bliffve förhindretth; och ther någre onde mennisker föregiffwit hade, att thet iach alle artickler, som migh aff E. K. M:tt förestelte äre, icke wile ingå, att iach thå någon annen meningh hade i sinnet, änn som migh bordhe, bedher iach forthen-skuldh . . . och kerlig., att E. K. M. til samme longactige menniskier icke we. stelle någon tro, uthe. altidh thenn meningh haffve, at iach⁷⁾ . . . tesse mine wele E. K. M:tt altidh bewese thenn brodherlig kärlek och hör-samhet, som iach E. K. M:tt skyllig och pliclich är. Dog um E. K. M:tt for then mistancke så hordelig. wore opå mig förtörndt, thet iach dogh icke tro kan, atth E. K. M:tt *migh her udi riket ingelundhe ljdhe kundhe*, bedher iagh dog E. K. M:tt migh dhå icke så slett welle förlathe, att iach bådhe land och penningar umbäre skulle och inthet haff. ther medh iach migh effter mit stond behielp och undherholle kann, uthenn udi stor älendh och farlighet begiffve migh her aff rikett udi fremmende land och nodges til att tiene andre potentater eller furster udi krigssaker eller ock elliesth till att bekomme mitth uphålle, therigenom dhå E. K. M:ttts äre och dignitet (authoritet och regemente bleffve forminsket och förkrenkth ther iach i så mothe skulle bleffve aff rikett)⁸⁾ att iach i sodanne mothe skulle aff E. K. M:tt bleffve afferdiget effter iach mig i någon motthe haffr forbruteth¹⁰⁾. Och um E. K. M:tt icke wore tilsinnes att effterlathe migh någenn deell udi baarskatt ant. i gull ellr sölf., for ann iach alle artickler och punchter bevilliget och förseglett haffr.¹¹⁾, är iach då tilsinnes wel-willeligen updrage och öf.fanthwarde E. K. M:tt samme mitt furstendöme i hender, like som iach thet aff min salige käre her fadher haffr. bekommit för änn sume Sölf. och gull, som är fyretietusendh lödhige mrchr. sölf., teslikes tretietusendh ungre gyllen, och um E. K. M. befructedhe, thet iach samme sölf och gull skulle bruke E. K. M:tt ellr. E. K. M:ttts effterkomendhe til skadhe eller förtryckelse, wil iach thå therope give E. K.

⁵⁾ In margine "brodherlige trohet, som iach E. K. M. effter min ytterste förmögenhet bewist haffver."

⁶⁾ In margine "skulle haffe förbruted mit furstendöme, som migh aff min salige framlidne käre her fader sampt E. K. M:tt är bebreffvat och förseglett."

⁷⁾ Detta liksom följande "iach" står ofvanför ett outstruket "wij."

⁸⁾ In margine "al then stundh iach mig icke udi någon motthe haffer förbrutedt."

⁹⁾ Parenthesen är öfverkursad.

¹⁰⁾ Härefter följa några ofullkomnade utkast till meningar. Slutligen kommer på sista sidan det stycke, som härefter anföres, churu alldeles skildt från det föregående och troligen, såsom ett ditritadt kors tyckes antyda, hörande till en förkommen del af conceptet.

¹¹⁾ In margine "ther iach icke andre medel ell. vilkor bekomme kann."

M. tilborig försäkringh och Caution nemligh., att iach E. K. M:tt och thette rike icke fiendelig angripi wille, så lenge E. K. M. och E. K. M:ttts mandserffving. äre i lifv." ¹²⁾.

II.

Hertig Johans fordringar af konung Erik XIV¹⁾.

"Thesse effter:ne Conditioner och wilkor begärer thenn hogborne furste hertigh Johan aff then Stormectigte hogborne furste och herre her Erich Sverigis Riikes regerende konungh H. F. N. Elskelige käre her broder.

Till thet förste, Såsom E. K. M:tt sikh well weth ihugkomme um the Artickler, E. K. M:tt min N. Furste och herre sampt hans F. N. käre broder haffwer latidh förestelle, them theris Furstelige N. udi alle puncter, så mykit theres F. N. kann mögeligit och drägeligit ware, effter E. Kong. M:ttts begären wele inryme bewillige och samtyckie. Dog hvadt Conditioner och wilkor min N. herre och Furste aff E. K. M:tt broderligen och käriligen will begäre, haffver hans F. N. migh befaledt och opålagt E. K. M:tt på thet underdänlig:te till att berätthe. Ock är hans F. N. broder-

¹²⁾ Hvad angår tiden för brevet, synes, att denna är år 1561, efter Johan talar om, att Erik i anledning af fadrens död måst stanna i Sverige "i thenne förlidne winter"; och nästan lika säkert tycks man kunna antaga, att det härrör från årets första månader, efter här är fråga om artiklar, hvilka konungen vill tvinga hertigen att antaga, och dessa kunna ej vara några andra, än de ryktbara Arboga-artiklarne; ty mig veterligt har ej sedan varit fråga mellan konungen och hertigarne om några nya artiklar. Det är i så fall märkligt att se, det Johan redan så tidigt sökt anknyta en giftermålsförbindelse och det med Eriks samtycke samt att äfven andra planer voro dermed förknippade, efter hertigen talar om "annan lycka som honom förestår." Svårligen kan detta syfta annat än på ett polskt frieri och utsigter på delar af Livland eller möjligen sjelfva Polens krona. Deraf förklaras ock hertigens ifver att komma ifrån Eriks artiklar, hvilken gick så långt, att han heldre ville sälja sitt furstendöme än binda sina händer. Är det åter ett frieri i Polen, som Johan hänsyftar på, tycks man kunna antaga, att han redan hösten 1560 bragt denna fråga å bane inför polska gesanten Konarsky, hvaraf Tenczins legation sedan blifvit en följd.

¹⁾ Handlingen är original, försedd med Johans underskrift och sigill och finnes i RiksArchivet bland Acta Historica, Erik XIV, II. In dorso har en samtidig hand skrivit "hans hindrichssons afsked till kongl. M:tt" Deremot är årtalet 1561 ditsatt af yngre hand. På sjunde sidan af det ark, på hvilket originalet är skrivet, har en annan hand begynt en afskrift af detsamma, för hvars fortsättning ett nytt ark blifvit tilltrockladt. Den senare handen förefaller besynnerligt nog att vara densamma, som skrivit conceptet i bilagan I.

ligenn och kärligenn begärenn, att effter hans F. N. the Artickler haffver forsegleth, att E. K. Mtt hans F. N. thenn barskatt udi gull och sølff wille bekomme lathe, som E. Kong. Mtt hans F. N. låffweth och tillsacht haffwe. Som är fem och tiugtusend lödige mehr. sølff, huilket är två måll hundredt twsendt daler. Tesliges fierdepartthen aff allt thet gull, som E. Kong. Mtt och hans F. N. salige. framlidne käre her fader effther sigh lefft haffwer. Item nytt Confirmationsbreff på all thenn ränthe, som faller udi hans F. N. furstendöme undentagand. tiende- Spannemålen. Att E. K. Mtt wille aff broderligh kärleck effterlathe hans F. N. tiendespannemålen udi Furstendömet, i hans F. N. lijfftydh. Ställer han udi E. K. Mttts godhe behagh. Att min nådige furste och herre sampt medh sin Elskelighe käre Syskenne motte skiffte theris Mödherne, som är på Gripzholm udi thet torneth. Att E. K. Mtt wille effterlathe hans F. N. sampt hans F. N. käre bröder theris andell udi allt hwsgerådtt. Som är clenodier, Tapesterij, Skinwarer och Salige Kong. Mttz klädher, Ställer hans F. N. och udi E. K. Mttz godhe behagh. Begärer hans F. N. och ett forsegleth vidisse opå then Reces och Arffening, som udi Westråes bleff bewilligeth, tesliges aff Testementsordningen.

Item att hans F. N. motte bekomme igen then forseglede Obligation, som hans F. N. salige K. Mtt hans F. N. käre her fader forsegleth haffver, Effter thet samme obligation lijdder på monge Artickler, som hans F. N. äre förbinthlige, synerlighenn att företage någeth udi fremmende landhe. Och effter hans F. N. förseer sigh någet att bekomme udi fremmende landh och ther så skeedde, som hans F. N. förmoder, kan E. K. Mtt thå aff högth kongeligh förstånndh wäll öfverwäge och betänckie, att then Lagh och Statut, Som hans F. N. effter E. K. Mttz begären forsegleth haf.²⁾ i alle motthe är hans F. N. udi alla fremmende saker till meens och förhindringh, så att hans F. N. sikh inthz företaghe eller besluthe kan, medt mindre E. K. Mtt hans F. N. ther till någett medell effterlathe wille.

Som är till thet förste, att E. K. Mtt wille effterlathe hans F. N. ett forsegleth breff i så motthe, att hans F. N. wore frijt att³⁾ företaghe krich emoth hvem thet helst ware kunne, undentagend E. K. Mtt sampt E. K. Mttz effterkommenhe ächte Mandtzafföde. Att hans F. N. motthe frytt ware att göre förbunthnuss medt hvem och emoth hvem hans F. N. sielffue syntttes, undentagend. E. K. Mtt sampt E. K. Mttz effterkommende.

Item att hans F. N. sikh icke udi någon motthe hade forbrutet emoth E. K. Mtt, ther så hende att någeth krich på färde kome emoth E. K. Mtt och thette rijke, och lägenhetterne så förefalle, att hans F. N. på samme tydh aff någre fiender bleffve angripen udi thet landh och furstendöme, som hans F. N. udi fremmende landh bekomme kwnne, att hans F. N. dhå icke udi egen person tilståd. wore och sikh emot samme E. K. Mttz fiender brwke lathe. Ther dogh wore hans F. N. omögeligit att holle, medt mindre hans F. N. dhå platt motthe öfwergeffve thenn deel

²⁾ Der har stått "will" först i stället för "hafver."

³⁾ In margine "aff thet land och förstendöme, som hans F. N. udi fremmende land bekomme kunne."

hans F. N. udi fremmende landh becommith hade, thet dogh tileffuentys mere wore, än thet som hans F. N. här i rijketh haffver. Dogh begärer hans F. N. icke, att thet folck therigenom skulle förschonedtt bliffve, som hans F. N. E. K. Mtt tilseiendes warder att holle E. K. Mtt och thette rijkett till godhe aff hans F. N. furstendöme. Thette och allt anneth, som udi Statuterne förmelles och hans F. N. udi fremmende landh kwnne ware förneer, begärer hans F. N. aff E. K. Mtt ett föreglet breff, att hans F. N. sikh udi thet landh som hans F. N. udi fremmende landh bekomme kwnne både medh kongeligh autoriteth försteligtt Stånndh och frijheter i alle motthe så förholle såsom en furste ägner och bör.

JOHANNES

m. p." ⁴⁾.

(L. S.)

⁴⁾ Handlingens innehåll tycks utvisa, att den är senare än Arboga-artiklarne, efter som Johan begär eftergift i den "lag och statut", som han på Eriks begäran forseglat. Å andra sidan måste den vara tidigare än hertigens giftermål, efter han ännu endast talar om sina utsigter. Den är troligen från 1561, ty 1562 kunde ej gerna Johan vågat komma med en sådan begäran. Det fins ej något breff af Erik, som häntyder på denna skrifvelse. Visserligen besvarar han ^{11/11} 1561 ett Johans breff med Hans Henriksson, (se ofvan s. 54), men enda likheten är hertigens begäran att få tionden efterskänkt. Hertigens begäran om rättighet att förklara krig samt ingå fred och förbund var en naturlig följd af planerna på Livland eller till och med på Polens krona, hvilkas förverkligande måste medföra krig med Ryssland och förbund med Polen. Men lika naturligt var, att Erik XIV från detta ögonblick såg polska giftermålsfrågan med andra ögon. Johans ställning till svenska kronan skulle blifvit ett motstycke till burgundiska husets sjelfständighet gentemot franska kronan i förra seklet.

Rättelser och Tillägg.

S.		står:	läs:
4	rad. 19	11 Maj	12 Maj
"	5 rad. 32	Sverige	Finland
"	26 not. 2 rad. 7	16/1	17/1
"	29 not. 1 rad. 2	Instr.	Creditif
"	30 not. 1	gesanter	Ordensgesanter
"	36 not. 17	Liv. 500	505
"	39 not. 18	Horns Reg.	Liv. 589
"	— not. 19	Henning s. 237	28
"	42 not. 28	men dat.	mandat
"	45 rad. 7	300	500
"	48 not. 52	11 och 12 Mars	April
"	50 not. 62	25/8	är icke ur R.R., ss. 20/8, utan ur Liv. 589
"	— d:o	23/10	är adresserad t. Horn
"	51 not. 66	1/9	finnes i Liv. 589, s. 238
"	— not. 67	6/8	16/8
"	53 not. 72 rad. 12	11/8	1/4
"	54 not. 74	Liv. 457	437
"	— not. 75	10/11	12/11
"	— d:o	19/12	20/12
"	55 not. 78	12 Jan.	14 Jan.
"	— d:o	1 Maj och 8 Maj	5 Jan och 8 Mars
"	60 rad. 4	Raseborgs	Roseborgs
"	— not. 96 rad. 2	20/4	20/11
"	— not. 98	Lat. Reg. 61, 62	61 — 68
"	63 rad. 4	magna	magno
"	65 not. 112 rad. 7	7/8	3/8
"	— not. 113 rad. 1	13/4	efter 10/4
"	69 not. 6	21 Juni	Juli
"	74 not. 22 rad. 2	9/1	återfinnes i reg. under 9/5
"	75 not. 25 rad. 2	28/9	26/9
"	77 not. 28	Liv. 440	440 s. 187
"	79 not. 35	i	och
"	— not. 37	A	t.
"	91 not. 77 rad. 2	24/2	22/4
"	— not. 79	23/4	22/4
"	92 rad. 29	25 April	Maj
"	104 not. 1	conceptinstr.	är samma bref, s. s. 74, not. 22
"	— not. 4 rad. 1	21 Juli	Juni
"	106 not. 12	Helmet. Adels	HelmetAdels
"	— not. 14	27/10	27/11
"	108 rad. 8	1781	1581
"	122 rad. 25		i och för solden jfr s. 38
"	— not. 86 rad. 2	28/11	är adresserad till H. Classon Horn

MEP.

GRUND-

LÄGGNINGEN

AF SVENSKA

VÄLDET

I LIVLAND

1558-1563

ANNESTEDT

ANNESTEDT BIBLIOTEK

Kc: allm.
/Annerstedt